

ІВАН· ФИЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦЬКИЙ
ГЕРОЙ ВІДНЯ

ІВАН ФІЛИПЧАК
КУЛЬЧИЦЬКИЙ
ГЕРОЙ ВІДНЯ

ІВАН ФІЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ГЕРОЙ ВІДНЯ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ З XVII В.

Друге видання

diasporiana.org.ua

На обкладинці: У 300-ліття визволення Відня від турецької облоги в 1683 році. Українські козаки в бою з турками під Віднем. Малюнок з історично-військового музею у Відні.

*

On Cover: Ukrainian Cossacks in the battle of Vienna in 1683.

IVAN FYLYPCHAK

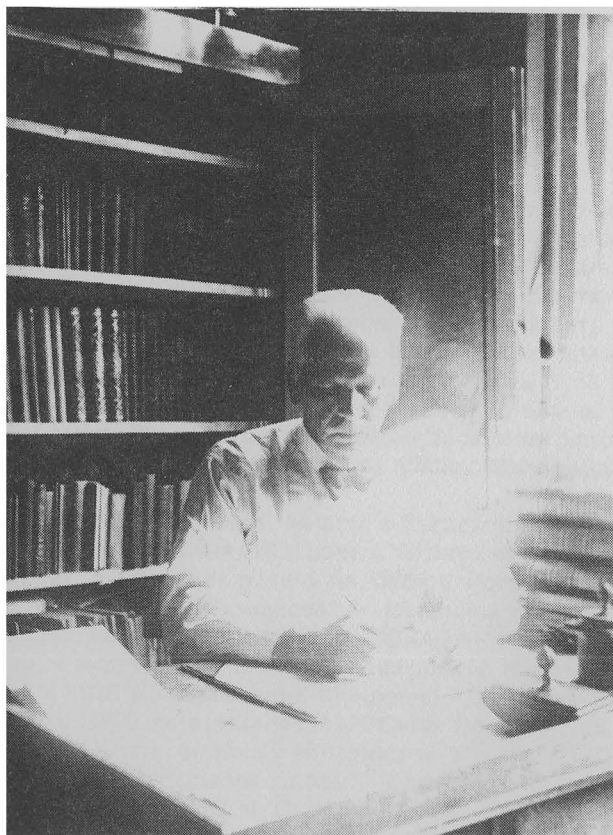
**KOLCHYTZKY
THE HERO OF VIENNA**

Second Edition

In 1683, Ukrainian Cossacks liberated Vienna from the turkish seige. 250 years later, in 1933, the Ukrainian author-historian Ivan Fylypczak, commemorated the event with his book, *Kolchytzky, The Hero of Vienna*. Professor Fylypczak's book, based on historical facts, sought to preserve the memory of the Ukrainian Kolchytzky and his role in the Viennese liberation. At the time of the book's publishing, the citizens of the town of Kulchytsi-Shlakhotski and the surrounding Sambir region of Western Ukraine donated funds to cover the related expenses, and demonstrated their understanding of the historical importance of the events in which their native Kolchytzky, and the Zaporozhian Cossack army, found glory and victory.

Ivan Fylypczak, the author of a great number of historical writings, was born on January 29, 1871, and died in a Siberian prison camp in 1945. Time has enhanced the value of his rich historical work. Fifty years have passed since the publishing of *Kolchytzky, The Hero of Vienna*, yet Ivan Fylypczak's account of Ukrainian Cossack heroism and victory over the Turks lives on.

Today, in the 300th anniversary year of the liberation of Vienna, the dramatic events are being retold in a new edition of *Kolchytzky, The Hero of Vienna*, made possible by the author's son, Dr. Borys Fylypczak. Dr. Fylypczak wishes in this way to contribute to the 300th anniversary celebration in Vienna this year, and, like his father, the author, present historical facts concerning Yuri Kolchytzky's role and nationality, countering any false claims by other ethnic groups. For it was Ivan Fylypczak's purpose in writing this book to awaken feelings of pride in the hearts of Ukrainians and to ensure that other nationalities shall not claim the glory of the Ukrainian Zaporozhian Cossack army for themselves.

Іван Филипчак
Ivan Fylyrchak

ПРО АВТОРА І ЙОГО КНИЖКУ.

В 1933 році, у 250-ту річницю звільнення Відня від турецької облоги, вперше, в українській літературі заговорила повість Івана Филипчак про події того часу. Письменник, у повісті, користувався джерелами історичних фактів та народних переказів, щоб таким чином зберегти пам'ять про героя української землі з Кульчиць Шляхоцьких, племінника Сагайдачного, Юрка Кульчицького. Ця повість була видана тоді коштами добровільних датків жителів Кульчиць та довкілля Самбірщини, бо вони належно зрозуміли важливість історичних подій у яких вславилось військо Запорізької Січі й Юрко Кульчицький.

Іван Филипчак, Автор чималої кількості історичних оповідань, нар. 29-го січня 1871 року а загинув на засланні в 40-вих роках, у незнаній могилі на Сибірі. Його авторства це книжки: — "Княгиня Романова" — історична повість XIII ст. 247 сторін, накладом видавництва "ОКА" в Коломиї, в 1927 р. В тому ж видавництві "За Сян" — історична повість X-го ст. видана в 1928 р., перевидана Фондацією Дослідження Лемківщини в 1982 р. в Нью Йорку, "Сила Волі" — повість із купецького життя, видана у видавництві "Русалка" у Львові в 1930 р. "За вчительським хлібом" — повість з педагогічного світу, накладом ВПУВ в Самборі в 1932 р. "Кульчицький Герой Відня" — історична повість з XVII ст. накладом громадян Кульчиць Шляхоцьких і жертводавців, в 1933 році. Книжка присвячена Автором, Великому Громадянині Митрополитові Андрієві графові Шептицькому, в доказ глибокої пошани. "Дмитро Детько" — історична повість XIV ст. з остан-

ніх літ нашої державної незалежності. Та повісті: "Як бідні доробились", "Лемко Діплер", "Іванко Берладник". Авторства Івана Филипчака є також наукові розвідки: "З історії села Лішні, сяніцького повіту" — З.Н.Т.Ш. Львів, том 149. "Недрукований вірш Петра Артемовського Гулака" — Львів 126, кн. X. "З історії шкільництва на західній Бойківщині, вид. Літопис Бойківщини, Самбір 1931 р. "Школа в Лаврові" — історична монографія, записки ЧСВВ, Жовква, 1933 р. "Історія Тиряви Сільної". "Школа в Стрільбичах", істор. монографія, Відділ ВПУВ, Самбір. "Братня любов кріпша від камінних стін". "Проблема розміщення моркви на західних землях України", фізіогр. збірник Н.Т.Ш. Львів 1930 р. "Історія української книжки", (була приготована до друку, чи вийшла?). Та підручники для народу: "Короткий курс шовківництва" — Сільський Господар 1929-30 рр. "Вибір овочевих вин" (без машин) вид. Русалка 1930 р. Та ще багато історично-наукового вкладу, що так, як і автор призабутий в українській літературі, десь в когось, з пожовклими картками, на полиці лежить...

Але прикмети часу, на щастя, багатогранні, час не лише присипає порошинами забуття, сила його не лише у нищівному долоті... Але, чи не найдужча сила часу у чародійному доспіванні овоча краси й вартості. Це він — час — своїм вибранцям надає вартості й зберігає непроминаючість. І ось доказом цього є, що від 1933 року по 1983 рік, пройшло вже пів сторіччя, але тих п'ятдесят років лиш поглибили вартість і важливість історичного оповідання "Кульчицький Герой Відня". Ще раз оживають події, що цим разом, вже триста років тому відбувались, у перевиданні книжки, старанням сина Автора д-ра Бориса Филипчака, щоб тим перевиданням прислужитись для святкування Відня у триста-соту річницю перемоги над турками, до якої чимало спричинилась Запорізька Січ та вірний син України Юрко Кульчицький.

Не помилятимусь, що найголовнішою ціллю Івана Филипчака, пишучи цю історичну повість, було розхвилювати почуття гордості й гідності, щоб із-за причин постійної неволі, не користувались славою наших героїв, чужі народи — присвоюючи собі звання, що це тільки вони є: "antimurale christianorum". На що, доречі, впершу чергу, заслуговує наше військо Запорізької Січі. Як рівнож, хотів Автор, щоб

Пам'ять про Кульчицького у нас оживала і кликала до нестрашних чинів, у не одній облозі нашого Києва, чи й не страшнішої за турецьку під Віднем.

Щирим бажанням сина Автора, у перевиданні книжки, це воскресити геройство Юрка Кульчицького, нашого козацтва, та зберегти пам'ять Письменника — батька Івана Филипчика, тому книжка появляється рівночасно і у перекладі на німецьку мову.

Ірина Дибко.

Видавництво Читальні „Просвіти“ в Кульчицях Шлях.
Ч. I.

ІВАН ФІЛИПЧАК

КУЛЬЧИЦЬКИЙ ГЕРОЙ ВІДНЯ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ З XVII. В.

З ПРИВОДУ ЮВІЛЕЮ (1683—1933).

КУЛЬЧИЦІ ШЛЯХОТСЬКІ-САМБІР 1933

Заходом Товариства „Бойківщина“ в Самборі.
Копіює: Г. Імадин Кульчиць Шлях. і ГГГ. Жертводавців.
З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

Великому Громадянину
нашому
Митрополитові Галицькому
АНДРЕЄВІ гр. ШЕПТИЦЬКОМУ

в доказ глибокої пошани
цю скромну працю

присвячує

автор

Юрій Кульчицький

Yuri Kolchitzky

Пан-отець Евфимій Шелестович Кульчицький,¹ сидів під розлогою лилою і читав величезну книгу, що привіз йому з Києва, його двоюрідний брат-Семен. Книга була грубезна на п'ять пальців, оправлена в букову дошку, обтягнена шкірою, на ній витиснені були образці зі святого письма — а замикалися на срібну клямру...

1. Поміщаючи в наголовку повісті старовинний портрет Героя Відня, змінив я частинно наголовок твору, який мав звучати "Кільчицький Герой Відня". Зробив я це в наслідок рішучих домагань деяких громадян, що в своєму консерватизмі не могли погодитися зі "зміною" прізвища: Кульчицький на Кільчицький... Не маючи змоги вяснити всім моїм інтерпелянтам свого становища до їх прізвища, роблю це на сьому місці. По моїй думці назва села "Кульчиці" — є виразним польонізмом, яким є теж прізвище Кульчицький. Докази на це такі: 1) Давне "о" в замкненому складі, перейшло консеквентно в нове українське "і", а первісна назва села є "Кольчиці" (Kolczyce) (гляди: A. Jabłonowski: Źródła Dziejowe, tom XVIII. część I.; strona 29). Так само звучало і давне родове прізвище: Кольчицький (гляди портрет на заголовній сторінці: Koltschicki.) — 2) Давне "о" в польській мові задержалося на тому ступні розвою н. пр. укр. дім. поль. dom, старослов. домъ, або перейшло в посередній ступінь дальшого розвитку, даючи звук у (о) н. пр. старослов. вопь, польське wol укр. віл (гляди праці проф. Др. Зілінського Ів. та проф. Огієнка Ів.). 3) Мешканці села Кільчич, так а не інакше називають свою родинну місцевість, а себе називають "Кільчицький". так само називають їх усі сусіди. Ідучи за домаганнями згаданих громадян перевів я в часі друку повісті бажану через них зміну, ідучи на зустріч тим, що твердо стоять на сторожі свого "метрикального" прізвища. (Прим. автора).

Отець Евфимій тішився нею, мов рідною дитиною. Вже шість літ минуло, як вона вийшла друком у Києві. — Він чув про ту книгу від о. Назаря з Луки. Вона йому спати не давала, спиналася по ночах, але купити собі її, на свою власність не міг. Парохія його не велика, церква бідна, придбати цю книгу також не могла. Книга ця коштувала 20 талярів сріблом... — Таж це гроші — звідки йому набрати тих 20 талярів... Стільки грошей він не збере зі своєї мізерної парохії доки жити буде...

Хіба — який магнат — кармазин, міг би ту книгу йому до церкви справити.

Але щож, благочестивих магнатів тепер між нами нема. Були, але перевелися, пішли там, делегше, де легшого хліба можна нажити. Але він, Евфимій Шелестович Кульчицький благочестивий священник, шляхтич, не змінить віри, не покине благочестія за ніякі скарби світа!!..

Та, як то кажуть, за сиротою Бог з калитою, і його не опустить, здійснились його мрії — і він сьогодні має вже ту книгу — про яку так довго мріяв...

На радісах не міг о. Шелестович читати цієї книги тягом, він переставав, замикав книгу, щоби надивитись на її золочені береги і на тих всіх святих, які на оправі книги були.

Він уважно вдивлявся в лица позолочуваних святих і не міг надивуватись, як людина своїм мізерним умом зуміє такі чудеса зробити...

— В тім видно — велику ласку Божу, подумав о. Евфимій, бо без Божої ласки, людина не могла би щось подібного зробити, щоби стільки святих розмістити в тих кругленьких образцях. До того, всі, як живі — якби до чоловіка промовити хотіли.

— Господи Боже мій — сказав голосніше до себе о. Евфимій — ця людина що їй Бог такий талан післав, певно вже просто до неба піде...

— Боже великий, продовжував о. Евфимій — чого то люди це вміють, що вони не знають, якщо такі гарні образці зробити можуть. О. Евфимій придивлявся дальше цим образцям, і все щось нового в них добачував...

Приглянувшись доволі всім святим, о. Евфимій вчинив книгу і зачав голосно читати: Ключ зрозуміння для монаших і світських священників від достойного ієромонаха Іоанникія Галажитовського, ректора й ігумена Київського, братського

монастиря. Друком у святій чудотворній Києво Печарській Лаврі, дня третього січня 1665 року від народження Христа.

О. Евфимій прочитав увесь заголовок цієї, як казав, — божественної книги, і чогось задумався.

Вдивляючись в гарно вимальований ключ на цій книзі, і вигравіровані довкола нього малі постаті святих, повернув лист книги, і його око спинилось на прегарних ініціалах "Предисловія" — та довше задержалось на них.

Розсилябізувавши зі штучних букв, зложеное "Предисловія", зачав повертати лист за листом, хотів найти місце де написано: "Як уложити проповідь з нагоди посвячення ново-збудованого дому", — бо якраз лагодився йти на посвячення нового дому, що його збудував його двоюрідний брат Семен, для свого найстаршого сина Юрка. Юркові йшов вже двадцятий рік. Отець найшов йому гарну кралю — шляхтяночку Андзю Гординську, дочку пана Івана Федьковича Гординського, дідича і властителя чотирьох великих ланів в Гордині. Пан Іван Федькович вчився колись у львівській, брацькій школі, потім в Острозі, був чоловіком письменним, і бував у світі, був ще не старим вдівцем, а одинакці його йшов вже 14тий рік. Семен Шелестович, казав через зиму звозити з ліса матеріяли, на весні оправити їх, через літо збудувати гарний шляхоцький двірок, а в осени мав зробити гучне весілля і відставити найстаршого сина до нового дворища, збудованого між своїми посіlostвьями і п. Івана Федьковича Гординського.

Пан Федькович мав з початку намір прийняти Юрка, або Франя, як його з панська звали, до свого дому, за зятя, але остаточно, не противився, щоб будували для нього нову хату, між Гординею а Кульчицьями. Будову цього шляхоцького дворища й сам наглядав, хотів, щоби його краля увійшла у щось гіднішого.

Про це все знав о. Евфимій, і знав, що незадовго приїде Семен, або когось пришле, щоби лагодитись до посвячення дому.

О. Евфимій переглядав дальше лист за листом цієї "божественної" книги, і шукав в ній "казання" на посвячення дому Щоби листки книги не загинались, брав їх осторожно в руки по кільканадцять разом, і зачав поволеньки, осторожно, їх устами роздувати, щоби скорше один від одного відділявся.

Переглядаючи так лист за листом, дійшов в кінці до того місця, де написана була "Наука або спосіб проповіді з нагоди побудовання дому.

О. Евфимій зачав цей розділ читати раз і другий, і старався запам'ятати прочитане.

По деякому часі заплющив очі, і почав повторяти прочитане, що мав незабаром своїм парохіянам і своякам сказати при посвяченні дому...

О. Евфимій повтаряв у пам'яті ще раз і ще раз прочитане, враз почув за собою якийсь рух...

Оглянувся і побачив, що скорою ходою зближається хтось до нього...

Прижмуривши до сонця очі, побачив, що до нього біжить якийсь молодець, о. Евфимій пізнав Юрка. Отець Евфимій засміявся до нього і мило привитав словами:

— А то ти Франю, — шож нам скажеш нового?

Юрко склонився о. парохіві, а поцілувавши його в руку, приложив собі її до чола, щоби голова не боліла і сказав:

— Тато просять Вас на посвячення, вже всі прийшли і ждуть на Вас.

— Добре Франю, зараз йду, а ти тимчасом скоч до дяка, бач він у городі, скажи йому, щоби пішов до церкви, взяв епітрахиль, требник, кропило, свячену воду і зараз прийшов.

Коли Юрко побіг, о. Евфимій глянув ще раз уважно до книжки, і ще раз на "екзордію", відтак на "нарацію", в кінці на "конклюзію", перейшов, у своїй пам'яті, все те, що має по посвяченні людям сказати.

Потім замкнув книгу, поцілував її, взяв під руку і поволеньки пішов додому. Тут виняв з шафи дерев'яну коробку, вложив там книгу, замкнув її на ключик, сховав до скіряної калиточки, відтак вложив рясу на себе, розчесав волосся, бороду й вуса, вложив на голову папафію, вийшов з хати на двір, де ждав на нього дяк з Юрком.

— В ім'я Боже йдемо, сказав о. Евфимій, і підпираючись душпастирською палицею, йшов невеличкою стежинкою через свій город в долину. За ним поспішав дяк з Юрком.

Перейшовши кладку, станули на другім березі потічка, відтак ішли пару хвилин між перелазами і спрямували на обійстя Семена Шелестовича. За його стодолюю у віддалі яких 100 кроків, побачив о. Евфимій нове шляхоцьке дво-

рище, трохи більше і обширніше від всіх інших, збудоване у добірнім стилі. Виглядало воно на щось кращого, як звичайні шляхоцькі двірки. Дворище це, як всі інші, вкрите було грубою верствою соломи, на ній в середині, вирізаний був трираменний хрест. На переді був гарний ганочок, трохи обширніший за другі, а, як новість, чого в ніякім двірку дотепер ще не було, красувався цей ганок різьбленими *фаціятами*. На ганочку були дві лавочки, де можна було в літній порі посидіти й відпочати. Цим ганочком, дрібна загонова шляхта дуже величалась. Хлопи-піддані, таких ганків не мали.

Він був символом свободи, символом вільного чоловіка, якоїсь шляхоцької вишости. По тому ганочку пізнавали, що тут мешкає пан і хозяїн держави, який мав право укладати для себе закони, що тут мешкав чоловік, що не підлягав нікому, був рівний воєводі — був в теорії независимим монархом, був свободний від всяких податків, крім двох грошей з лану, які давав як *subsidium charitativum*¹.

З цього незакритого ганочку входило відразу до сіней, які збудовані були на перестріл, і кінчались великими задни-ми (горішними) дверями, що все немилосердно скрипіли. З лівої сторони була пекарня, звичайно без комина, з отвором у стелі, куди виходив дим — а з боку комора.

По другій стороні сіней була світлиця, а біля неї невеликий ванькирик, де господар дому тримав у великім куфрі свої шляхоцькі документи.

Такий то дім збудував Семен для свого Юрка, найстаршого сина, його хотів вже відділити, хай собі викорчує лан поля і хай почне, як свободний і вільний чоловік, господарити, хай почне множитися шляхоцьке плем'я.

За який місяць спровадить Семен конечну, до нової хати, обстановку, яку кінчить самбірський столяр, решту внесе майбутня синова. Але після прийнятого християнського звичаю, до хати нічого не можна внести, доки не буде посвячена. Тому -то Семен Шелестович Кульчицький, справив наперед посвячення, спросив деяких ближчих свояків, сусідів, які поволи збиралися на просторім обійстю. Деякі обходили дім кругом, придивляючись, як побудований, чи нема де яких недоліків, чи

1. для харитативних цілей.

всі бруси рівно на собі усталені, чи всюди вблизи кінці, та як вони тримають. Деякі входили до середини і оглядали, чи все правильно поприписам, для шляхоцького стану, збудоване. Всі зібрані були в святочній одежі, в синіх довгих капотах, деякі в козацьких кафтанах, у високих козацьких шапках. Їхні жінки повбирані були у мальовані спідниці, деякі у сафіянових чобітках, а кожна мала на голові мережаний очіпок, чим відрізнялась від звичайних сільських баб, — і цими очіпками не аби-як величались...

Побіч них стояло кількох теслів, кількох молодих парубків, що помагали при будові хати. — Побачивши священика, що зближається до означеного місця, дехто з цікавості приближався до збору, так, що гурток людей з кожною хвилиною збільшувався.

О. Евфимій одягнувшись в епітрахиль, відправив молебень, покропив свяченою водою нову хату і ціле обійстя... відтак увійшли всі до середини... У світлиці був приготований стіл, на яким священик поставив ручний хрест і требник і зачав відправу. Опісля дяк приліпив до стін засвічені офірки на чотири сторони світа, пан-отець скінчив молебень, покропив хату зі середини, перейшов усі кімнати, а відтак, сказав до зібраних обдуману раніше промову, побажав від себе Семенові і його родині, а відтак Юркові щастя на новоселі, щоб Господь дозволив щасливо довести до кінця.

О. Евфимій закінчив свою промову многоліттям, а дяк, з деякими шляхтичами, захриплим голосом відспівав. Сказавши все, що до нього належало, дав о. Евфимій всім зібраним поцілувати хрест, та забрався до відходу додому. Однак Семен Шелестович о. духовного, разом зі зібраними, запросив на гостину до свого недалекого дому.

2

— Мамо! гості йдуть — чи все готове, питається батько... — сказав задиханий Юрко до матери, яка стояла на дворі і вичікувала гостей...

— Готове! готове! мій синку, сказала Анастасія, я все приладила, як Бог приказав, поглянь-но на стіл!

— Мамо! — просив Юрко — але мене звільніть від

обов'язку сидіти зі старшими за столом. Хай вони забавляються, — а я собі — от так.

— Знаю, знаю, що тебе кортить до Гордині — сказала мати — і усміхнулась до свого соколика, найстаршого і найгарнішого з дітей.

Юрко спаленів на мамині слова, кров набігла йому на свіже смагляве лице, а на дрібненький, що тільки засіяний вусик, аж літ виступив — чорні пронизливі очі заблестіли вогнем.

Юрко нічого матері не відповів, узяв її за руку, поцілував щиро, і чимскорше побіг до стайні — випровадив свого вороного, миттю скочив на нього, і погнав як стріла, аж за ним на дорозі курява піднялася. Мати стояла як вкопана і довго, довго, дивилась за своїм соколиком, тішилась щастям своєї дитини, в уяві бачила його вже жонатим, на власнім хазяйстві, в новім шляхоцькім дворіщі щасливого, при боці любої гарної дружини, дочки одного з найповажніших в околиці шляхоцьких дуків.

Так роздумуючи Анастасія поглянула в сторону дому і побачила, що гості вже йдуть, побігла скоренько до хати, подивитись ще раз на стіл, чи все в порядку, відтак пішла до комори, переглянути дальші страви і подання на стіл.

Увійшовши до хати, привітались гості з господинею, яка підійшла під благословення до о. духовного, і заняли призначені собі місця за столом. О. Евфимій перехрестився тричі, поблагословив "сніди", між якими красувався пшеничний хліб, на дерев'яній тарілці, масло, а в поливаній мисці стояли соти бжільного меду. Господар розрізав хліб, і перед кожним гостем поставив по шматкові.

По хвилині господиня внесла до світлиці повну миску жареного мяса, поставила на столі і попросила гостей, щоби не гордили Божими дарами, а перекусили, чим хата богата.

Семен Шелестович взяв тимчасом у руки збанок з питним медом, поналивав до срібних чарок і поставив перед кожним, а звернувшись до о. Евфимія сказав:

— Отче духовний благословіть дар Божий...

О. Евфимій встав, зробив знак хреста святого над чарками, поблагословив всі, побажав господарям щастя і здоров'я і випив. За о. Евфимієм пішли запрошені гості і почалась гостина.

Кожний перехрестившись взяв у руки чарочку, пригубивсь до питного меду, відтак брав жарене мясо, мастив хліб, де хто маслом, де хто медом, а де хто і маслом і медом і зачали гоститись.

Підчас гостини просив о. Евфимій господаря, щоби ще раз розказав всім присутнім в який то спосіб він добув у Києві "Ключ Разумінія", гарну для всіх священників книгу, яку у нас тяжко дістати, бо дуже дорога, і рідко котрий священник може нею повеличитися.

Семен усміхнувся на це питання, покивав головою і сказав:

— Коли я приїхав до Києва, заїхав я зі своїми бочками меду, як звичайно, на широкий майдан біля Печерської Лаври. Мене там монахи вже знають — бо я там не перший раз, знають, що я з галицької волости, з під Карпатських гір, мене бойком називають і ждуть на мій мід.

Коли я лише станув зі своїми бочками на місці — за яку хвилину обступили мене монахи — увесь мід у мене закупили, мовляв, він добрий на всілякі лікарства, що в хворобі помагає.

— А щож то — чи у них на Україні нема меду, — запитав один зі шляхти.

— Є, знаєте, у них меду повно, — відповів о. Евфимій, — але їх мід переважно з гречки, а гречаний мід то не це, що наш з гір.

— Або ваш з гір, — запитав знову хтось із присутніх.

— Або ви не знаєте, що я їжджу за медами до Спаса, до Розлуча, навіть до Васицьких, між нашу шляхту за медами, бо знаю, якого меду монахам у Лаврі треба. За те вони добре платять — і все якийсь дарунок до нашої церкви дадуть. — Тим разом я просив книгу, сказав, що наш пан-отець мало має церковних книг. Один з них високий ростом, а дуже худий і костистий чоловік, запитав мене: Чи ваш пан-отець читає вам дещо про чуда П. Богородиці?

— Та, як може читати, якщо в нього книжок нема... відповів я.

На мою відповідь, щось черці подумали, нишком поговорили між собою, вкінці цей худощавий, високий монах відозвався до мене:

— У нас є книги, чудові книги, які розказують як правити

всілякі богослуження і, як людям "проповідь" говорити, але дуже дорогі, навіть такі є, що й по 20 талярів треба за неї вичислити і на стіл положити...

— Го! го! — задивувались всі.

— Двадцять талярів, повторив один зі сусідів з великим здивуванням.

— Ба! Але-ж це книга, — книга, щоби ви її бачили... сказав о. Евфимій, на цілу долоню груба, а які там святі намацьовані, а, як позолочені, якби з неба зійшли.

— Ой Господи милосерний, загула вся шляхта.

— Там всі "проповіді" є, сказав о. Евфимій, на всі свята, на празники, на всіх святих угодників Божих, на празники Богородиці — є що читати.

— А, як це все затямити можна, запитав один з гурту.

— Це вже не наша річ, в тім вже голова нашого панотця, на це він і вчений...

Почувши ці слова о. Евфимій підніс голову вище, погладив свою бороду, очі йому трохи заблищали, бо всі випили по кілька чарок доброго меду, підвівся на лаві, подивився на всіх зібраних і відповів з великим вдоволенням:

— З цеї то книги, мої дорогі, я буду вам, кожної неділі і при всяких нагодах говорити проповіді.

Це сказавши встав, перехрестився до образів тричі, за ним повставали всі зібрані, відмовили за пан-отцем молитви, відспівали "Достойно єсть", подякували за хліб-сіль господареві і почали виходити.

Станувши при порозі обернувся о. Евфимій ще раз до образів, перехрестився перед ними, осінив рукою ще раз всіх і сказавши: — "Мир дому сему" — вийшов з хати, а за ним пішли гості.

3

Семен Шелестович Кульчицький випровадив своїх гостей через подвіря аж до калитки у високім тині. О. Евфимій був дуже вдоволений з нинішньої комашні — взяв Семена під праву руку і перешіптувався з ним в справі його майбутньої невістки. Два шляхтичі, що за ними йшли, цікаві були почути, що пан-отець зі Семеном говорять. Приблизились до них і на-

хияля вуха, щоби почути, про що річ іде. Однак так Семен, як і пан-отець не були раді з цієї цікавості, перестали балакати, а звернули увагу на сьогорічні врожаї, і так перейшовши, вийшли на леваду, попрощалися з шляхтичами і пішли даліше.

Вертаючи тою самою доріжкою, ішли поволи, але що хвиля мусіли свою розмову переривати, бо все хтось переходив і цікаво надслухував про що пан-отець зі Семеном говорять. Деякі люди вибігали з хат, щоби привитатись з пан-отцем, підбігти під благословення і почути від них яке ласкаве слово. Доперва коли перейшли всі перелази, станули над берегом потічка, скрутили на свобідне місце, куди нікому дороги не було, посідали на м'якій мураві — і стали свобідно говорити.

— Я тобі кажу Семене, що моє серце щось недоброго віщує, що то женихання твого Юрка не скінчиться добре.

— Що говорите, отче Евфимій? — таж старий за тим, і дівчина як мені відомо, любить Юрка.

— Що вона любить, це правда — і я де-не-де, про це чув, але ти більше в дорозі, за торговельними справами, а я сиджу більше на місці, стрічаюся зі всілякими людьми — і не одне чую, бо не одне люди мені донесуть до хати, хочби й не хотів.

Знаєш, я довідався, що угорський пан кольокатор завзявся на цю дівчину... хоче сватати її за свого сина. — — — Він, знаєш, доробкевич — а маєток Гординського граничить також з Вугерцями... поруч до його ґрунтів, і він хоче тим способом побільшити свій маєток — ти знаєш, що це значить?...

— Отче Евфимій, таж ми по згоді, по слові зі старим Гординським, і дівчина все радо стрічає Юрка в своїй хаті, він там частим гостем, а іноді й ночує у Гординських, та оба все зі старим Гординським читають, якісь дуже цікаві книги...

— Це правда, про це й я чув, — але чув також, що угорського кольокатора син також туди заходить, вибирає такий час, коли твого Юрка там нема, і тоді тільки розпочинаються любовці та залицання до дівчини... Оповідують вправді люди, що дівчина не дуже за ним, і пан Гординський також ні, бо, що своя віра, то своя, якось приємніше чоловікові у хаті — та й життя інакше складається — як з чужевірами,

але я боюсь, щоби тобі, або Юркові не зробили якої пако-сти, бо на нещастя не трудно, воно чоловіка часом і на гладкій дорозі найде, а заходитись з таким розбишакою, як угорський кольокатор, то справа не дуже приємна.

Семен задумався над словами о. Евфимія, бо справа зачинала бути неаби-якою і сказав:

— Знаю, отче Евфимій, що нині за лихом не треба шукати, бо порядку у нас в краю ніякого немає, — кожний вимірює собі сам справедливість — як хоче, й як уміє... — Але щож? — нехай діється Божа воля!... Я вже від свого не відступлю, бо знаю напевно, що якби Юркові сталась яка кривда, то він також постоїть за собою, тай шаблюю володіє, а я також маю наших за собою...

Це сказавши, потер Семен руки, а по хвилі знова відозвався до о. Евфимія.

— Дякую Вам, чесний отче, за цю відомість — чоловік часто буває у дорозі, не все може знати, що кругом нього діється, і Юркові мушу про це сказати, щоби звернув увагу на цього угорського напастника, що хоче йому влізти в дорогу.

— От і темніє, час мені додому. — сказав о. Евфимій — косарі вже вертають з поля.

— Та вже час і мені, вставаймо, чесний отче, я підведу вас на приходство.

Це сказавши Семен схопився на рівні ноги, подав руку о. парохіві.

Отець Евфимій двигнувся з мурави, а подавши одну руку Семенові, другою підпирався душпастирською папичею, і так оба зачали сходити з високого берега стежинкою до потічка. Перейшовши по кладці, йшли поволеньки другим берегом потічка, поки не вийшли на рівнину. Подув вже холодний вітрець. На деревах почали хитатися конарі й шелестіло листя, а коли доходили до попівства, потемніло вже добре, вітер змагався що-раз сильніший, так що о. Евфимій позапинав рясу і придержував поли одною рукою, а Семен вкрився своїм шляхоцьким сарафаном та приспішивши трохи більше ходу, станули перед брамою попівства.

Коли мали прощатися, щось нагло їх освітило, ясність відкрила цілу околицю...

Горить, — крикнув о. Евфимій!

— Господи рятуй — таж то десь коло мене, крикнув Семен і почав бігти до свого дому, залишивши пан-отця не попрощавшись з ним...

Семен біг мов ошалілий до хати, огонь щораз більше змагався, іскри сипались на всі сторони, хтось вже видряпався на дзвіницю та став на тривогу дзвонити. Люди вибігли з хат, на дворі зробилось видно мов у день, голку найшов би на дорозі. В селі крик гамір, накликування, огонь перекинувся з одної хати на другу, відтак на третю, четверту, вітер зачав розносити соломку, з горючих стріх, дехто худобу виганяв зі стайні, дехто речі з хат виносив на подвір'я, а огонь мов гордий вельможа, вносився щораз вище та вище, шалів щораз більше.

О. Евфимій стояв мов онімій при своїй брамі й побачив, як з потічка виринуло двох їздців та з криком і свистом прямували в сторону Радлович...

— А-га! — то ви братчики — знаю Вас! — То ви спалили моїх парохіян — а щоби вам Бог заплатив за це людське горе... — сказав півголосом о. Евфимій. Біля нього станула його жінка з дітьми а огонь розширився щораз дальше і дальше на сусідські хати.

Семен мов остовпів зупинився перед своїм обійстям, побачив свою хату цілу в полум'ї і новісіньку хату свого сина Юрка, котру полум'я обняло зі всіх сторін. Рятунку не було.

— Боже єдиний..., де жінка, діти! — крикнув з розпуки Семен...

Семен біг просто до хати, але страшна горяч не допускала його, він відійшов і під старою грушою побачив жінку, вона стояла й плакала безпорадно і тулила молодші діти до себе.

Семен прибіг до жінки і запитав, де Юрко...

— Юрка нема дома, — сказала з плачем Анастасія, — зараз після посвячення, сів на коня і від'їхав до Гордині...

— Ах, Боже! А з чогаж-то сталося таке нещастя!

— Боже наш, Боже! жадного рятунку нема! — Деж ми тепер голову склонимо..., де наша худібка, де добуток?...

— Худібку вспіли ми випустити, але з хати майже нічого не винесли, бо не було часу.

— Хто-ж це підпалив, Настю?...

— Ті розбишаки з Вугерець! Я бачила їх смерком на ко-

нях за нашою хатою! Їхали через нашу загороду — кінь спотикнувся — й упав. — Я бачила, вибігла з хати — і побачила велику полумінь — а двох людей на конях втікало — —

— Я одного пізнала — це був Юзьо з Вугрець — я присягну, що він це зробив.

— Я мушу цього гільтая знищити! Інакше ніколи не будемо мати спокою від цих проклятих кольокаторів!

Огонь змагався страшно! Іскри летіли на всі сторони, від них занимались дальші дворища. За яку годину вітер змінив напрям. Іскри летіли тепер на поля...

В цілім селі зчинився страшний гамір і рух... Люди повилазили на свої стріхи з коновками... і заливали кожен іскру, яка впала на їхню стріху...

Дехто пробував гаками розтягати горіючі зруби, хотіли тим способом урятувати рештки і недопустити до цілковитого спалення. Однак іскри з розтяганих бервен мільйонами злітали в гору, і несли пожежу цілому селові.

На щастя, перешкодив потічок, та величезні липи коло церкви св. Флора і Лаври, заслонили і спинили огонь, так, що другу частину села цілком не зайняла пожежа.

За якийсь час люди з Волиці побачили, що вітер повернувся і, що їм не грозить вогонь, зачали переходити потічок і поволі зближались до горіючих хат, оглядаючись все по за себе, чи їхній Волиці не грозить нещастя.

О. Евфимій не клався спати, а приказав паламареві і його помічників вилізти з коновками води на церкву й чатувати на кожен іскру, котру час від часу вітер і в цю сторону заносив, а свому парубкові, Михайлові, казав чатувати на своїй резиденції.

Цієї ночі ніхто в селі не спав. Люди громадками при своїх хатах, то на роздорожжях говорили про це нещастя, яке постигло їхнє село. Дев'ять господарів пішло з димом, три штуки худоби спалилось і одна жінка страшно попарилась, коли вертала до горіючої хати за маленькою дитиною, яка спала в колісці. Найбільше людей зібралось при догораючих хатах.

Одні помагали розтягати гаками розрушені бальки, другі коновками носили воду то з керниць, то з недалекого потічка — і гасили пожежу, інші розмовляли про причину підпалу і

вирішили, що винувники мусять бути покарані, тим більше, що є свідки, які бачили, як Юркову новісіньку хату підпалювали й почали втікати.

Завтра підуть до гродського суду в Самборі, зложать зажалення проти Юзефа Коналінського, сина Ксаверого кольокатора з Вугрець і зажадають відшкодовання.

По кількох годинах величезна заграва, яка заняла ціле небо, зменшилась, але ще сильно горіли найгрубші бальки, горіли основи домів і stodіл...

Ті доми, до котрих не було приступу, горіли дуже сильним вогнем, з других більше курилося, бо люди без упи-ну носили воду і цілими коновками виливали на розшалілий вогонь.

Нарешті приїхав з Гордині Юрко з паном Гординським.

Пан Гординський потішав Семена, як міг.

— Бог батько, Семене, — він дав — він взяв — він нікого не опустить в потребі. Можеш взяти собі мій готовий матеріял на будову нової хати — сказав пан Гординський.

Хати горіли дальше, вогонь почав знову змагатись, бо сильний вітер натиснув з півночі, іскри знову сідали на злиті водою солом'яні стріхи, однак зараз гасли, бо парубки, які сиділи на стріхах заливали їх водою...

Так Кульчичани тої ночі пильнували свої доми.

Після півночі вітер успокоївся цілком, в селі настала тишина, хати горіли, рівномірно до білої днини...

Коли вже добре розвиднілось, прийшов на місце пожару о. Евфимій, як добрий пастир між свої вівці.

Він цілу ніч не спав, стояв коло своєї церковки, то сідав на своїм шляхоцькім ганочку, то пильнував свого парубка на церковнім даху, то накликував людей, щоби скорше спішили на місце пожежі. Тим, що йшли з порожними руками роздавав скіпці своєї жінки, другим коновки, цебрики, все з хати роздав.

Приблизившись до гуртка старших господарів, привитав їх о. Евфимій по християнськи і запитав про Семена, де він.

— От там під старою грушею — відповіло нараз кількох господарів.

— Заведіть мене до нього, бо щось недобачаю...

— Просимо дуже, просимо, — відповіли старші шляхтичі, і повели о. Евфимія наперід.

Семен спостеріг свого приятеля, о. духовного, піднявся зі землі та, із сльозами в очах, підбіг до о. Евфимія.

— Слухай, Семене — сказав о. Евфимій — від нині моя хата буде твоєю, можеш нею розпоряджувати, мов своєю. Спроваджуйся зараз з жінкою й дітьми до мене, доки не поставиш собі нової хати, а твоя худоба стоятиме у моїй стайні, з моєю худобою...

Ці сказавши, приятелі один одного пригорнули, дехто зі шляхти стирав сльози радості, що повисли на їхніх очах.

4

Юзьо Коналінський вертав на коні зі своїм сестрінком вечером, з білинського двора до Вугерець.

По дорозі вступив до Гордині, до п. Івана Федьковича Гординського, щоби поздоровити його від свого батька, а при тій нагоді побачитись з його дочкою Андзєю, бо з нею батько хотів його одружити, думаючи про маєток одиначки.

Оба шляхтичі в'їхали бундючно до дворища п. Гординського. Коні прив'язали до плота, на знак, що не думають тут довго забавляться. Увійшли до світлиці, не зняли шапок, а господаря привитали словами:

— "Нех бендзе похвальони..."

Пан Гординський на ці слова зробив солодку міну й відповів:

— "А нех бендзе, нех бендзе", не бороню — "нех бендзе"..., сідайте, любі гості..., звідки то Бог провадить? — запитав ввічливо п. Гординський молокососів; побачивши шапочки на їхніх головах, яких не думали знимати, сказав до Юрка свого будучого зятя:

— Юрцю, подай но мені мою шапку, бо щось мені у голову зимно.

Гості, почувши, що п. Гординський кличе з другої кімнати Юрка, збентежились трохи, бо не сподівались, що його тут застануть, — але познімавши шапочки з голови, зробили добру міну і перший Юзьо відозвався до Юрка:

— А то ти, пане "браце?"

— А то я, у своїй особі, — сказав гордо Юрко.

— "Чолем, пане браце, "Лісові" — "Роля" "сен кланя" —

сказав Юзьо.

— Бо Лис по ріллі бігає — відповів Юрко.

— Тільки не жартуй "васць", "Роля" старий герб і певно старший від "Ліса".

— Хто знає — сказав Юрко.

— А но.

— А ну.

— Герб "Роля" установив король Жигмонт І-ий для тих осадників, що викорчують ліси і замінять їх на — врожайні рілі — а "ліс?"

— В кожному разі трохи старший від тебе, — засміявся глумливо Юрко до п. Гординського, який прислуховувався цій бундючній бесіді двох претендентів до руки його одиначки.

— Не жартуй, "васць!"

— Я не жартую — сказав рівнодушно Юрко.

— Франек, скажи правду, не жартуй, а скажи, як давний ваш герб, бо я дуже цікавий і нераз з батьком сперечався про походження вашого "Ліса".

— Я тобі сказав, — відповів гордо Юрко, — нащо тобі більше знати. Я величатися такими маловажними річами не маю охоти.

— То ти так шануєш свій клейнот, так величаєшся своїм гербом!?

— Так. У мене цей герб має більшу вартість, коли гербовий чоловік чесно ведеться в житті, не живе кривою других людей — зрештою ти бачив наш герб, — і бачив, що в червоному полі дві стріли на перехресті, а герб зі стрілами не добувається за щонебудь, а треба його кров'ю окупити на полях битви, окупили його мої предки по битві з Ятвягами за часів великого київського князя Ярослава Мудрого, тоді, як твої предки без штанів ходили.

— Як то без штанів ходили? — крикнув гостро Юзьо до Юрка і забундючився на нього...

Пан Гординський порушився на лаві, закашляв, встав, приблизився до хлопців, бо боявся, щоби не прийшло між ними до чого гострішого.

— Що то значить, га? — закукурічився Юзьо ще гірше.

— То значить, що я тут на місці, з діда прадіда, заслужений шляхтич — а твій дід що? От приліз до нас, до нашого краю, як економ, до Корналевицького пана...

— Але шляхтич, — крикнув голосно Юзьо, — гербовий шляхтич "Роля", що має білу рожу в червоному полі.

— Я їй не перечу, що шляхтич, але я свій шляхтич, наш, руський, благочестивий, тут від діда прадіда на своїй землі!...

Оба хлопці почали бундючно говорити, як індики, мало що бракувало, щоб кинулися один на одного, взявшись за чуприну, щоб аж кров потекла! — Але в тій хвилині показала на порозі Андзя Гординська, одиначка пана Федьковича, синьоока, струнка, з білими, довгими, як лен, косами, дівчиною.

Хлопці, побачивши її, зараз присмирніли, звернувшись до Андзі і заговорив Юзьо:

— "Вітам паніюм, панно Андзю, падам до ступек ясней паненкі, цалуєм рончкі."

— Як ся маєте, панове кавалери, що за гості, рідкі, дуже рідкі, але бачу, що голосно розмовляєте — і я прийшла послухати цю цікаву розмову.

— Вони про герб, Андзю, — сказав пан Гординський.

— Так, так, про гербки ми зачали розмову, сказав Юрко. — Я доказую, що мій герб "Лис" старший, а Юзьо каже, що його "Роля" старша.

Андзя всміхнулась на це і сказала глумливо:

— Але лис без рілі не обійдеться — а рілля без лиса може. — І подивилася значучо на Юрка, щоби уступив і вшанував гостя.

— Браво, панно Андзю, браво! — сказав Юзьо.

— Дуже мене це тішить, пане Юзьо, але я тепер маю голос — і прошу вас, панове, на підвечірок до світлички.

Кавалери поклонились і всі поволі перейшли за панною Гординською до другої кімнати.

Посідавши на чистих лавах, — відозвався Юзьо до Юрка:

— Витолкуй мені, Юрку, чому лис перескочив поле на вашім гербі і станув на "гелмі?"

— Лис вискочив на шелом для того, щоби стати міцно на ріллі, і на ній запанувати, то значить, що кильчицька шляхта буде вічно триматися ріллі і рілля не буде для неї гербом, але фундаментом праці і вона ріллі ніколи не пустить з рук, щоби не скитатись по чужих краях, як декотрі люди.

Юзьо закусив зуби, спустив очі, взяв хліб пшеничний у руки, наложив на нього меду і зачав заїдати.

— Це правда, — сказав пан Гординський, — хто пустить з рук ріплю і піде світами, це вже не те... — Кожний шляхтич повинен сильно закорінитися на місці. Тоді іншу повагу має. — Гординські та Кільчицькі то вже від тисячів літ на місці руська шляхта, ще від наших князів. Ми тут свої... з діда прадіда...

Юзьо не сподівався такої відповіді... Уважав себе подоланим, жалував в душі, що вступив до Гординського, і не сподівався тут застати Юрка, з якого хотів поглузувати — бо уважав себе за щось кращого, за щось вищого від нього. Тимчасом Юрко не дався і в очах Гординських станув вище, як кольокаторович.

З'ївши підвечірок, Юзьо вимовився, що йому час вертати домів...

Хотів найскорше вирватися на свіжий воздух, бо тут йому душно стало... Попрацавшись з Гординськими, оба кавалери сіли на коні і відїхали через Кульчиці додому.

5

Їхали скоро, якби перед якою погонею.. Зблизившись до Кульчиць, здержали коні... пустили їх на траву..., самі поклялися на землю і ждали, аж стемніє.

— Знаєш, — відозвався Юзьо до сестрінка — не дарую цієї зневаги тим схизматикам. Що він собі думає, цей Юрко!

— Я Коналінські; гербу Роля — він буде мене заволокою звати? — Я йому покажу — завтра буде жебраком.

— Він гонорується новим двірком — я йому посвячу його...

Лежачи на траві, молодий Коналінський сопів зі злости, ніздря йому розширювались — віддихав глибоко.

Коли на дворі стемніло, виняв кресало і губку. Скресав огня, роздув губку, схопив віхоть сухої соломи у руку, посідали на коні і поїхали оба дальше, тримаючи в руці горіючу губку.

Підїхали під нову хату Юрка, оглянулись кругом, роздули губку, роз'ярили огонь, — і оба станули з заду під новою хатою Юрка.

Юзьо роздмухував що раз більше горіючу губку, станув на коні, приложив губку до стріхи і став міцно губами дмуха-

ти. Суха стріха занялась вмить від губки і стала на добре горіти, розколиханий вітер став огневи помагати і в хвилині вибухло сильне полум'я. Юзьо сів на коня і ударив його сильно острогами, кінь поштовхнувся на закладниці перелази, так, що Юзьо мало не впав. Однак кінь поправився, їздці перескочили перелаз і за кілька мінут були в потічку, і стали долиною потічка втікати в напрям до Радлович, як заграва над Кульчицями освітила їм дорогу.

Виїхавши на горбочок, звільнили коні і стали придивляться гарній, але грізній зараві, яка освітила цілі Кульчиці.

Їздці станули — та повернулись взад. На лиці Юзя заграв якийсь злобний усміх вдоволення.

— На "попелищах" буде справляти весілля цей сучий син — відізався до свого товариша.

Товариш зареготався — якомсь дико — і відозвався до Юзя:

— Чим вони погасять цей огонь, якщо коло них води нема.

— Хай плюють — відповів Юзьо і знову зпорадісно усміхнувся... Товариш зареготався...

— Добре йому так, цьому зарозумілому шляхцюрі..., що уважає себе за першого кавалера на цілу околицю... Я йому не так ще догоджу, попамятає він мене, влазити мені в дорогу! Я йому покажу, що Андзя буде моя, не його!... — Я його ще вбю... — цього торговця... — Що він за шляхтич..., плямить свій шляхоцький гонор торговлю...

— Ми мусимо його привчити, — в унісон сказали товариші. — Нагаями поб'ємо, як кріпака.

— Але ж луна, луна! Будуть мати при чому паланиці пекти — відозвався зпорадно Юзів сестрінок.

— Їдьмо, бо темно — треба бути дома, пильнувати хати, щоби старий Семен, або Франьо не хотіли помститись.

Це сказавши, затяв Юзьо коня — і оба полетіли чвалом у напрям Радлович, оглядаючись що хвилини поза себе.

За якийсь час станули в Вугерцях на своїй кольокації.

Старий Ксавери Коналінський ходив по подвір'ю — і придивлявся зараві, яка з недалеких Кульчиць освітила ціле його подвір'я. Було ясно, як вдень...

При зараві пізнав старий Коналінський, з далека, сина, як зближався зі своїм товаришем до дому. Вийшов кільканад-

цять кроків за подвір'я, щоби довідатись, — хто то горить.

— Хто там так горить? — запитав старий Ксавери сина.

— Семен Шелестович, його синок Франек і сусіди — а котрі, не знаємо добре. Буде їм тепло...

— А з чого занялось?

— А хто це знає, — відповів Юзьо і якось злорадно усмінувся.

По відповіді сина, батько відчув, що Юзьо знає, хто був причиною вогню...

Юзьо з товаришем поїхали на конях до стайні. Старий Ксавери пішов за ними, щоби дещо більше довідатись про причину пожежі, і запитатись його дещо про гостину у тітки.

— А був ти подорозі в Гордині?

— Був — відповів Юзьо.

— Но й щож там чувати нового?

— А щож-би — я там не був сам, був також Юрко. його дуже радо угощали — і він глузував з мене і з нашого гербу.

— А ти на це що? — запитав старий Ксавери.

— Я собі не дозволив на це — відповів гордо Юзьо.

— Те мені сподобалось — за це тебе люблю і тішуся, що маю такого сина, якому лишаю у спадщині наш великий клейнот...

— А як там тебе приймали? — запитав старий Ксавери.

— Пан Гординський прийняв мене ласкаво, а панна Андзя досить зимно. Вона більше звертала увагу на Юрка — і частіше до нього всміхалась, як до мене. Може бути, що їм легше було висловлюватись у своїй рідній мові — а я їхньою мовою ніяк не можу гаразд висловитись. Коли почало темніти, ми оба забрались і від'їхали, а Юрка оставили — хай тішиться Андзею... Буде мати тепер де свою дружину ввести — закінчив злобно Юзьо і замовк.

Ксавери, вислухавши слів сина, якось дивно задумався, коло серця щось його запекло.

Слова сина впевнили його в переконанні, що Юзьо винен у підпалі Кульчиць.

Увійшовши в хату, старий запитав сестрінка про здоров'я своєї сестри, шваґра, як заповідаються жнива, чи покінчили вже збирати сіно. Розмовляли ходячи по кімнаті. Від часу до часу заглядали у вікно, чи заграва слабне. Жінка подала вechерю, потім полягали спати.

Старий вийшов надвір, обійшов худобу, обійстя, приказав парібкам покластися спати, одному звелів сторожити обійстя до півночі, другому після півночі — на зміну — на всякий випадок.

Вернувши до хати, зайшов старий Ксаверій до своєї кімнати, та став роздягатись. Відмовляв півголосом молитви, і час від часу заглядав у вікно, чи заграва над Кульчицями гасне, чи ні. Роздягнувшись, сів на ліжку, але спати не міг. Думав про те, що сталося. Був певний, що Юзьо підпалив дім свого суперника.

Наробив йому ворогів. Треба буде боронитися, бо ця загонова шляхта не подарує цього, буде шукати пімсти...

Ксавери встав з ліжка, виглянув ще раз через вікно, побачив, що заграва держиться високо; боявся йти спати, щось його непокоїло. Сів знову на ліжку і роздумував, що з того може бути, де, на лиху годину, шукати союзників. Найбільше мав їх в Вугерцях і Радловичах, переважно його одновірці, ті, що осіли на кольокаціях, подібно, як він. Але щож — він з деякими посварився, з другими живе в неприязні ще з часів свого батька, що, доробившись, як економ, у Корналовецького пана, закупив деякі частини Вугерець, покривдив малолітніх кольокаторів — деяких пустив з торбами. Вони покривджені, до сьогодні ходять між люди й розповідають про свою кривду, показуючи пальцями: — Це наше, те наше, ця лука наша, ліс наш... Не дають йому спокою. Він хотів би оженити сина в Гордині й засісти цей маєток, де такий гарний ґрунтик, гарні господарські забудовання, але якось воно не везе... Ті завзяті "макогони" не хочять чоловіка нашої віри, чоловіка з іменем — а така дурна гуска воліє такого макогона, чим нас, людину з іменем Коналінських... — Гм — Коналінські, то не якийсь там Кульчицький. Коналінські колись занимали сенаторські крісла, а Кульчицькі що — хай покажуть хотяй би одного славного предка! Га?

Хоча наша галузь Коналінських збідніла — але ми мусимо знову піднести, стати на ноги, щоби колись запанувати на правду.. А такий "шарачок" Кульчицький мусить все триматись панської клямки.

Або його герб, якийсь "Лис" — що то за герб! Що іншого моя "Роля" — а не якийсь там "Лис". У моїм гербі біла рожа. а кругом рожі — три срібні серпи — а на шоломі аж п'ять струн-

ких пер, ці клейноти від самої королеви Бони, вона сама застромила в наш герб білу рожу, яку з Неаполю привезла. Срібним серпом вона сама стинала білі рожі до нашого герба — а струсині пера привезла з Палерма, які від Арабів добула... — Останні слова говорив вже Ксавери крізь сон...

6

На дворі настав день. Ізза ліса падало на землю золоте проміння сонця, та заломлювалось на недогарках кульчицьких хат.

О. Евфимій забрав Семена з родиною до себе, — худобу загнав наймит до стайні. Кульчицяни порозходились від вогня до своїх домів — всі були перемучені, невиспані.

Семен дав повновласть своєму братові Ількові, щоб зараз рано, з префектом, пішов до гродського суду до Самбора, зложити протест і запізвати Юзя Коналінського перед суд за підпал села Кульчиць. За свідків подали Семенову жінку і двох шляхтичів, що Юзя бачили в товаристві сестринка, як підпалювали стріху. Подали також о. Евфимія, що бачив їх в потічку, як утікали, по підпалі, в сторону Радлович. О. Евфимій пізнав Юзя Коналінського.

Зложений в гродським суді позов, лежав довший час. Суд якось не збирався, тяжко було зібрати лавників, деякі відмовлялися браком часу — а деякі не хотіли в це діло мішати-ся, боялися Коналінських, бо знали, які вони небезпечні.

Кульчицька шляхта чула себе покривдженою, чому її справу відкладають у "довгий ящик" — тому рішила сама вимірити справедливість.

Кожної неділі, по вечірні, сідали Кульчицяни на валах церкви св. Фльори і Лаври, і радили, який кінець візьме цей процес. Часом дехто з города приносив вісти, що процес таки буде, дехто вже знав, коли є визначений час, а по правді ніхто нічого певного не знав, і ця справа викликала у декого злість на такі порядки...

Коло Чесного Хреста, Семен Шелестович кінчив пошивати нову хату, а терміну судового не було видно, ніхто і не чичиркнув.

Шляхта зноровилась...

На Чесного Хреста, випав гарний день...

Тепло було, як в Петрівку. Сонце піднялось відразу високо на небо...

Від рана, з усіх усюдів вистроєні шляхтичі та шляхтянки спішили до церкви. О. Евфимій після утрени, станув на Службу Божу. Відправляв з великою побожністю, старі і молоді співали, аж церква дрижала. До проповіді приготувався з "Ключа Разумьнія". Головну увагу звернув о. Евфимій на це, що кожна людина повинна сповняти свої обов'язки, які на неї Провидіння Боже вложило, а при тому терпеливо нести хрест свій, який кому Бог милостивий призначив. Шляхта, призначена до оборони краю перед ворогами, повинна пильнувати порядку і стояти на сторожі закону, щоби нікому не діялась кривда, а за кривду заподіяну вона повинна протиставитись, інакше відповідь перед Богом на Страшнім Суді.

Після Богослуження шляхта вийшла гуртом на цвинтар і станула перед окопами, якби чогось ждала...

Ніхто не розходився до хати, навіть шляхтянки і шляхтяночки станули осібно і придивлялись. Всі ждали, аж вийде з церкви старий, сивий, з довгими козацькими вусами дідуган Дмитро Жгайко, він довгі роки прожив на Січі, був також на турецькій каторзі, а на старість, за волею Господа, вернув таки під батьківську стріху. Всі обступили старого, а префект Семіон Цмайло Кульчицький сказав:

— Діду! У важних для нас хвилях наші предки все радилися старих, мудрих голів. Ви перейшли много світа, скажіть нам, що маємо в такій пригоді робити? — Як ви самі знаєте, нам діється кривда, нас палять, ми непевні завтрашнього дня. Ми пішли зі справою до суду, а суд мовчить...

Серед загальної тишини, старий козарлюга відозвався так:

— Нехай всі вискажуть своє слово, як на козачій раді, а я тоді на самім кінці скажу своє слово.

Тоді попросив голосу Теодор Стокайло і почав так:

"Дорогі братя, панове шляхта! Ми є сіль землі! В давних часах, як жили ми ще по нашим руським законам, брала нас в оборону "Руська Правда" — і такого палія, якому доказали вину, гостро карали — а тепер що діється! Хоч закони теперішні незлі — не можна на них нарікати, бо ми самі їх уложили для себе. — Так щож з цього; хто ж їх виконує? — Хто кого тут боїться?... Магнати роблять, що хотять — підносять

бунти протів держави, проти короля, руководяться своєю особистою користою, а про благо Річипосполитої мало дбають, а нас шляхту, що має такі самі права як вони, за ніщо не мають, "шарачками" нас називають, а як прийде що до чого — тоді нас всюди найдуть і використовують на свою особисту потребу — а по скінченій біді пускають нас, зруйнованих, беж жадної винагороди. — Що ми з того маємо? — Що нам тая свобода шляхоцька дала? — Чи на те ми сотворені, щоби служити маґнатам? — Ба, що гірше, нас благочественну шляхту іґнорують, спроваджують на нашу землю зайдів, наділяють їх, нібито за якісь заслуги, нашою землею, а наші добрі діла, з часів Сагайдачного, ще не заплачені — а за похід на Москву нам заплатили? — Ми самі не маємося де подіти, ані своїх дітей не можемо наділити землями, дусимося. Подивіться браття, що сталося з нашими славними колись Вугерцями, в яких перед 50 роками було забороло св. богочестія, тут був наш монастир, тут була друкарня, тут печатано богословські книги — а сьогодні по тім всім слух загинув. Маєток монастирський розграблений, монахів прогнали, а на їх місце поробили якісь кольокації — на яких сидять різні зайді і перекинчики, от хоч би такий Коналінський. Його діди прийшли тут, в наші сторони, голі й босі, а сьогодні! Го! Го! Дивіться, як вони розжились, скільки там нашого поля перейшло у їх руки, і це все, що вони сьогодні мають, колишне добро нашого монастиря, що наші предки його вивінували. І вони тепер осмілюються нас палити? Зганяти з нашої землі? Братя! чи ми маємо те все забути? Якщо ми їм це подаруємо, вони будуть нам дальше не такі пакости робити.

— Цього дарувати не можна, це мусить бути відплачено сторицею, це треба відразу в зароді здавити — сказав Николай Ручка.

— Спалити негідників! — закричав Роман Гут.

— Винищити гадюче племя! — загув Семен Сметанка.

— Повішати, як собак! — крикнув Матій Жгайло, в тій людині Бога в серці нема. Він молодий, а таке заподіяв, а що він зробить як буде старший.

— Гріх, що його свята земля носить! — крикнув Ілько Дашинич. — На гак з ним!

— На гак з ним, хай гине вражий син, — сказав Теодор

Стокайло.

— Братя! Ми повинні зробити наїзд! — сказав Михайло Шелестович, — скликати людей, узброїтися, напасти на його дворище, спалити, службу розігнати, а землю звернути благочестивим черцям, властивим господарям землі. Цю ухвалу повинні ми перевести на соймику у Судовій Вишні, і записати її у "Лявдах-Вишенських", до ухвали тої, мусимо приєднати усю нашу шляхту; і я маю надію, що вона піде за нами... Це буде після стародавнього шляхоцького права, бо ми шляхта господарі в краю, ми голова народу, ми пень, — ми законодавці нашої землі...

— Так само й я кажу, — кликнув Петро Жгайло: хто над нами! Кого ми маємо лякатися? — Ми нікого й не лякаємося, лише у нас якась така лїнь... — І кожний любить дома під периною лежати, а за кривду братів — протиставитись нема кому. Пам'ятайте панове, на це, що сьогодні нашим братам сталось, завтра вам станеться і тоді не буде кому вас боронити, коли ви не оборонятимете наших братів.

Коли шляхта виговорилась і до слова ніхто більше не зголосився, всі оглянулись тепер на старого діда...

Під церквою настала тишина...

Старий дідуган, випростувався на своїй шаблюці, покрутив сивий вус, набрав у груди воздуха і так відозвався до зібраних:

— Дорогі братя, панове шляхта! Як раз тепер на Чесного Хреста пів віку минуло, як я виїхав з рідного села на науку до Острозької Академії...

Під церквою було тихо, мов маком сїяв, а старий дід продовжував дальше:

— Однак не докінчив я наук, бо заверюха воєнна не дозволила мені на це — а мусів я слухати внутрішнього голосу серця і посвятитись воєнній службі, стати в обороні zagrożеного благочестія. Мене візвав до себе мій дядько, тоді славний вже гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, наш брат, Кульчицький шляхтич такий, як ми всі. Я мусів повинуватися, скинув з себе підрясник, а припняв ось шаблюку, яку подарував мені Сагайдачний. Ця пам'ятка від нього, це вірна моя дружина, вернула зі мною у рідне наше село. — З нею був я під Хотимом, був під Москвою, був у Кафі, переплив скрізь Чорне Море, був під Синопом, був під

Трапезундом і під Царгородом. — З нею прожив я на Січі 20 літ, а тридцять літ у військових походах. Ось ця шабля, — це моя подушка, а моя перина, голий степ — бо в такій лицарській школі ми виховались! Ми зросли у послушності старшині, а за щастя вітчизни, за щастя нашого брата, за благочестиву віру ми готові були життя віддати... — Я сьогодні бачу, що ви брата вступаєте у сліди наших магнатів, хоч самі не додаєте цього... — За 50 літ моєї неприязності в Кульчицях, багато змінилось. — Давніша шляхта кохалась більше у військовій ремеслі, а ви дбаєте про достатки, більше нічого. — Зробив вам цей негідник кривду, чого тут довго надумуватись! Виострити шаблю, зібратись, вдарити на ворога і знищити його з кореням, порядок повинен бути у вас такий, як на Січі...

— Славно! Славно! — загула шляхта і дехто почав шукати шаблі при боці — а хтось з гурту крикнув: — Зараз їдьмо!

— От порядок! — сказав старий дідуган — п-о-р-я-д-о-к, нема що казати, кожний робить що хоче, без застави, без розбору.

Щоби таку річ перевести у діло, треба конечно, щоби наперед вибрати старшину, вона все обдумає, задержить цілий плян у тайні, підготує до наступу загальний і на даний знак поведе всіх за собою, — як на Січі — розуміли?!

— Так, розуміли — загули всі.

— Отже вибирайте старшину — відповів дід Дмитро.

— Вибираємо вас, діду Дмитре — загули всі.

Я дуже дякую за вибір, але я вже за старий до таких діл... — Це вже не моя річ — я живу духом минулих днів; вибирайте молодшого, вибирайте з поміж теперішніх...

Кульчицяни почали нараджуватись. Врешті вибрали за свою старшину: Романа Гута, Петра Жгайла, Семена Сметанку, Михайла Шелестовича, Юрка Шелестовича, Теодора Стойкала, Ілька Дашина — сімох мужів, як сім зірок на небі, і їм повірили свою судьбу.

7

Ксавери пробудився, як звичайно, із світанком... Цілу ніч снівся йому герб "Роля" — снилися його предки сенатори,

магнати, які наказували йому драпатися по шаблях фортуни щораз вище. Він бачив у сні свого сина Юзя вже власником великої посілости — якої доробився на самбірській економії, наперекір своїм ворогам, що недопускали його до цієї держави — і в королівській канцелярії підставляли йому все стільця. Противники натякали на це, що він великий хапун, народний кровопійця. Однак Юзьо, що так гарно вмів за своїм гербом постояти, хотів поставитися також у Варшаві — а першим ступенем до цього мало послужити йому одруження з дочкою багатого шляхтича Гординського, який сидів на грошах і був власником гарно загосподарованої оселі. Цей пан Гординський був перлою між "шарачковими шляхтичами". Чоловік ще не старий, літ сорок вісім, а при тім дуже нещасливий, ні вдовець, ні жонатий. Жінку його, красавицю Одарку, забрали татари в полон. Скільки то він за нею наїздився, скільки нашукався, даючи всюди великий окуп, але все, як камінь у воду... Через це нещастя він не міг женитися — бо мав надію, що вона поверне... — Сам виховував свою одиначку Андзю і жив її щастям.

З цією Андзєю хотів конечно пан Ксавери одружити свого найстаршого сина Юзя.

Однак в цій справі не конче йому щастило.

Старий Гординський не спішився з віддаванням доньки, раз для того, бо була ще за-молода, щойно скінчила 14 літ, хотів, щоб трохи підросла, натішилась своїм дівуванням. Крім того Гординський, як благочестивий чоловік, тримався цілою душею східної церкви та її прекрасних обрядів — він не допустив би ніколи до цього, щоби свою кров віддати за чоловіка чужої віри й нації. Це було б для нього не до подумання — щось страшного. Він не пнявся високо, не шукав приятни з цими, що сиділи на більших посілостях, з яких одні стали перекинчиками, другі прилізли Бог знає звідки.

Він, походячи з околичної шляхти, бував все з цією шляхтою, що сиділа на своїх ланах, а навіть на півланках, бо це була його рідня з діда прадіда — люди свої — благочестиві.

Уникав він також кольокаторів, а передусім Коналінського, що досить часто до нього заглядав, шукав з ним приятні, але при тім всім не забув почванитися своєю вищою культурою, мовляв панською, чого п. Гординський

дуже не любив — і вмів так все п. кольокаторові відповісти, що пан Ксавери дав спокій і більше цієї теми не рушав.

Обійшовши своє господарство пан Ксавери заглянув у кожний куток, чи все гаразд, чи піддані всі на своїм місці — й на свою радість найшов все у найбільшій порядку. Один лише осадник, який зайшов до Вугрець десь з-під Бохні й осів у нововибудованій хаті, до котрої належало 6 прутів поля не вийшов у поле в належний час. Заглянувши у його обійстя, побачив пан Ксавери, що осадник теше якеś кілля...

— А що ти Янтек так довго баришся — га?

— "А відзум лун зе направіям броне..."

— Так довго направляєш — а подивися, що місцеві люди давно вже в полі.

— Ет — бо "глупе русіни" — відгукнув Янтек і зачав щось бурмотіти під носом.

Коналінський не відозвався більше нічого, щоби не роздратовувати цього носія західної культури — і пішов далше...

Обійшов потік, заглянув до поблизького ліса, чи хто самовільно шкоди не робить, позаглядав до других кольокаторів, що у них діється. Від одного з них довідався, що Кульчицяни поїхали сьогодні рано до Ґродського суду в справі підпалу... Ця вістка збентежила Коналінського, і він повернув до хати.

Жінка його, побачивши через вікно, що муж іде, поставила на стіл горщик з пареним молоком — коло нього дерев'яний черпак, квартове горнятко, половину пшенично-разового хліба, а на дерев'яній тарілці масло.

Коналінський прийшовши до хати зняв капелюх, сів на лаві й почав снідати. Перехрестившись, переділив хліб на половину, одну чвертку поставив на столі, другу помастив маслом, різав шматок по шматкові і кидав в свій великий рот, заїдаючи з великим апетитом, а наливши собі кварту молока, жадно попивав, охкаючи що хвилини.

Жінка, стояла мовчки при кухні і дивилась на приставлені до челюстей горщики, чи рівномірно киплять. Смиренька то була жінка, до мужа відзивалась лише тоді, як її запитував, поважаною у мужа не була. Він легковажив її, мав, як потрібну робочу силу. Вона до цього привикла, кухня й комора були цілим її світом.

Коналінський поснідавши, запитав жінку коротко:

— Де Юзьо?

— Встав вже недавно і вийшов до стодоли.

— Наварив мені каші — наварив — буркнув собі під носом Коналінський, пообтирав губу руками, перехрестився, а забираючись до відходу, запитав знову жінку:

— А решта дітей встала?

— Встають.

Коналінський пішов розмовитися з Юзьом в чотири очі — в справі вчорашнього побуту його в Гордині — і при тім хотів осторожно витягнути справу підпалу Кульчиць.

Довідавшись в чому справа, затиснув зуби і вернувся назад до хати. Ходив широкими кроками по світлиці, не відзивався до жінки, а щось дуже глибоко передумував, згодом вийшов знову надвір, крикнув на парубка і казав запрягати коні, бо поїде до міста.

Сівши на візок, похнюпив голову і став думати...

Журився, що діти не вдалися до нього, всі якісь тупі, мало у них проворности, мало хитрости. Поступки Юзя, все якісь необдумані...

— Як з такими дітьми доробитись маєтків? — Все вдалось до фамілії жінки, до тих "дзядів" Озимінських — бо ані одно, не має його вдачі... Щож робити?... Треба їхати до судді Правильського, може він цій просьбі Кульчицьян голову скрутить.

По дорозі обдумував, як з суддею треба буде говорити й мав повну надію, що суддя піде йому на руку, тимбільше, що він має також свої прогріхи і мусить уважати, щоби й на другу каденцію бути на тому самому кріслі, тимбільше, що на його місце пхається пан Якуб з Волощі...

Так роздумуючи, не стямився пан Коналінський, як його фірман станув перед Дрогобицькою брамою Самбора.

В кляшторі Бригідок ударив великий дзвін, потім другий і третій. Пан Коналінський зняв капелюх, перехрестився і прошептав "Здоровась Марія". В тій хвилі отворив сторож бражу. Пан Ксавери заплатив якийсь гріш і вїхав на своїм шляхоцькім візку до міста та заїхав на постій до гостинниці, де більші панки і кольокатори заїжджали.

Лишивши фірмана в господі пішов до судді, однак не дїстався до нього зараз. Суддя вів якусь розправу зі злодій-

ською шайкою, яка із сторони Угорщини нападала на королівську економію, грабила людей і пустошила все. Розправа затягнулась до полудня. Коналінський був злий, що мусів так довго ждати, що треба буде свою справу підляти на так званім "Сміттю" — треба буде поставити горнець меду, котрий суддя дуже любить.

— Щож робити? — подумав Коналінський. — Хто смарує, цей їде...

Суддя скінчивши розправу, вийшов зі судової салі вже добре по полудни. Ішов вузьким, а довгим коридором, по яким вешталось багато людей. На кінці коридору стрінув Коналінського.

— Ого! го! Кого я бачу, — заговорив суддя до Коналінського.

— "Чолем, пане сендзіо"... Я саме від рана на вас дожидаю...

— До услуг вацьпана... Ходім! — сказав суддя — бо тут много людей підслухує.

Суддя взяв попід руку Коналінського й пішли Перемиською вулицею, відтак скрутили на право в якусь вузьку вуличку, опісля знову на ліво й зайшли до шиночки Бергера, де можна було дістати зимні й гарячі перекуски, а крім цього можна було випити доброго меду. Коли їм в чубах добре розяснилось, розказували собі, спочатку, про свої тяжкі праці. Суддя розказував про справедливість, яка в його суді мусить бути на першому місці, бо від цього залежить порядок в державі.

Відтак прийшов до слова Коналінський і розказував про свої клопоти в господарстві, а відтак те, по що саме до нього приїхав...

Суддя вислухав уважно, скривився трохи — відтак запитав, чи є на це свідки, що бачили, що це якраз Юзьо — і чи можуть на це присягнути.

— Оскільки я справу через своїх людей перенюхав, здається, що є.

— Ще велике питання, чи свідки віродостойні, — сказав суддя, зрештою, не бійтесь пане Коналінський... — Я справу возьму в руки і так її поведу, щоби було добре... — Я її відложу наперед "ad calendas graecas..." Хай ждуть... А потому

1. на нескінчений час.

якось воно буде...

Суддя спішився додому, бо по обіді ждала його в канцелярії дальша робота, тому попрощались оба приятелі, випивши на кінці ще по кілька чарок солодкого меду. — Суддя пішов додому. Коналінський вернув до гостинниці, сів на візок і відїхав.

8

Коналінський вдарив в карок свого фірмана і крикнув: "Гони Федю". Це було доказом якоїсь панської ласки. Видно, що пан кольокатор був вдоволений з полагодження справи — а Федьо вважав це за велику, до нього, прихильність, що пан так з ним "пожартували" і по українськи заговорили. Обернувся до пана, затяв коні і засміявся.

Коні зміркували, що вертають додому, гнали чимскорше, бо також зголодніли.

Коналінський був в добрім гуморі... Міркував собі на візку, що справа Юзя на якийсь час буде відложена, а вкінці може якось добровільно поладитися — час найліпший лікар.

Однак, поки-що, треба буде триматися на обережності.

День і ніч треба вартувати свій двір і через своїх людей розсиланих потайно до Кульчиць довідуватися, що вони задумують зробити...

Чи будуть мститися...

Чи будуть терпеливо ждати на суд, чи не дай Боже, начнуть собі самі шукати справедливости, як то часто буває між панами-шляхтою, та між магнатами.

Ця думка його трохи занепокоїла, бо нападаюча сторона шукала все такої оказії, коли противник найменше, до відпору приготований, а односільські дідичі, тимбільше кольокатори, то не пани Любомірські, ані Стадницькі, що тримали цілі ватаги озброєного війська й масу "голоти", яка на "кивнення пальця" все була готова на їх услуги...

— Як то боронитися тоді такому худобахолкові, як я, — подумав собі Коналінський, — якби, не дай Боже Кульчицяни на мене напали? Чим боронитися, і як?...

— Я не впроможі всіх моїх 20 підданих цілий час під зброєю тримати, зрештою звідки тої зброї для них взяти —

це понад мої сили... — Доречі моїх двох співколекторів має також 20 підданих, але чи вони мені допоможуть, хоч вони мої одновірці, вони мене в ложці води втопили би... — Зрештою — треба буде скинути гордість зі серця, треба буде з ними помиритись, щоби на випадок нападу схизматиків на мене, вони прийшли мені з поміччю...

— Нас чейже лучить одна спільна віра...

— Ми повинні схизматиками керувати, а не схизматики нами... Ми пани в державі, ми несемо на схід правдиву культуру між простий народ.

— А вони що... хоч вони вільні люди, ніби якась собі шляхта, але це таки не наша віра, не мають того значіння, що ми... — Щоби мої співколектори зрозуміли мене, повинні би мені допомогти, але це також малокультурні люди...

Так роздумуючи й їдучи на своїм візочку, не стямився п. Ксавери, як візок штовхнув дишлем об його ворота.

Повернувши додому, не пішов п. Коналінський до хати — але обійшов вперед ціле обійстя, заглянув на поле, скільки піддані від ранку виорали, поглянув на цього осадника, що рано борону направляє — і закипів гнівом, що він і третини тільки не зробив, скільки "руське хлопи", — покивав головою на його роботу, але вже не пішов до нього, розмовитися з ним, бо мав важнішу роботу до полагодження, тому вернув до кімнати.

Коли жінка побачила його під вікном, зараз поставила горшок з росолом на столі, подала хліб, ложку, ніж і вареху...

Коналінський роздягнувшись, сів на лаві, перехрестився, налив собі росолу до миски, посолив, сербав дерев'яною ложкою росіл і заїдав разовим пшеничним хлібом. Зївши, виняв з горшка варехою м'ясо з крілика, роздирав по шматкові, мачав у солі й заїдав. Потім поставила йому жінка миску клюсок помащених капустою з сиром, це Ксавери стрілав із ще більшим апетитом, опісля встав з лави, перехрестився, обтер губу рукавом, розпустив трохи ремінь, походив по хаті, взяв на себе кафтан і вийшов на двір, та заглянув до стайні, де пастух доглядав молодих телят.

Пан Ксавери станув при телятах, а пастуха післав до радовецької коршми по жида Мортка, щоби під вечір до нього зайшов.

Коли лише стемнілось, Мортко з'явився зараз у вуго-

рецькім дворі... Пан Ксавери, побачивши жида, привитав його дуже чемно, запросив до ванькира і там за замкненими дверима щось тайно, довго в ніч, радили.

Після відходу жида, пан Ксавери трохи занепокоєний, ходив по подвір'ю. Обійшов свої стодоли, обороги, розставив на ніч вартових, але помимо цього, тої ночі майже не спав.

Він не роздягався цілком, положився на широкій лаві, таки в чоботях, і довго щось думав. За якийсь час встав, обійшов знову ціле обійстя з Юзьем, умовленим знаком накликував вартових, оглянув свою шаблюку, оглянув гаківницю, набив її чим треба, відтак поклався на лаві і перележав до ранку. Над ранком, змучений, заспав твердо, а коли пробудився, сонце було вже високо над обрієм.

Зірвавшись, вибіг на двір подивитись, що на світі діється, чи піддані виконують свою службу. — Поснідавши, зачав роздумувати, якби то сьогодні зблизитися до обох кольокаторів. — Однак, розбираючи справу на всі боки, все таки приходив до внеску, що його повага, як репрезентанта більшої посілости, впала би, якщо б він обом своїм сусідам, малокультурним людям, перший подав руку до згоди...

На роздумуванні втратив більше як місяць — і не міг ніяк рішитися, хоч Мортко добре йому радив — щоби скинув зі серця гордість й подав перший руку до згоди — на те кольокатори ждуть. — Але за велика була його гордість.

Одного разу, а було це якраз на Чесного Хреста, Ксавери ходив перед самим вечером по своїм городі — і побачив здалека Мортка.

Поява Мортка, не у своїм часі, збентежила його дуже. Ксавери пустився йому назустріч. Коли доходили до один, одного Ксавери перший заговорив до жида:

— Як ся маємо, Мортку! Що там чувати? Які вісти приношиш?!

— А що має бути — ясний пане — ні зле, ні добре. Що в нинішних часах може доброго бути, кожний неспокійний, всі невдоволені... Нині кожний думає про те, якби другого обдурти... якби його підійти, якби його ошукати. — от що чути — кричав розлючений жид.

Жид приступивши до пана Ксаверого ближче, нахилився до його вуха і півголосом сказав:

- Сьогодні в Кульчицях була велика рада.
 - Що ти кажеш, Мортку?
 - Те, що вельможний пан чують.
 - А про що йшла річ?
 - А вельможний пан не знають?
 - Так?
 - Так!
 - Отже треба бути готовим?
 - Мені здається що так — відповів з притиском Мортко.
 - А коли?
 - Цього не знаю, бо вибрали сімох на особливу нараду і вони мають рішити і приготувати шляхту.
- В таких разі, я мушу покоритися своїм кольокаторам... Мортку, ходи зі мною...
- Я то давно говорив, — сказав сміючись Мортко.
 - Оба побігли в село...

9

Теодор Стокайло скликав вибраних до себе на раду в неділю після Чесного Хреста, після вечірні.

Рада відбулась в найбільшій тайні.

Всі вибрані забирали голос, в справі, яке становище зайняти супроти кольокаторів, за кривду заподіяну Кульчицьянам, за таку велику шкоду, як спалення половини Кульчиць...

Перші промовляли Юрко Шелестович і Семен Сметанка. Юрко радив, щоби винищити цілковито зайдів... кольокаторів і післати їх там де перець росте, щоби тут й сліду по них не остало.

Петро Жмайло й Михайло Шелестович заявилисть за тим, що Юзя належить зловити й повісити на сухій обгорілій вербі, яка осталась коло його спаленої хати.

Після довшої наради стануло на тому, щоби запросити до помічі всю шляхту Білинську, Гординську і зі всіх присілків. Кожний має приїхати на коні узброєний. Обіцяла приїхати також шляхта з Городища й Сільця. Така сила накриє їх шапками.

— Обступимо їх зі всіх сторін і пустимо з димом.

— Таких сусідів нам не треба, — казав Юрко Шелестович, — це не наша зброя, палення людського добра... може

бути, що там, десь, звідки вони прийшли, уважають цієї зброї, але у нас від віків ніхто не чував, щоби один другого пускав з димом. — Це не чувана річ. Казав мені колись на науці о. Евфимій, що в ніяких книгах цього не найшов, щоби хтось у нас, когось, колись спалив!... А ви знаєте, дорогі братя, скільки то він книжок має, а скільки то ще при батьку своїм прочитав, а скільки у Луцьких школах начитався. — В ніякому літописі він цього ніде не найшов, ані навіть у грецьких історіях. Читав у грецькій книзі, що якийсь поганець Герострат захотів добути слави, щоби ім'я його не загинуло, спалив святиню богині Діяни. І його ім'я лишилося на вічну ганьбу записане в історії. — Але це було ще перед Ісусом Христом на кілька сот літ! І від цього часу, у нас на цілій Україні, ніхто ніколи не чув, щоби чоловік чоловіка підпалив. — Хиба татарські поганці підчас війни палили городи. Але щоби христіяни палили христіян, цього ніхто ніде не чував. — Дятого ми мусимо їх навчити розуму і дати їм такого прочухана, щоби вони нас попам'ятали. — Панове, не зволікаймо бо в селі кипить! — закінчив Юрко.

— Знаєте панове, — сказав Роман Гут, — їх покарати треба, але мені таки жаль людської праці, щоби її з димом пускати. Чи не було би ліпше їх вигнати, а нам ці добра обсісти і поділитись ними, або записати на спільне громадське добро?!

— І мені жаль, — сказав Юрко, — всеж це людська праця, — це дар Божий, на це людина працювала, щоби мати з цього пожиток, а не щоби це палили. Коли це візьмемо на увагу, в таким разі даруймо їм, — хай прийдуть другий раз, щоби нас знову спалити і з торбами пустити. Таж ці кольокатори лише ждуть цього, щоби ми уступили їм нашу землю, а по щож вони тут аж до Вугрець залізили, Бог зна з відки і потворили собі яксь кольокації. — Я вам кажу мої панове — продовжував дальше Юрко, — тих кольокаторів буде що раз більше, бо до Радлович, як я чув, має ще якийсь один кольокатор прийти і має замешкати "нам під носом". Тоді будемо мати таку приємність, як Вугерчани, що навіть курки ніде не можуть вигнати.

— Мої панове, нема що зволікати й довго говорити, — сказав Семіон Цмайло, — наша громада домагається покарання винувників наїздом, а тепер рішайте коли.

— Я думаю, це залежати буде від наших союзників, коли буде їм вигідніше, — сказав Ілько Дашинич.

— Я противлюсь цьому! — сказав Юрко. — Треба буде розіслати кінних до Гордині й Білини з вісткою, що в четвер до світанку мають приїхати до нас, в силі 50 озброєних їздців. Наших також буде 50, у нас все піде, що живе!... Пам'ятайте панове, що наші браття з Луки образилися на нас що ми їх не запросили. Щоби їх перепросити, я вчора їздив з братом Михайлом до Луки, їх перепросив і запросив на поміч. Обіцяло приїхати 20 людей, а може й більше. Так само з Городища й зі Сільця буде до 50 людей. Мушу Вам, панове, сказати, що коцьокатори готовляться завзятю проти нас. Я маю відомости, що з Озиминської економії прибуде багато охотників, самі коцьокатори помирилися між собою, а мають 40 підданих. Жиди, які сидять на спільній їхній корчмі, помагають їм, розсилаючи всюди повірених людей. Тому нам треба добре приготувитися й озброїти, бо зачуваю, що й дехто з самбірських міщан йде їм на поміч, — хоч я в це не вірю. Міщух не дурний пхати пальці між двері, вони своїх станків і ліктів не залишать.

— Славно, Юрку — славно! — загули всі.

— Я й не сподівався по нім, що він такий оборотний, що все знає, що кругом нас діється — сказав Теодор Стокайло.

— Хто думає, таки щось видумає — відізвася Юрко і засміявся, як мужчина, а очі його палали сильним вогнем і завзяттям...

— Слухайте, панове, — сказав Юрко дальше, — я сідаю на коня й їду по селі, об'їду всі дворища, підготовлю молодь, щоби на четвер все було приготоване.

Це сказавши, оставив зібраних, вибіг на подвір'я, сів на коня і полетів, як стріла до сусідів.

Виборні задумались над рішучим способом плянів Юрка, та над його горячою промовою.

— З нього буде щось колись цікавого — відозвася по хвилі Теодор Стокайло, — недармо свояк Сагайдачного!...

— Мені здається, що не буде він їсти хліба з ріплі — сказав Ілько Дашинич.

— Що то за розум, що за відвага! Якби таких більше у нас, ми не так стояли б!

— Певно, що так! — завважив Семен Сметанка, з нами

тоді інакше рахуватися будуть.

— А так...

— Бо ми надто прив'язались до леміша, до сохи, закохались у пчілках, а шаблюки наші поржавіли — сказав Петро Жгайло.

— А скільки ж то наших братів шляхтичів шаблук не має — що й сором сказати! — відозвався Никола Ручка. — Що такий шляхтич вартує, як він голий, без шаблі?

— Це правда, пане брате, але не зовсім, — сказав Михайло Шелестович, — кожний шляхтич хочби найбільшій, повинен мати ту свою прикрасу-шаблюку, котра його вивищує над іншими! — Але я думаю, важніша шляхотна душа, бо шаблюку можна набути, а зі шляхотною душею вродитися треба: От бачите, що старі люди оповідають: — Як воєвода Мнішек вибирався на Москву саджати свого зятя на царський стіл, тоді кільканадцять Кульчицян пішло з ним. Мій дідо оповідали, бо також там були, що як Кульчицяни зійшлися на перегляд до самбірського замку, станув також якийсь наш земляк, Павло Тулюк, босо, а замість шаблі, вистругав собі ножиком яворову шаблюку і прив'язав шнурком до боку. Шаблюка ця була гостра, як бритва. Воєвода, коли побачив це, на ціле горло засміявся й не хотів його прийняти до своєї чоти. Але Тулюк вперся, що поїде, що мусить бути в Москві, й обіцяв воєводі здобути дамасценку... Воєвода всміхнувся і казав йому вишукати якусь стару шаблюку. Однак Тулюк цей, шаблюки не прийняв, гордий був на свою шляхоцьку достойність і сказав, що він такий шляхтич, як і Мнішек, а що тепер бідний, то лише припадок, длятого йде на війну, щоби допомогтися. Казав собі свою шаблюку на сталевий колір помалювати. І що думаєте? Вернув з війни багатцем, запомігся і свою рідню запоміг...

Так і ми повинні своє шляхоцтво цінити, гідність захищати, бо від Бога нам дане, і боронити його й не дати нікому нас ображати, навіть воєводі, бо "шляхтич на загороді рівний воєводі" — а що ж тоді таким зайдам кольокаторам позволити себе понижувати. Тому мені Юрко дуже подобався, не тому, що він мій небіж, а тому, що так завзято нашу гідність обороняє. Це дуже, у нашої шляхти, гарна прикмета, що кожне село, бачучи в небезпеці сусіда, одне другому спішать з поміччю...

Я маю велику надію, що ми переможемо, ми не дамося!
Ми з Юрком перевірили всі шляхоцькі села і знаємо, який там дух панує.

Вони лише ждуть нашого клича...

Промова обох Шелестовичів, Юрка й Михайла, зробила на привяних сильне враження, вони розрушались, вступив в них дух, кров оживилась, заграла у жилах, згодились всі в четвер розпочати доходження своєї кривди. Очі всіх старшин звернені були на Юрка Шелестовича. Він один заступився за покривдженою шляхтою!...

10

В ночі з неділі на понеділок у Кульчицях рух...

Юрко облетів на коні усі загумінки.

В кожній частині села представив своїм братам небезпеку, яка грозила зі сторони кольокаторів...

В шляхті заграла кров...

Постановили не датися...

Взялися до роботи...

Знімали зі стін свої заржавілі шаблюки, оглянули їх, поострили на брусах..., простували..., нагинали...

Старші вчили молодих...

Молодь вчилася боротьби на шаблі під проводом діда Дмитра з Січі..

Він справлював похибки, вчив справности, вчив млинця, оборотів на коні і всієї козацької штуки...

Приводив молоді на приклад лицарські подвиги Сагайдачного, його воєнну вдачу, перед якою дрожала Кафа, Трапезунт і ціла Візантія.

— Пам'ятайте собі, промовив дід — що я відмовлю вам шляхоцького імени, як не відплатите своєї кривди.

Через своїх людей довідався Юрко, що угорські кольокатори також не сплять, що лагодяться до шаленого відлору, що стягнули вже з цілої озиминської економії своїх прихильників, узброїли підданих, що більше як 200 люда стане в обороні Коналінських.

Зміркувавши у кольокаторів великий рух, Юрко подвоїв свої приготування. Йому остало три дні до сформування своїх людей.

Вівторок поїхав до Гордині. На просторій оборі пана Гординського зійшлася вся шляхоцька молодь, узброєна в що Бог дав.

Юрко упевнився, що Гординська шляхта постоїть за кривдою своїх братів Кульчицян — і, як один муж, стане в обороні своєї національної чести, свого шляхоцького клейноту — проти зайдів кольокаторів.

Скінчивши свою роботу, Юрко упевнився, що Гординяни в четвер вночі будуть на місці, скриються за валами церкви св. Фльори і Лавра... Попращавшись з Гординським, відїхав Юрко в товаристві кількох молодих Гординських до Білини і Луки.

Через цей час Андзя слухала уважно промови Юрка, а попрощавшись з ним, сказала тремтячим голосом:

— Щастя тобі, Боже, Юрку в добрім і справедливім ділі. Я горда, що маю такого судженого...

При послідних словах голос в неї заломився — задрожав. Андзя спустила очі на землю, губи задрожали у молоді дівчини, а по дівочому личку котились дві великі, як перли, сльози...

Юрко стиснув коня острогами, подивився на Андзю, вклонився п. Гординському і поїхав з товаришами у сторону Білини та других шляхоцьких присілків. — На дорозі знялась курява і закрила їздців.

Обїхавши Білину, Луку й Ортиничі в середу прибув до Городища, де застав всю шляхоцьку молодь згуртовану, готову до воєнного походу, яка ждала лише його приказу. В товаристві кількох гординських молодців поїхав до Сільця, відтак до Ступниці та других шляхецьких осель і вернув під вечір до дому. Від Михайла довідався, що Кульчицяни цілком приготовані, ждуть на його прикази. Юрко, вислухавши звіту, сказав, що вночі прибуде Гординя і Білина та другі союзники, просив Михайла, щоби взяв у селі через ніч провід, бо він страшно втомлений і мусить бодай годинку покритись сном.

Михайло розставив по селі варти, а сам обняв догляд.

Юрко кинувся, нероздягнений таки, на оборозі сіна і заснув твердо.

Минула північ... В селі спокійно...

Михайло обїшовши варти, прийшов подивитись, чи

стремена, найшовся в невідраднім положенню... Сполошений кінь волочив його через рови, плоти в напрямі села Котковичів*.

Побачивши це старий Ксавери, пігнав на коні рятувати нещасного сина.

Осадники і дрібні кольокатори здались, а коли вислухали Кульчицян в чому справа — признали їм цілковиту слушність і разом з Кульчицянами напали на дворище Коналінського, спалили його і зруйнували всеціло.

В сусіднім селі Котковичах віддали тамошні селяни сполошеного коня панові Ксаверому і трупа-сина...

11

Шляхта вернула під вечір з тріумфом до своїх домів, вдоволена, що помстилася на ненависних кольокаторах, які затроювали їй життя... Тепер сподівалися мати спокій.

Вісти про напад шляхти на Коналінського, представника більшої посілости, доробкевича, що правда, — але такого, що мав у своїм домі сенаторські крісла й булави, — розійшлася дуже скоро по цілій самбірській окрузі і за якийсь час дійшла до столиці. Уряд припоручив самбірському воеводі й zarazом тодішньому старості, взяти в оборону покривдженого Коналінського, і військовою силою покарати розгукану шляхту, та привчити їх, щоб такі "худобахолки" не позволяли собі самі вимірювати справедливости.

Воевода зібрав військовою силу і вирушив зі Самбора до Кульчиць на покарання шляхти.

На його нещастя, настав великий вплив Дністра. Вода з гір спливала з живловим завзяттям, якби хотіла цілий світ залити. Під водою, за одну ніч, найшлись всі нище положені села, як Бабина, Корнаповичі, Кружики, Ладровичі, Гординя і багато інших.

Карну експедицію проти кульчицької шляхти відложили до опадку води на Дністрі. Однак вода й не думала опадати, бо за кілька днів настала зливна й холодна осінь. Зливи, які тоді запанували, нарobili на Підкарпаттю величезної

* Сьогодні Чуків.

шкоди. Дністер виглядав, як море, щоденно вода несла цілі хати, стодоли з сіном, нерідко й колиску з дитиною, повиривані з корінем верби, так, що годі було думати про можливість перейти на той бік берега Дністра.

Однак окружною дорогою на Старе Місто — Самбір доходили до Кульчиць глухі вістки, що земський суд в Самборі присудив на Кульчицян "*in contumaciam*" за спалення Коналінського строги кари, а Юрка Шелестовича Кульчицького позбавив права горожанства і присудив його на банацію.² — Кульчицяни вірили і невірили в присуд самбірського земського суду — але щораз інші тривожні вістки їх непокоїли. Про карну військову експедицію забули, бо не можна її було виконати з двох причин: Дністер був великою перешкодою, бо води цілком не уступали, а стояли цілу глибоку осінь. Зима заповідалась якась легка і мокра. Щоденно падало багато снігу, який топився й побільшував або вдержував стан води. На розлитій ріці місцями видно було тоненький, як скло, лід, найчастіше засипаний мокрим снігом, по якому місцями перепливали брудна і каламутна вода. Кульчиці були довший час відтіяті від Самбора. Друга причина була та, що неплатне військо розійшлося по світі. Про це все знала шляхта в Кульчицях і сміялась нишком, хоч пан Ксавери, всюди, де міг, працював на шкоду шляхти між магнатами. Він переніс своє зажалення до варшавського сойму, який справу Кульчицян дав на розгляд особливій комісії, — а банацію на Юрка затвердив.

Однак Кульчицяни не вважали своєї справи за пропавщу. Вони під кінець зими перенесли її на шляхоцький соймик до Судової Вишні, прихиливши на свою сторону депутатів численної загонової шляхти всієї перемиської, самбірської і сяніцької землі, яка у своїх *Lauda-x*,³ ухвалу земського суду в Самборі уневажнила. Однак ухвала баніції на Юрка Шелестовича остала поки що в силі, до зібрання другого сойму, який знова через "*Liberum Veto*"⁴ зірвано, а Юрко мусів поки що з Кульчиць втікати.

1. Позаочно

2. На вигнання

3. У своєму рішенні

4. Це право кожного шляхтича зірвати ухвалу в Сеймі.

Кульчицяни повернули побідниками додому. Покарали своїх ворогів-напасників. Радість в селі була велика, раді були всі, старі і молоді, що раз на все провчили немилых сусідів, які нівечили їхнє майно і заколочували спокій.

Юрко був героєм дня. Його ім'я було на устах всіх. Йому жаль було душі молодого чоловіка, як пізніше довідався, що Юзьо так трагічно погіб, Юрко не був винен у його страшній смерті — у бою, мусів себе боронити.

Кульчицяни відітхнули, погостили сусідів, подякували за поміч і відправили далеко за село.

За кілька днів поїхав Юрко до Гордині до пана Івана Федьковича, та до своєї Андзі, розповів їм, у подробицях увесь хід воєнної розправи. Пан Гординський слухав уважно, а хоч як старий вояка, не зовсім годився на воєнну тактику Юрка, але тишився дуже, що його рідна шляхта уміла захистити свій гонор. Андзя прислухувалась оповіданні Юрка, а коли скінчив відозвалась:

— По твоїм від'їзді, я дуже боялась Юрку за тебе, щоби тобі що злого не сталось. Мені мороз переходив по тілі, як я подумала, що ти можеш навіть життя втратити... — Це сказавши, опустила в діл оченята і дві великі, як горох сльози покотились їй по лиці, уста задрижали.

Юрко дивився довго на неї — а вона глянула, усміхнулась до нього і заговорила:

— Юрку! я тебе на майбутнє ніколи вже не пущу самого наражувати своє життя...

— А о. Евфимій казав, що для добра вітчизни чоловік повинен всім жертвувати — так пишуть у старих книгах. — сказав Юрко...

— Це правда, — відозвався пан Гординський, — так воно повинно бути. І мене так вчили в Острозі, так різні історики пишуть...

— А видиш Андзю, що моя правда, так само старий дід Дмитро Жгайло щоденно повторяє, що добро батьківщини наказало йому покинути академію і піти на Січ... А Сагайдачний інакше зробив? Так само! Він був першим учеником в Острозьській Академії, сидів в крузі учених людей і все покинув, а пішов на Січ, бо казав, що: *Salus Nationis suprema*

lex esto!¹

— А що то значить, — спитала Андзя.

— Добро народу найвищий закон, — сказав п. Гординський, пописуючись тим, що він колись також латину "нюхав", — а дальше додав, — що й його також у школах цього вчили і він це собі затамив. Але на наше нещастя, — у нас діється інакше, діється гірше.

— А чому — запитала зі смутком Андзя.

— Ет, — чому, — махнув пан Гординський рукою — довго оповідати.

— Розкажіть батеньку, — я дуже цікава.

— І я, — відозвався Юрко.

— Ет, — чому, — у нас бувають до нині нещасні межисобиці. Як давно бували між князями так нині між панамі, між магнатами. Вони часто повстають проти короля, неслухають його, бунти підносять — і довели до того, що король Ян Казимир зрікся престола, зложив з себе царський вінець, який назвав терневим, і забрався до Франції, не хотів в тім краю навіть життя докінчити... По нім вибрали королем шляхтича з руського роду Михайла князя Вишневецького — але, як зачуваю — і цього хочать пани вигнати... Що — ще — буде з ним не знати — цідив поволеньки ті слова п. Федькович. Жиємо в страшних часах — що дальше буде годі щось наперед передбачити... Ми, давніше велику надію покладали на короля Володислава IV, він хотів з тими панамі порядок зробити за поміччю козаків... Але щож — не дав йому Бог життя і все пішло іншими дорогами. А зухвальству панів й дальше кінця не видно — я все добре пам'ятаю, пам'ятаю Хмельницького.

— Пам'ятаєте, батеньку? — допитала здивована Андзя, — бо мені про Хмельницького оповідає, все вечорами, наша старенька Марта, моя пістунка, — але я не знаю, чи вона все справедливо оповідає... Оповідайте ви батеньку — мій дороженький батеньку, оповідайте!

Оповідайте, оповідайте, попросив й собі Юрко.

— У нас оповідає дещо мій батько, а часом о. Евфимій дещо сказав, просимо нам оповісти, ми дуже цікаві.

1. Добро Русі-України є найвищим законом

Пан Гординський поправив собі чуприну, підкрутив свій кучерявий вус, відкашляв і зачав так:

— Були то часи великого народнього зриву — цілий народ наш запротестував проти страшного насильства панів над нами, як народом і над нашою вірою. Всі чогось ждали, чогось надіялися, бо не можна було стерпіти цієї наруги, над народом. Очі наші, наші думки, летіли ген далеко до великого нашого народнього вождя. Всякий залишав дома все, що мав найдорожчого, брав шаблюку, сідав на коня і біг до Хмельницького. Коли магнати закрили собі з короля і його зборівської угоди — так — що ж тоді було робити?..

Хмельницький почав жалувати, що дав себе заманити тою угодою, жалував, що не відважився на рішучий крок, щоби цій панській сваволі відразу зробити кінець — почав приготовлятися до нової розправи. Вислав тоді універсали до усієї руської шляхти і до руського народу, щоби захистив віру благочестиву, та землю руську. Тоді то і я пішов... Я був тоді такий, як ти Юрку, в таких роках. Зібралось нас шляхоцької молоді із нашої округи до трьох сотень. Хлопці, як дубчак, все росле, свіже, буйне, бо молоде. Поділились ми на три сотні, Кульчиці і Гординя були під моїм проводом. Я був начальником першої сотні. Друга сотня була з Білини, Білинки і Луки, третя з Городища, Сільця і Ступниці. Як виїхали ми за Дністер до Острова — дивимось, а з Вікіт надтягає маса нашої шляхти від Кобла Турйого, Топільниці, Лінини, їх було чотири сотні. В Острові ми порадилися, щоби заждати на турчанську шляхту, бо така була між нами умова. За пару днів до Острова надтягнула шляхта з Чайкович, Подільців, з Канафостів та других сіл, а було їх рівнож до трьох сотень. Незабаром нас зібралась ціла тисяча і ждали ми далше на гірняків... На третій день приїхала шляхта, а було їх більше як 600 добре узброєних людей...

Я, бачите, здивувався... Всі гарно вдягнуті, добре відживлені, узброєні. У кожного гарна шаблюка, мали кілька гаківниць з собою, силу пороху, кулі і всячину...

Я приступаю до них і питаю:

— "А панове звідки"?

— Ми з Мельничного, ми з Висіцьких, ми з Комарник, з Матькова, з Густого, з Мохнатого, з Ільника, з Топільниці і там з інших різних сіл, котрі вже забув... Хлопці були, як

свічки, гарні і здорові, кажу тобі, кров з молоком... А яке то було очайдушне, яке сміле, Господи! — Думаю собі — як таких Хмель дістане усіх, йому нікого боятись...

Відпочавши кілька днів, зачали ми гуртуватись, — нас було близько дві тисячі... таж це уже великий полк... треба вибрати полковника... — Давай зійшлись на нараду сотники... Дивляться, кож би то в полковника? Найповажніший віком, бо вже поза тридцятку можна було йому рахувати, був пан Лінинський, родом з Лінини великої, що був за Старим містом Самбором. Він і не пхався в полковники, хочай подібний був до цього і вимовний добре, ба навіть вчений — в Лаврові — у монахів вчився. Там скінчив він високі школи...

Так ми пристали на це і піддали нашому лицарству цю гадку, котре завело круг і пана Спірідіона Лінинського проголосили полковником... Зараз наскоро вистругали йому булаву, набили цвячками і пустились, в ім'я Боже, в дальшу дорогу до Львова, бо надійшли чутки, що Хмельницький за Львовом жде нашої помочі. По дорозі горнулась до нас з різних сторін шляхта, так, що нас, у Львові, було вже понад 4 тисячі. А треба знати, що побіч нас, осібно, гуртувались хлопи, народ, комарнянське та яворівське міщанство, люди дуже свідомі, а все за благочестиву віру. Але щож... нам "урожоним" якось не випадало разом в тих самих рядах з хлопами ставати. Вони собі осібно згуртувались, старшину вибрали таки зі шляхти і у Львові показалось, що їх добре озброєних було більше як 10.000 мужчин. Деякий лише йшов з косою, резаком, чи сокирою. За пару днів виїхали ми зі Львова і розтаборились у Топорові, звідки післали вістку до Хмельницького скільки нас є і питалися де маємо йти. На другий день прибули післанці від Хмельницького, щоби зараз піти під Берестечко, що імовірно там прийде до рішаючого бою...

Тут пан Гординський замовк... і задивився у долівку...

— І щож дальше, — питав Юрко.

— О, і щож дальше батеньку, — спитала Андзя.

Пан Гординський мовчав...

— Щож дальше... не питайте діти мої, не питайте... — з очей його попливли сльози.

Дітям моторошно стало, коли побачили наболілу душу пана Федьковича і гіркі сльози.

Настало в хаті мовчання... тишина...

Діти з острахом дивились, то на одне одного, то на пана Федьковича, — бо сліз, у нього, ще ніхто перед тим не бачив..

По довшій задумі, обтерши сльози, сказав голосно пан Федькович:

— Нас зрадили союзники... Татари... Вони дали себе перекупити нашим противникам — в рішучій хвилі для нас... зрадили нас, залишили нас самих на полі бою... і ми пропали... Ми програли битву...

Нашого народа полягла там тьма тьменна... Маса потопилась у багнах та болотах... Пам'ятай Юрку, що ніколи твій сусід не може бути твоїм щирим союзником... лише сусід твого сусіда — а найліпше не уповати на союзників, а розбудити віру у свою силу, на себе надіятись. Тому ми нині такі бідні, нужденні, наша віра нічого не значить... Ми не маємо своєї сили... Уміли ми силу в народі розбудити, уміли ми її викресати, а не уміли ужити... Нас багато, ми повинні вірити у власну силу — бо наша вітчизна велика від Сяну по Дон, всюди та сама віра і та сама мова... всюди благовірний народ — тож ми, повинні, тут розказувати — а не якісь там Коналінські...

— І щож дальше батеньку? — спитала Андзя.

— Ліпше й не питати, — покивав головою пан Федькович, а в хаті настала знову тишина.

Юрко глядів на п. Федьковича так, наче б просив його, щоби дальше розказувати, бо його це дуже цікавило.. Пан Федькович подивившись на очі Юрка, а вичитавши в них дивний настрій цікавості, жалю і болю за неудачу під Берестечком, став дальше розказувати:

— Після битви нас Кульчиціян і Гординян зістало яких 40 люда з цілої сотні — а решта... — Пан Гординський махнувши рукою і не договорив, лиш похиливши голову переживав.

Побачивши це Андзя почала плакати.

Пан Гординський успокоїв дівчину і зачав дальше розказувати.

Після битви під Берестечком пішли ми з Хмельницьким під Білу Церкву, мале, не велике містечко. Там наступила друга угода, але ця для нас вже нічого не вартувала. Народ був невдоволений, почав хвилюватися. Тоді Хмельницький підійшов дальше на схід і дійшло у Переяславі до угоди з

царем... Я не бачив в цій угоді нічого доброго, тому рішив забратися додому. По дорозі вступив я на Запоріжжя. Хотів я з близька пізнати цю військову школу... я покладав, у ній, велику надію, що вона одинока зможе зробити у нас інакший порядок і вирятує народ від загибелі. Побувши якийсь час на Січі, я придивився тим всім порядкам і вони дуже мені сподобалися. Але що ж — я не бачив там чоловіка "сильної руки", тому не вірив, що в Січі вийде местник за наші права... Я покинув Січ і з кількома товаришами вернув до хати, сів на батьківським загоні і одружився з твоєю мамою...

Тут п. Гординський урвав оповідання, зітхнув глибоко. В хаті настала тишина.

Діти здержали в собі віддих...

Пан Гординський після призадуми, розказував дальше:

— Як Андзя мала два роки, оставила її мати з пістункою дома, а сама пішла в поле до женців... Напали тоді на село татари, знищили село і позабирали много людей в полон... Тоді й маму твою забрали і повели в неволю. Мене не було дома... Я був на соймику в Судовій Вишні — депутатом... Як я приїхав до дому, застав пустку... і тебе Андзю з пістункою... Я тоді поїхав за татарами шукати жінки. Думав, що подорозі здогоню їх, але даремне.. даремні були мої труди... Був я у Крими, був на Анатолії, був в Царгороді... хотів жінку викупити, давав великі гроші, хто би показав мені слід за нею... але, як камінь у воду... все пропало... Довідався я тільки, що задля своєї краси пішла до гарему якогось багатого турка.

13

Це оповідання зробило на Юрка сильне враження. Він довго не спав вночі. Думав про діла Хмельницького, думав про його славу — думав про Січ...

Від того часу Юрко став якийсь маломовний, поважний. Побіда над вугерецькими кольонізаторами додала йому відваги і сил до боротьби за рідний край і народ. Його мрією було дістатись на Січ, подивитись на Запоріжжя, він прийшов до переконання, що лише сильна влада, зложена в руки дідичного гетьмана, може спасти край і народ від загибелі. Гетьман, оточений ореолом неограниченої влади може нада-

ти блиску державі і двинути її високо на найвищий щабель слави. Без неограниченої гетьманської влади наш народ знидіє, потвориться отаманщина, появляться конфедерації, а "Ліберум вето" з'їсть нас цілком.

Ці думки не сходили йому з голови. Кожного вечора давав панові Гординському різні питання про початок Хмельниччини, про вибух повстання, про причину всенародного гніву, про його перебіг, в чому лежала суть революції, на чому, народові, залежало, до чого він стремів.

На такій розмові сходили йому довгі вечори. Бувало, що Юрко навмисне нераз із Кульчиць їхав до Гординського, щоби запитати його хоча лиш одне питання, н пр. чи переслідування за віру спричинилося до всенародного повстання і скільки воно вплинуло на розвиток подій.

Ці глибоко обдумані питання Юрка, подобалися надзвичайно панові Гординському. Він прийшов до переконання, що будучність Юркова буде непересічна. Хто знає, що його жде — що йому судьба призначила...

Перебуваючи між Кульчицями в Гординею, довідався Юрко з часом, про ті глухі вістки, які через старосамбірський міст діставались до Кульчицян. Врешті його ближчі приятелі відкрили йому очі, щоби держався обережно, бо він засуджений на баніцію... З цього Юрко нічого собі не робив, бо його хоронили самбірські болота і розлиті Дністрові води, які відтяли Кульчиці від решти світа. Пан Гординський, о. Евфимій та його батько робили старання в Соїмі, щоби баніцію з Юрка зняти; доказували, що Юрко не винен в тому, що молодий Коналінський помер. Однак соїм знова через "Ліберум вето" відложив старання.

Тоді Юркові не дуже то безпечно було сидіти дома. Найбільше журился тою баніцією п. Гординський, бо не хотів нікого іншого за зятя, лише Юрка, а Андзі пішло вже на 15-тий рік.

Зима того року була дуже легка. При кінці лютого і на початку березня болота зачали пересихати, води на початку квітня цілком опали. Дністер вступив у свої береги.

Юркові ставало з дня на день щораз більше небезпечно сидіти дома. Будь-який злодюга, міг його безкарно вбити, засівши на нього в кущах, як їхав до Гордині, або повертав вечером з Гордині до Кульчиць. Пан Іван Федькович Гордин-

ський посумнів дуже, як довідався, що сойм не занявся справою.

Перед Андзею довго це укривали — але вкінці і вона, про це, десь між людьми, почула. Сердечно заплакала молода дівчина... Пан Федькович робив старання через впливові особи до варшавського двора, але все без успіху.

Одного разу приїхав сумний пан Гординський з міста додому і сказав до дітей:

— Таки треба буде втікати, краще відійти — схоронитись на якийсь час перед лихими людьми, як вічно жити в небезпеці...

— То й я піду з ним — сказала Андзя — я без нього не лишуся, а там я буду коло нього, він буде під моєю опікою...

— Андзю, Андзю, яка ж з тебе ще дитина, ти таке говориш, як дівчак... якже ж це випадає, щоби молода панночка зі знатного роду — шляхтянка — втікала з хлопцем, з козаком... Що на це люди скажуть... за кого тебе матимуть... де твоя честь буде?... Я на це, як батько, ніяк дозволити не можу...

Андзя почувши ці слова, зблідла, в очах потемніло, захиталась і впала на ліжку...

Як раз, в цей мент, увійшов Юрко до хати, як пан Гординський крикнув води...

Він кинувся за водою і вмить приніс глиняний глечик води і оба з батьком почали кропити і натирати зімлілу дівчину... За кілька хвилин відчинила очі, а побачивши Юрка, засміялася до нього і сказала:

— Правда Юрочку, що ти мене не лишиш тут, що візьмеш мене зі собою?...

— Так, любчику, так, певно, що тебе не лишу, а візьму зі собою, — посаджу на коня і поїдемо обоє геть у далекий світ.

— А видите батеньку, що я поїду з Юрком. — сказала з радістю Андзя.

— Але, поїдеш, поїдеш, — лише щоби ти здорова була і більше не мліла.

Юрко залишився тепер довший час в Гордині і поволеньки приготував Андзю до того, що думає їхати на Січ, на Запоріжжя, між воєнне братство, де жінкам вступ цілковито заборонений.

Він оповідав Андзі багато про організацію Запорозької Січі, про славу його лицарства, про відносини з посторонніми державами, про приятельство австрійсько-римського імператора із Запорозжцями про царські дарунки для Запорозького війська.

Андзя довго слухала його палких оповідань про подвиги запорозьких лицарів, але прикро їй було, що там жінкам немає вступу.

— Січ — Андзю, — це одиноке місце для мене де я буду безпечий і де буду могти свobodно, між своїми, і по своїй волі і бажанні жити і тобі вістки про себе передавати.

— Я знаю, Юрочку, що я тебе вже не побачу, — сказала Андзя з плачем, — якесь передчуття мені про це говорить...

— Не бійся Андзю, баніція не вічна, за рік, я тобі ручаю, що буду дома, вільний від баніції, приїду до тебе, і маю надію, що тебе застану здорову, що ти на мене будеш ждати і за нікого другого не вийдеш заміж...

— Юрочку, як можна щось подібного думати, я тільки твоєю можу бути, коли вже така судьба моя і твоя, коли така воля Божа... Буду днями і ночами тебе виглядати, за тобою тужити, буду ждати вісток від тебе і так довго ждати доки не приїдеш, хоч би це мало вік трівати...

Сказавши це, закрила своє личко біленькими ручками і гірко заплакала...

Старий Гординський похилив голову на стіл і мовчав.

Юрко сидів на лаві мов онімільий...

Настала тишина, — в хаті стало так тихо-тихесенько, що чути було як мухи літали і бреніли на вікнах і стелі...

Андзя перестала плакати і щось довго думала... опустила голову на груди... Згодом вийшла надвір, звідки по хвилині влетіли в хату слова народньої пісні:

Зеленая рута, жовтий квіт,

Не піду за тебе, піду в світ...

Тай розпушу косу по плечу

Нераз гірко, тяжко заплачу...

При останнім слові спів раптом утих, Андзя знесилено впала на стіну хати і голівкою біла об її зимні угли...

Пором причалив до помотсу, уставленого на березі великого острова Хортиці. З нього вискочило на конях двох молодців, їх завели до канцелярії осавула.

Осавул Семен Стебницький побачивши з отвору свого куріня двох чужих їздців вийшов на двір і сказав:

— Здорові були молодці.

— Гаразд, пане осавуле, здорові.

— Звідки вас Бог веде?

— З Галицької Волости, з під города Самбора.

— А — то ми краяни — бо й я з під Самбора, зі Стебника,

— Дуже-дуже тішуся — з якого села?

— З Кульчиць шляхоцьких.

— А-га, — з Кульчиць, — як що так, то ми близькі краяни, — з Кульчиць походив наш славний гетьман Сагайдачний.

— Так, — сказав Юрко.

— А цей другий молодець, — запитав осавул Юркового товариша.

Я з під города Сянока.

— Го! го! го! десь дальше за Перемишлем, а з якого села?

— З Тиряви Сільної.

— З Тиряви Сільної — певно втік зі штольні — як і я зі Стебника.

— Так пане осавуле.

— А, як звати тебе, брате?

— Я — Іван Тимочко.

— Справедливий українець.

— А тебе як вати?

— Я Юрко Франц Кульчицький-Шелестович.

— То ти певно лях!

— Ні, пане осавуле, я русин благовірний.

— Дивно, — сказав осавул — русин благовірний, а два ймена йому дали, як ляхові.

— У нас така, часом, звичка між шляхтою.

— Дивна, — якась панська звичка!

— Ви грамотні може?

— Так сказали молодці.

— А-ну підете зі мною до дидаскала.

Хлопці залишили коней, їх зараз забрали козаки, а самі пішли з осавулом до якогось будинку, що стояв недалеко церкви — майже на середині острова Хортиці — тут і задержались.

— Заждіть тут, — сказав осавул, — я піду до дидаскала, щоби провірив чи дійсно грамотні.

За хвилину показалися осавул і дидаскал, учитель січової школи. Був це мужчина середніх літ, високого росту з сивючою бородою, одягнений у підрясник. Через великі окуляри подивився гостро на молодців і запитав:

— Ви грамотні гаразд?

— Гаразд, — відповів Юрко.

— Молитви знаєте?

— Знаємо — відповіли впарі.

— Перехрестіться.

Перехрестилися тричі.

— Перекажи "Отче наш".

Переказали разом.

— "Вірую" знаємо і "Помилуй мя Боже" — сказав Тимочко.

— Ов! це гаразд! — сказав дидаскал.

— А знаєте по святих книгам читати?

— Знаємо, — відповіли.

— Зайдіть в школу, побачимо.

Пішли. В школі побачили кругом стін довгі, але вузькі столи, при яких сиділо кільканадцять хлопців від восьми до двадцяти літ. Всі гарно вбрані у козацькі кафтани, сині широчезні шаравари, на ногах саф'янові чобітки, чуби побриті, на головах невеличкі оселедці.

Перед кожним псалтир. Перед деякими учениками стояли чорні каламарі, в яких були застромлені гусячі пера.

Коли Юрко і Іванко ввійшли до школи, станули трохи здивовано, трохи несміло бо перший раз найшлись в публичній школі і оба ростом і віком були найстарші — трохи їм було соромно.

Дидаскал метнувся між свої книги, які лежали на прибитій до стіни полиці. Перебравши кілька, витягнув новісіньку книгу, оправлену в чорну кожу зі золоченими берегами, з великим золоченим трираменним хрестом. Від цієї книги аж блистіло золотом, а дидаскал усміхнувшись показав її хлопцям:

— Бачили ви таку книгу?

— Ні — сказали несміло хлопці.

— Знаю, що ні, бо вона недавно вийшла в Києві, у святій Лаврі — а так скоро, там до вашої Галицької Волости, не могла зайти. Це сказавши, отворив книгу на першій стороні, де побачили хлопці гарно вимальовані образи святих між ними видно було якийсь штудерно закручений напис.

— А-ну — попробуй читати, Юрку — приказав досить ласкаво дидаскал.

Юрко приблизився сміло до книги, подивився на штучно позакручувані букви, подумав трохи і зачав силябізувати:

Список або коротке зібрання Літописців про початки славного козацького в книгах города Києва в роках 1670-тих.

— Гарзд — прочитав — всміхнувся ласкавіше вже дидаскал — а хто тебе вчив читати?

— Потрохи мій батько, а потрохи о. Евфимій, — відповів Юрко сміло — у нас в Кульчицях грамотних много, один другого вчить.

— А може ти й писати знаєш?

— Знаю, цілком добре — відповів Юрко.

— Гарзд сину — нам письменних козаків найбільше треба.

— Ану, ти другий, прочитай дальше, — сказав дидаскал до Іванка.

Тимочко приблизився, серце зачало трохи сильніше тріпотатися, хотів взяти книгу в руки, однак дидаскал на це не дозволив, а сам тримаючи книгу приблизився трохи до Тимочка, показав йому роговою вказівкою місце, де має читати.

Тимочко почав читати:

— "Літом 1621 року, жорстокий турецький султан у своїй гордості й люті не жалуючи своїх люххдей та турків і татар, післав їх разом зі своїм поганим везирем і численними башами під Чегерин."

— Гарзд! — сказав дидаскал. — Буде! Бачу, що й ти чи-

таєш правильно. Нам таких молодців буде треба. Тішуся вами і донесу про це кошовому начальству, як тільки поверне з воєнного походу.

— А ти, Тимочку, умієш також писати?

— Потрохи умію, але не зовсім чисто.

— Навчишся, як захочеш, — відповів дидаскал.

— Попробуємо вас ще у письмі, — сказав сміючись дидаскал.

Хлопці посідали за стіл, поклали коло себе на лавах свої шапки і зачали розглядатися трохи сміліше по шкільній кімнаті і придивлялись школярям, які цікаво гляділи на новиків.

Дидаскал пошукав тимчасом два шматочки паперу, затяв ножиком два гусячі пера, попробував їх на нігті великого пальця, і подав разом з чорнилом хлопцям.

— Пробуйте писати, — побачимо, що ви вмієте.

Хлопці взяли пера в руки, замачали ще раз у чорнилі і ждали на дидаскала, котрий тимчасом отворив знову в іншій місці книгу "Синопись" і почав хлопцям диктувати:

— "Але приятелі у пригнобленні та розпучі, не могли свого первісного наміру виконати..."

Поглянувши на письмо хлопців, покрутив головою. Взяв оба письма в руки, придивився кожній букві, покивав трохи головою і сказав:

— Видно, що ви мало писали, але підучитесь. Нічого, я з вас вдоволений. — А вкінці запитав:

— Вмієте ви може які чужі мови, коли ви з таких далеких країв?

— Трохи знаємо по польськи говорити — сказав осмілений Тимочко.

— По німецьки не знаєте? — запитав дидаскал.

— Ні, — відповіли хлопці.

— А чи не хотіли би ви учитися по турецьки, або по татарськи? — запитав дидаскал.

Хлопці засміялися сердечно.

— Нема нічого в тім смішного, — нам таких людей треба, щоби розуміли турецьку і татарську мову, бо Турки наші сусіди. — От бачите, часом наші козаки піймають на війні турків, або татар — з ними треба розмовитись а часом треба їм листа написати.

Це сказавши, віддав дидакал хлопців осавулові, із волення затер руки і сказав до нього, покивавши головою:
— Гаразд — молодці!

15

— Досить цієї мудрости — сказав осавул. — Ходіть хлопці зі мною, тепер до моєї школи. Я вас буду вчити козацького звичаю, це буде для вас краща школа, як по книгах бурмотіти. Але найважніше це, що ви певно голодні, після далекої подорожі, і потягнув хлопців за собою.

— Ні, пане осавуле, ми не голодні, нас накормив на степу, у зимовику, хозяйїн козак.

— А коли ж це було?

— Сьогодні рано.

— А що ж він давав вам такого доброго їсти, що ви до тепер не голодні?

— Він нас до сита накормив, пане осавуле — сказав Юрко — хозяйка дала нам наперед пшеничного хліба з маслом та медом, опісля поставила жареного м'яса відтак печену рибу. Ми так достатно дома не їли, як тут по дорозі між козаками. У нас шляхта далеко бідніше живе, як тут по степах козаки, а що ж доперва простий народ, піддані... У нас він бідує, їсть пісний борщик з бобом, і за це Богові дякує. Потім, як ми від цього хозяйїна поїхали дальше, то нашоїди на степу багато спілих черешень а чим ближче Хортиці подибали ми спілі грушки, які попадали з дерева на горячий пісок, і майже попечені від горяча були¹. У нас біля Самбора в тім часі не лише грушок, але й черешень спілих нема, і скорше не будуть як на Спаса, а у Вас на Січі, вже на Івана все спіле.

— Як бачу, в нас вам сподобалося?

— Так — відповіли хлопці — сподобалося.

— А тепер підемо дальше, я покажу вам цілу нашу славу Хортицьку Січ, тепер буде найкраще все оглянути, бо наших козаків, як бачите, нема дома, вони всі пішли з отаманом Сірком у военний похід¹ і Бог знає коли повернуть.

1. Правдиве

2. Дійсне

— А куди вони пішли у похід — запитав Юрко?

— Цього вам не скажу, це військова тайна, і отаман Сірко нікому не каже, як вибирається у воєнний похід. Крім найближчих його дорадників цього ніхто не знає. Отже бачите, який у нас на Січі порядок.

Хлопці задумались і замовкли, та мовчки ступали за осавулом.

Осавул запровадив їх наперед до козацьких куренів, які стояли один біля одного.

— От подивіться до наших куренів — сказав осавул і запровадив хлопців до середини. — Будовані вони на стовпках, без димарів. Дим виходить через стелю так і курить — за тим його куренем прозвали. Серед сіней куреня ставлять кабицю, над кабицею кладуть залізну підпору, на якій вішають залізні крючки, надівають на них казани, та так і страву варять. Самі поглядають і люльки курять, та балакають дещо про татар, та дещо про ляхів, та турків, або москалів.

— А цей більший будинок, що це такого? — запитав Юрко.

— Це будинок кошового отамана, якого що року вибирає ціле товариство. В нім мешкає отаман Сірко, що вже декілька літ отаманує у нас над усіма січами і як бачу, ще довго отаманом буде. Він же на цілий світ славний. Його знає і Москва і Польща, він на Сибірі був і знову отаманом став. А татари то його так бояться, що матері, своїх дітей, його іменем лякають.¹

— Ми і в галицькій волости чули про отамана Сірка — сказав Тимочко.

— І ми у Кульчицях чули — відозвався Юрко.

А турки, як зачують, що Сірко верховодить військом, тож і боронитися не хотять, здаються відразу і віддають йому найцінніші дари, що хто має коло себе, бо знають, що Сірко чоловік благородний, дарів не прийме, і свободою обдарує. Його всі козаки люблять і бояться, і поважають. Подивіться тепер, як то кошовий отаман живе у нас.

Він завів хлопців до середини будинку, де обійшли всі

1. Історичний факт

кімнати, придивились на устаткування кошового, на всі дорогі килими, на срібну і золоту посуду, на величаві портрети всіх давних отаманів, почавши від Байди, кн. Вишневецького а скінчивши на Сірку. Опісля оглянули кімнати в яких отаман приймає чужосторонніх послів, вкінці пішли до скарбниці, де оглянули всі дарунки, які чужосторонні володарі присилали кошовим отаманам в дарі; так винагороджували за поміч у воєнних походах. Були там дорогоцінні гостинці від римсько-німецького імператора, від венецького дожі, від французьких і польських королів, від московських царів, від римського папи, від кримських ханів, від турецьких султанів, від молдаванських господарів, від різних польських магнатів як Потоцьких, Браницьких, Вишневецьких, Капіновських і т. ін. Були це переважно золоті і срібні чаші, дзбаночки майстерної грецької роботи. Були там дорогоцінні зеркала, перловою масою викладані коробочки. Була одна з оріхового дерева, чудової роботи скриночка, що якось секретно відчинялася. Після відчинення в середині було декілька менших скриночок на різні дорогоцінності, золоті і брилянтові речі. Отворивши ці середущі скриночки побачили, що в них були ще менші сховочки на найдорожчі речі і тайні письма, про які лише сам отаман знав. Скриночка ця була ціла окована сріблом, а на ньому були якісь вирізьблені постаті. Був це дар польської королеви Елеонори дружини короля Михайла для отамана Сірка, за його поміч Польщі, підчас нападу турків на Річпосполиту.

— А тепер підемо до нашої церкви — сказав осавул і кивнув рукою на паламаря, старого діда-козака, що сидів на лавочці біля церкви.

Коли хлопці увійшли до середини, блиск затьмив їм очі від золота яке світилося на іконостасі на царських воротах, на патерицях, корогах та на всіх образах. Хлопці були осліплені і задивлені в артистично викінчені образи святих... Забули навіть перехреститися, стояли мов закамелі, бо такого чуда ще ніде не бачили. Осавул показав їм Євангеліє, оправлене в ковани срібло і золото, висаджуване дорогими каменями, і казав його Юркові піднести догори.

Юрко прибирався до цього, як міг, і ніяк не вдалось йому цього євангелія одною рукою піднести. Лише, як взяв обома руками, тоді ледво його підніс!...

— У нас діякон міцний мужчина, але ледве держить його в руках, звичайно двох діяконів його тримає, а пан отець то й не піднесе сам...

З церкви запровадив осавул хлопців до другого великого будинку, де була канцелярія січового війська. Увійшовши там, побачили хлопці цілий ряд кімнат. Там при столах сиділи молоді і старші козаки, в гарних строях і щось писали. Перед ними на столах лежали грубезні книги, багато всілякого паперу, а кожний писар тримав за вухом гусяче перо. Вийшовши, запровадив їх осавул через цілий ряд куренів на другу сторону острова Хортиці, де стояли великі магазини зі зброєю, гарматами порохом, дальше, магазини з харчами, сушеною рибою, салом, пшоном, борошном, а ще дальше були магазини з військовою одежою. Увійшовши до цього магазину, приказав осавул вартовому прикликати голяря, щоби хлопців обстриг, лишивши їм лише невеликі оселедці, а відтак казав їм скинути свою одежу, а переодягнутися в одяг запорожських козаків.

Хлопцям аж очі заіскрились, як дістали сині широчезні шаравари, на сорочку наділи червоний вовняний кафтан який сягав до коліна. Було на ньому повно блищачих гузиків на шовкових шнурочках, з двома зборами із заду, та з двома гачками по боках на пістолі. Осавул, запняв на хлопцях кафтани, а обернувши їх разів декілька кругом, подивився чи добре лежать — відтак казав прикликати кравця, щоби дещо на плечах поправив — бо на запорожському козакові все має лежати як слід, ні одної морщини ніде не сміє бути. Коли кравець поправив дещо при кафтані, тоді осавул казав їм видати пояси, одному пояс турецької, а другому перської роботи. Пояси були довгі на десять аршинів, а широкі на дві четверти, краями позолочені, а на самих кінчиках прив'язані були шовкові шнурочки, що зав'язувались на плечах, або на боці. Крім цих парадних поясів дістали хлопці до домового, щоденного вжитку, короткі пояси, один зі шкіри, а другий з кінського волосся. На ці короткі пояси нашивались зі заду китиці, а з переду пряжки й ремінчики на пістолі, на люльку, на ніж і на шаблю. Так озброєні хлопці, на верх цього всього, наділи черкаску і жупан. Черкаски обов'язково були іншого кольору як кафтан, і були звичайно гаптовані золотом, прибрані гудзиками з широкими рукавами, розпором і вильо-

тами, які з заду вітер розвівав. Коли запорожець їхав на коні, тоді здавалось, що мав крила. Поверх черкаски наші запорожці дістали кирею. Це була довга по п'яти одежа, зроблена звичайно з овечої шкіри разом з вовною без рукавів, якби велика плахта, що вкрила цілого чоловіка. Вона була сильна і непромакальна, а знята, могла стояти на землі.

З одягового магазину перейшли до другого будинку, де були величезні склади взуття. Там побачили кільканадцять шевців. Одні краяли шкіру, зішивали чоботи, інші прибивали закаблуки, інші вуха. Тут при великій стукотні, кипіла робота, при тому деякі гармонійно співали козацькі пісні...

Юрко вибрав собі чоботи сафіянові, жовті, а Тимочко червоні, до чобіт шевці поприбивали срібні підківки. Відтак перейшли до дальших будинків, де виробляли для запорожців шапки. Тут побачили на полицках тисячі готових хутрянних шапок, з різнокольоровими днами. Хлопці помірвавши на свої голови шапки, вийшли з осавулом до його курення на обід.

16

Юрко обідав перший раз в козацькій курені, разом зі своїм товаришем долі, Тимочком. Нове життя зробило на нього сильне враження. Він не уявляв собі, що на Січі таке велике багатство, такий достаток.

Пообідавши, разом з осавулом і з двома товаришами, полягали вони вкруг, у курені, і почали говорити. Після довшої подорожі і по сильних вражіннях, Юрко почувався трохи перевтомлений, заснув твердим сном. Осавул, подивившись на сплячого юнака, здвигнув раменами і сказав до Тимочка:

— Втомився дорогою. Оставив батьків?

— Певно, що так, — відповів Тимочко.

— Довго ви їхали до нас?

— Минуло два місяці, як я виїхав з Тиряви Сільної.

— От як, — відповів осавул. — А в дорозі не мали ви яких пригод?

— Чому ні — були. Ловили нас різні люди. Раз коло Бакоти зловили нас якесь двірські посіпаки й хотіли нас в батраків обернути, але по кількох днях неволі ми втікли в степ. Степами йшли ми три дні і три ночі. Ночували на степу.

Подорозі стрінули якийсь хутір, де жив християнин козак. У нього відпочали ми день. Казав нам зловити собі, на степу, його коні й їхати даліше, а коні казав віддати вам у Січі.

Відтак не мали ми вже ніякої пригоди. Всюди на ваших землях хозяйки жалували нас, що ми такі молоді і мусимо втікати з рідного села до вас, на Січ.

— А яка причина вашої втечі?

— Я втік зі штольні, бо не міг витримати тяжкої роботи — а пани били нас нагаями і змушували до праці.

— А цей сплячий?

Він засуджений на баніцію бо, мовляв, обороняючись, вбив якогось кольокатора.

— У нас буде вам добре, свобода, рівність, братерство, достаток у всім, чого душа захоче... За те у нас треба вчитися лицарського діла, треба старшину слухати і поважати. Тут у нас можна всього привчитись, різного ремесла, як ви бачили. Хто неписьменний, може в школу записатись — навчить його дидакал. Можна навіть навчитись по татарськи і по турецьки.

Тимочко, учувши це, зареготався голосно так, що Юрко збудився і, спросоння, поглянув на товаришів. Нагадавши собі, де він, встав, протер очі і усміхнувся до осавула і Тимочка.

— Щож тобі снилося, козаче? У нас спати в день не можна — у нас ніч до снання, а день до праці і забави. Тепер підемо подивитись трохи по нашому світі.

Хлопці вийшли з осавулом з куреня, посідали на коні і обїхали кругом цілу Хортицю, опісля через Дніпро поїхали на степ, де в кількох верстах зустріли вартових. Одні на конях робили розвідчу службу, дивились, чи не зближається який ворог. Найбільше вартових було з полудневої сторони і з полуднево-західної від Туреччини.

Денеде на овиді неба пишались невеличкі гаї з молодого дубини, бозини, свидними і вільшини, де наші хлопці заїхали на відпочинок. Полягавши, розпочали балачку про ляхів, татар, турків та про москалів, про їхні звичаї і обичаї.

Під вечір повернули на Хортицю, викупавшись раніше у Дніпрі.

Осавул призначив їм відповідний курень. Хлопці повече-

рали й полягали спати, а на другий день досвіта призначено їх до попевної служби.

17

Юрко і Тимочко глибоким сном спали. На світанку збудила їх військова сурма.

Була це неділя. Обмившись, зодяглися на скоро і пішли в церкву, де панотець відправляв уже утренью. Після утрени повідомив осавул панотця, що вчора прибуло двох молодців, та просив записати їх у книгу.

— Де вони — запитав панотець — хай прийдуть до мене. Може треба змінити їм імена, якщо вони латинники.

— Ні — відповів осавул — оба правовірні. Іван і Юрко.

— Коли так, хай залишуться на своїх місцях, я впишу їх опісля сам.

— А молитви знають?

— Знають — дидаскал їм проводив.

— О, якщо так, то добре... І став зодягатись на Службу Божу.

На службу Божу зійшлося все козацтво, крім вартових, які на своїй службі лишились на Січі. Повиходили зі своїх робітень шевці, кравці, ковалі, колодії, прийшли писарі зі всіх канцелярій, прийшов дидаскал зі своїми спудеями і заняв правий крилос. Прийшла вся військова старшина, яка мусіла остатись дома, прийшли деякі зимовики зі своїх поблизьких хуторів, так що церква була майже повна. Дидаскал організував зі своїх опудеїв і канцелярійних писарів хор і роздав їм голоси. Розпочалась Служба Божа. Юрко і Тимочко не чули ще ніде подібного співу, як січові школярі своїми дзвінками голосами співали Єктенію, Антифони, а, як витягнули Херувимськую, Юркові здавалось, що він між ангелами в небі. "Вірую", один з канцеляристів заспівав таким сильним басом, що ціла церква задрижала.

На "Отче наш" всі зібрані впали на коліна і з глибини душі просили Творця Вселенної: "Хліб наш насущний даждь нам днесь", а потім незвичайно ніжно і смиренно просили: "остави нам долги наша, яко і ми оставляем должникам нашим."

По скінченій Службі Божій хлопці пішли на снідання, що

було у великих дерев'яних мисках, подібних до цебриків... До кожної миски позасідало по 10 молодців і всі заїдали з великим смаком дрібну рибу з юшкою і закусували пшенично-разовим хлібом. Попоївши риби, забрались до другої страви. Була це горяча каша на густо зварена, помащена шкварками. До каші подали жарене м'ясо, а відтак, юшку з сушениць.

Після такого великого снідання, осавул розділив хлопців і всіх післав на вартову службу в різні сторони поза Січ. Юркові призначив вартувати милью на схід від Січі, звідки набігали часто татари, а Тимочкові в другій лінії від Юрка на пів милі ближче.

Хлопці дістали наказ три рази денно сходитися і сповіщати чи не зайшла небезпека. Якби котрий запримітив якийсь рух ворогів мусить зараз донести перед ним стоячому козакові, а цей другому, так аж до Січі.

Хлопці сіли на коні і поїхали. За Юрком поїхав ще, пів милі наперед, один з досвідчених місцевих козаків. Його становище було висунене найдальше на схід від Хортиці. Всі вартові заняли місця на високих могилах насипаних серед степів і звідти наглядали цілу околицю, чи не грозить Хортиці яка небезпека...

Так стояли від раня до вечора, поки не змінили їх більше досвідчені вартові на нічну службу.

Юрко станувши на високій могилі, дивився в безмежні, як море степи, які від легенького вітру колихались, мов філі на мор'ї. Трави на степах були такі високі, що коням лише голови було видно, а місцями і закривали коня з їздцем. Така їзда була досить тяжка, коні дуже мучились. Мусіли ломити перед собою трави, тирси і всяке бодяччя. Від надмірного горяча дуже томилась. Крім того обсідали їх рої мух і гедзів, що їх дуже непокоїли.

Станувши на могилі, Юрко почував себе відсвіженим прохолоджував його степовий вітер. Кінь порскав радісно, на волі. Юрко пустив коня пастися, а сам придивлявся безкраїм степам, яким ніде не було видно кінця, всюди степ і степ, поле і поле, покрите високими травами, ніде ні одної душі... За яку хвилину настала тишина, вітер утих цілком, сонце жарило немилосердно, піт лясав з нього струями. Юрко відчув втому, порозпинав одягу та почав холодитися травною, нарвав лопухів і поклав собі на голову... Але це не багато

помагало, спека не уставала...

— Господи, що я тут зроблю, ніде душі не видно, чоґо я тут стою і нащо? Йому почало нудитися. У свого батька привик до ділової праці при господарстві, ні одної хвилини батько не дозволив змарнувати, а тут стій на степу і дивись, чи хто не їде... По добрій ранішній їді Юрко почував спраґу. Хотілось йому пити. Він почав шукати, на степу, води. Ломав бодяччя, придивлявсь попід коріння тирси, але ніде води не було... Спраґа збільшалась, у горлі йому цілком висохло. Юрка огорнула розпука. З досади почав виривати цибулькові степові трави, обтер цибульки з глини і намагався з них добувати деґо воґкості. При цій роботі застав його товариш що був найдалше на стійці у сторону сходу. Він мав наказ відвідіти Юрка, а побачивши його засміявся сердечно.

Юрко стрепенувся...

— А що ти робиш товаришу?

— Води шукаю, бо гину зі спраґи.

— А свою вже випив з боклага?

— Юрко занімів..

— Але ж із тебе козак забудько, таж маєш воду у боклаку, за плечима.

— Юрко зрадів невимовно, зняв зі своїх плечей дерев'яний боклажок, відкрутив затичку і почав пити воду.

— Не пий всього, бо це не заспокоїть спраґи а збільшить її, — крикнув козак.

— А якже ж пити її — запитав Юрко?

— По кілька капель пише, що хвилини, треба привикати до козачого життя.

— Цього я не знав...

— Тому то ти й новик у нас, не одного привчирься.

Проохолодившись, сів Юрко коло товариша. А він розказував про свої пригоди і воєнні походи, як не раз прийшлось бідувати козакам, не тільки без води, але навіть без шматка хліба.

— Козак мусить бути на все витривалий, докінчивши розмову товариш, поправщав Юрка та від'їхав на свою стійку, пригадав на прощання, що, під вечір, інші товариші замінять їх, а вони на ніч повернуть до свого куріня.

Залишившись сам, Юрко сів на коня, виїхав на могилу дивитись за своїм товаришем, котрий тут і там виривав то

поринав у степовій траві.

Вкінці товариш зникнув йому з очей, а Юркові осталося, в товаристві, море трав і степових бодяків, які легко під подувом вітру нагинались то в одну, то в другу сторону.

Пополудні жара трохи зменшилась, легонький вітерець холодив розпалене лице. Юрко що хвилини ковтав по пару капель води зі свого боклажка. Вечером змінив його старший козак, а Юрко вернувся додому.

Це була перша його служба.

18

Осавул Стебницький назначав Юрка, щоденно в іншому місці, до вартової служби, щоби запізнався з тереном. Йому та служба видавалася трохи нудна, трохи одностайна. Цілими днями нічого не робити, тільки стояти на степах, дивитися чи який ворог не надходить здавалось йому втратою часу. Він привик в батьківському домі до роботи, до діла, йому всяка робота, яку давав батько, в руках горіла, він звик до руху, до такої праці яка пожиток приносила, а тут стояння на степі, нічого не давало, нічого не приносило, бо цілими днями не бачив ні одної живої душі.

— Буду проситися до яких ремісників, або до якої канцелярії може би я придався, або бодай вчитися турецької чи татарської мови, буде для мене корисніше, як стояти на степах.

У два тижні Юркового побуту на Січі, виправив його осавул в те саме місце, де був призначений першого дня. Інші товариші заняли другі позиції. Наставлення на службу припало їм саме, 7-го липня, на світанку, як раз в день св. Івана Хрестителя, в день імянин кошового отамана Сірка, котрий був, від трьох тижнів, у воєннім поході на кримських татар.

Занявши призначений йому до нагляду терен, Юрко попрацьовався зі своїми товаришами, вони поїхали на свої позиції.

Юрко лишився сам, прислухувався степовому вітрові, жужжанні степових комах, співові пільних цвіркунів. Стоячи годинами самітно на степу і прислухуючися теємничій степовій природі, почув Юрко невиразний далекий голос, подібний до якогось відгомону, вкінці до якогось далекого

співу. Зосередивши погляд і слух, завважив Юрко перед собою, у високій траві, їздця на коні, котрий вимахуючи у воздуху нагаєм, кричав до Юрка на ціле горло:

— Наші повертають! Наші повертають!

Ось це товариш Юрка, козак Нечипір, що був на варті в найдальше, на схід висуненому, місці, а почувши козацькі співи, не витерпів, підїхав до Юркової станиці і запросив його на найвищу могилу, щоби прислухувався співові повертаючих Запорожців.

Стиснувши коні острогами, полетіли, на вздогін вітрові, товариші, і за декілька хвилин станули на найвищим пункті звідки побачили величавий вид: козаки повертали з побідного походу, співали про Сагайдачного: "що проміняв жінку на тютюн тай люльку"...

Похід зближався щораз ближче і ближче. Нечипір розпізнавав вже козацькі прапори і завважив, що перед собою женуть ватагу полонених татар, що везуть на своїх мажах наладоване добро, а за ними, по боках, стережуть цього добра козацькі патрулі.

Похід приближався, голоси ставали щораз виразніші, щораз зрозуміліші, вкінці Нечипір пізнав вже отамана Сірка, на сивому коні і показав Юркові...

Юрко вдивлявся в того коня, на яким їхав отаман Сірко, про його славу Юрко багато чув ще в Кульчицях від старого діда Дмитра, а про його воєнні подвиги, щоденно, теперішні товариші на Січі, вечорами оповідали.

Похід зближався щораз ближче, вже можна було розрізнити, по одягах, татар від козаків.

— Ходімо їх привітати — сказав Юрко до Нечипора.

— Не можна брате!

— Чому, — запитав Юрко?

— Тому, що кожний з нас мусить бути на своїм місці, якого нам не вільно опустити навіть тоді, як похід попри нас перейде. Тепер ти втікай на своє місце, а я на своє, і там стій так довго, доки тебе осавул не замінить.

На варті маєш по-військовому поздоровити отамана і старшину, і стояти "на позір!" так довго, поки біля тебе не перейде цілий похід.

Товариші розстались, стрілою погнали на свої місця...

Юрко стояв на своїм службовім місці і уважно прислухувався. За яку годину почув перед собою могутній спів, що ставав щораз сильніший. Заостривши слух розпізнав, знану вже з Січі, пісню: "Гей у Барі на риночку!". Спів могутнів, на виднокрузі замаячів рух і в мить побачив Юрко величавий похід козацького війська! Напереді йшли полонені татари з похнюпленими головами, видно втомлені довгим походом по гарячій степу. Де-не-де між полоненими бачити можна було жінки з малими дітьми, опісля татарську молодь, відтак мужчин. Убрані були в островерхі шапки і короткі кожушки вивернені вовною на верх. Ішли вони помежи возами, на яких було повно татарського добра. Було їх всіх до 100 люда. За ними їхали запорожці на конях, утсавлені чвірками. Всі убрані були в широкі сині шаравари і червоні жупани. Вертали з веселими обличчями, в очах видно було побіду над відвічним ворогом християн.

Посередині, на білім коні, їхав отаман Сірко, на його боровій шапці хиталося чаплине перо.

Юрко виняв задалегідь шаблюку і станув на позір на своїм місці, звернений лицем до отамана.

— Здоров був козаче — відклоняючись сказав отаман Юркові.

— Здоров'я бажаю панові отаманові — і стояв дальше на позір.

— Стань — сказав отаман голосно, підніс руку в гору і сам станув на місці.

Сурмач в тій хвилі дав знак сурмою і все козацьке військо зупинилось.

Отаман підніс знова руку в гору і сказав: Спочинь!

Козаки позлізали з коней, спутали їх і пустили на пашу, а самі взяли за діло. Розвели ватру, познімали з коней казанки, зняли з возів міхи з пшоном і салом і стали варити страву.

Отаман Сірко крикнув на Юрка.

— Варта! сюди! — і кивнув в його сторону рукою...

Юрко злетів на коні до отамана і станув перед ним на позір!

— Сховай шаблюку, як стоїш перед отаманом.

- Ти що за один.
- Юрко Кульчицький, з Галицької Волости.
- Давно у Січі?
- Від двох неділь, пане отамане.
- Ага! ти від двох неділь — засміявся ласкаво отаман.
- А звідки ж ти молодче.
- Я з під Самбора, зі шляхоцького села Кульчиць.
- Ага! то ти певно родич Сагайдачного.
- Так, пане отамане.
- А що тебе до нас привело?

Юрко розказав цілу подію з Коналінським, Гординським, Андзєю і про свою баніцію. Отаман засміявся...

— Ну, дівчина для тебе пропала, — запорожець мусить відречись раз на все дівчини, — у нас або одне — або друге.

Юрко спустив очі і нічого не відповів.

— Мовчиш, козаче?

Юрко дальше мовчав...

— Гм, гм, побачимо, — сказав Сірко і поклепав Юрка по рамени.

— Справуйся хлопче, а не зроби Сагайдачному сорому, — іди до служби.

Юрко відійшов на своє місце.

Козаки упоравшись з обідом, полягали на траву. Деякі сиділи і голосно балакали про свої пригоди під час цього походу на татарське місто Арслан.¹

Отаман Сірко відбув тимчасом воєнну раду на котрій рішили куди відставити полонених татар.

Після цілогодинної наради рішили не поселювати їх на козацьких землях між Богом а Дніпром, а відіслати їх до Галицької Волости, вітчизни Сагайдачного, і поселити на пустих ґрунтах між Самбором і Комарном.

Відпочавши як слід і нагодувавши бранців, козаки подались наперід. Їхали поволі, бо козаки і бранці помучені були, відбуваючи подорож сухими степами. Перед заходом сонця прибули на Січ. Осавул Стебницький здав Сіркові звіт зі заряду Хортицькою Січчю за цілий час його неприязності. Згадав про двох юних новиків Юрка Кульчицького і

1. Істор. факт.

Івана Тимочка, що гарно поводяться і на них зін покладає неабияку надію...

— Одного я пізнав вже на відпочинку — однак я не думаю, що з нього буде добрий вояка.

— Вони оба письменні.

— Коли письменні, то призначити їх до канцелярії, або до іншої служби.

— Знають може вони по татарськи або по турецьки?

— Знають лише по польськи.

— По польськи то ми всі знаємо, що нам з цього.

— Хай вчаться по турецьки, тоді більше користи нам принесуть, приставити їх завтра до турецького відділу у наших канцеляріях, — завважив Сірко, — розуміється, поспитавши їх, бо може виберуть яке ремесло.

— Довідаюсь, пане отамане, — відповів осавул.

20

По розмові з хлопцями, осавул Стебницький дав Юркові, на другий день рано, приказ щоби прийшов до канцелярії Хортинької Січі у турецьким відділі, де призначений буде до урядового діла.

Юрко зрадів дуже, що вже не буде щоденно ходити на варти і стояти, без діла, від раня до вечора на степах.

— Що буде, то буде, — подумав собі Юрко. — а все буде якесь діло, буде якась робота, а не така нудьга, як на варті.

Осакул взявши Юрка зі собою пішов з ним до канцелярії і віддав його до розпорядження начальникові першого стола, під його командою був старенький козак Артим — перекладчик турецької мови.

— Що нового, — запитав начальник осавула?

— По приказу, пана отамана, маєте вчити цього молодика турецької мови... він грамотний... дасть собі раду.

— Гаразд, — зараз прийде старий Артим, буде мати заняття.

Юрко склонився начальникові і почав розглядатись з цікавістю по кімнатах. Всюди за довжезними столами сиділи на простих лавах писарі, перед ними лежали грубі книги і фоліяли звиненого аперу. Одні переглядали книги.

другі щось писали, а гусячі пера немилосердно скрипіли по паперах.

Юрко був проинятий пошаною до тих людей, котрі мовчали і задумано дивились у книги, або писали.

За яку годинку прийшов до канцелярії старий козак Артим, перед ним писарі повставали, склонили голову, а начальник стола заговорив:

— Маєте нового учня. Артиме Матвієвичу, — і показав на Юрка.

Юрко склонив голову перед старим козаком.

— Як тебе звуть?

Юрко, — відповів.

— Звідки ти тут узвся?

Юрко розказав усе, а Артим кивав на це поважно головою.

— А хто тебе вчив грамоти?

— Отець Евфимій Шелестович Кульчицький.

— А маєш ти охоту вчитись по турецьки?

— Буду пробувати...

— Попробуємо, — сказав Артим і перейшов під другу стіну, де стояла здорова полиця з різними книжками. Старий козак поглянув між них і витягнув якусь грубу книгу, приніс її і поставив на столі перед Юрком.

— Ця книга, турецьке святе письмо, називається коран. З неї турки вчать всяких молитов і законів. Не один з неї пробував вчитися, та не дав ради, пишав і пішов. Не знаю, як ти до неї поставишся, чи вона тобі подобається. — це сказавши, відчинив книгу, поставив перед Юрком і пояснив, що має ще другу турецьку книжку "Азбуковник", зараз принесе.

І пішов старий знову шукати між книгами на полиці.

Юрко тимчасом вдивлявся в коран, на яким ані одної букви не пізнав, яка до нашої була б подібна.

Старий Артим приніс "Азбуковник", відчинив його на першій стороні і показуючи роговою вказівкою окремі букви називав їх, а Юркові казав повторяти.

Юрко, повторивши переказане, подумав над тим трохи і по хвилині запитав свого учителя.

— А звідки ви дядьку знаєте по турецьки?

— В неволі бував у турків довгі роки.

— І привчилися.

— Бо хотів, — і ти, як захочеш, привчишся і добре тобі з тим буде, наші потребуєть перекладчика, щоби знав з турками розмовитися, коли який попаде в полон, або, як не один зайде за ділом до нас, розумієш?

— Так, дядьку, розумію, і я хотів би привчитися.

— От подивися на ті букви, — показав Артим при-
тичкою, — правда, що не подібні до наших.

— Так, — відповів Юрко.

— Придивися, Юрку, тим кільком буквам, перша, як пряма паличка, називається "елиф", а читається як наше "е". Друга, як місяць молодик з точкою під сподом називається "би", а з двома точками під сподом називається "пи", а з точкою на верху називається "ти", а з точкою з боку називається "джим", а з двома точками "чим", а без точок "хи".

— А що? — зрозумів? — чи ні?!

— Зрозумів дядьку, — сказав врадований Юрко, цеж не таке трудне.

— Ану, повтори.

Юрко повторив усе, як слід, аж Артим плеснув у долоні зі здивовання і сказав Юркові написати тих сім знаків. Юрко взяв буквар перед себе, придивився добре буквам, взяв гусяче перо і цілком вдало переписав ці букви.

Артим мило здивувався побачивши, як Юрко написав перших сім турецьких букв і сказав до начальника стола, що Юркові приглядався. що такого розумного учня ще не мав.

Юрко вчився радо по турецьки і протягом року навчився напам'ять кілька тисяч турецьких слів і оборотів мови. Брався також до писання. Книги лишав Артим Юркові у канцелярії де Юрко пересиджував довший час кожної днини, а часами помагав писарям.

По році його побуту на Січі, літньою порою в місяці серпні, заходили до Січі якісь різні польські пани, якісь послі від польського короля. Між іншими був також якийсь польський ксьондз...

Козаки дивувалися дуже і деякі віщували, що певно, буде якась війна, коли тільки ластівок коло Січі крутиться.

Всіх цих послів осавул відставляв до начальника четвертого стола. Він приймав усіх дуже ввічливо, просив усіх до окремої кімнати і там щось довго з ними говорив, але так по

тихо, що нічого не можна було зміркувати в чому справа.

Опісля начальник стола пішов з цими послами до кошового отамана Сірка. Про що, там радили, ніхто нічого не знав, ні Юрко, ні старий Артим. Доперва на другий день скликав отаман Сірко кошову раду, тому зійшлась вся воєнна старшина, і туди прийшов старий Артим.

Кошова рада щось довго радила. Вкінці покликали до Ради, польських послів, які розказали чому вони приїхали, які дари привезли для кошового отамана і для всієї запорожської старшини. Після вислухання послів повели до осібного посольського дому де й заночували. Рада не хотіла сама рішати такої важної справи, але постановила відкликатися до всього кошового товариства. В тій цілі зарядив кошовий отаман на другий день збір всього кошового товариства, бо мали рішати чи допоможуть польському королеві у турецькій війні, в якій мало взяти участь все славне Запорозьке Військо.

— Чи схочуть, чи не схочуть піти, хай самі рішають, — сказав отаман Сірко.

Цього дня, пополудні, розійшлась чутка по всіх куренях, що польський король Михайло просить помочі у славного Запорозького Війська проти турецької могутності, яка вивіла польській державі війну.¹

На другий день вдарили в барабани. Все козацьке військо зі всіх куренів вийшло на широкий майдан коло церкви і завело круг. На середині станула козацька старшина з отаманом Сірком на переді. Перед отаманом несли отаманські клейноди, пірнач, бунчук, корогву, печать та другі. Біля отамана Сірка йшли польські послы.

Козацька трубка заграла на тишину.

Коли все стануло на своїм місці, отаман Сірко, вклонившись всьому січовому товариству, підніс отаманську булаву догори на знак, що хоче говорити.

Настала тишина мов маком сіяв.

Отаман Сірко заговорив:

— Славне Товариство! Його милість найясніший король Польщі Михайло, засилає всьому Славному Запорозькому

1. Факт історичний

Війську своє королівське поздоровлення і бажає щастя і здоров'я всім вольним козакам. Заразом прислав Його Милість до вас, славні вольні козаки, своїх послів, яких тут бачите, а саме: пана Яна Каліновського, брацлавського воеводу, пана Андрія Ржевуського, кам'янецького старосту і референдарія кс. Вінкента Опалінського з великою проською про Вашу поміч для Річипосполитої над нею нависли чорні хмари бісурман, що хотять знищити знам'я св. хреста, головню нашу святу благочестиву віру, віру християнську. Ми вольні козаки, що захищаємо Христову віру, в першій мірі, боремося з невірними бісурманами ціле життя і охотно наші голови покладемо в обороні святого хреста! Що ж нам тепер робити, піти на поміч, чи ні?... — відповідайте, це до всіх Вас належить! Хто хоче забирати голос, хай виступає наперед і говорить що знає!

Після промови Сірка піднеслось десять рук в гору, на знак, що хотять говорити. Першому з черги козакові Тимочкові уділив отаман голосу, кивненням в його сторону булавою. Козак Тимочко виступив на середину майдану і голосно сказав:

— Дорогі браття козаки! Український народ на це установив славу Запоріжську Січ, щоби вона в першій мірі боролася за християнську віру і всюди стерегла прав християн. Однак в Польщі ті самі християни перетягають наших братів християн на латинство, наші церкви віддають жидам в аренду, на панщині знущаються над підданими, в зимі кажуть їм лід орати, лихо спричиняють, держать народ у темноті, нас не допускають до шкіл. Як ми можемо піти рятувати державу, де кожний магнат сам собі король і з Його Милости короля Михайла сміється, ніхто не слухає законів, збирають конфедерації одні на других. Ліпше не помагати їм, хай їх турки навчать розуму, я скінчив.

В тій хвилині забрав голос посол Каліновський і сказав:

— Дорогі браття козаки! Вольні горожани славної Запорожської Січі! Ми всі діти одної матери святої церкви християнської! Мої предки походили рівнож з благочестивих християн! Ми й сьогодні віримо всі в одного Ісуса Христа і Матінку Його. Святу Богородицю і св. Отця Николая! За нас всіх Христос Спаситель умер на хресті, щоби наші душі відкупити і довести їх по смерті до царства небесного! Чи ви

можете на це дозволити, щоби невірні бісурмани знущалися над християнами, чи ви дозволите, щоби невірний бісурман ганьбив ваші матері і сестри? Щоби вони стогнали у турецькій неволі? Чи славне Запоріжжя дозволить, щоби ваші церкви заміняли бісурмани на свої мечети? Чи Вам не буде сорому, як на Поділлі, на Волині, у Галичині, замість Христової, запанує бісурманська віра? Вам славні козаки, Його Величество найясніший король Михайло, прислав через мене 500 золотих дукатів за це, що ви здержали Кримську Орду під Арсланом, а розбивши її під проводом непобідимого Вашого отамана Сірка, зробили її нездатною дати поміч туркам, що тепер на нас і на вас надвигаються і, вірте мені, коли вони покінчать з нами, вас також зметуть з лиця землі. Тому я іменем найяснішого короля Михайла прошу Вас, хоробрі козаки, допоможіть нам в тій страшній небезпеці, а Його Милость король Михайло, моїми устами обіцяє нагородити Вас по королівськи, а Сойм Річипосполитої затвердить всі права для вашої благочестивої віри, а Вашому Митрополитові і Владикам визначить почесне місце в сенаті.

Коли посол Каліновський скінчив, зголосилося до слова ще кількох козаків. Одні промовляли за поміччю, другі проти, відтак знову забирав голос Каліновський і на милість Бога, зі сльозами в очах, закликав козаків, щоби не опустили короля в такій тяжкій потребі, коли турки заняли вже Камінець-Подільський і просив, щоби конче поспішили з поміччю... Вкінці забрав голос кошовий отаман Сірко, розбираючи слова своїх бесідників, які були за поміччю і проти помочі, закінчив свою промову ось як:

— Панове Молодці! Ви чули тих бесідників, які промовляють за поміччю і які промовляли проти помочі. Тепер рішайте самі, від вашого голосу це залежить. Рішайте, як краще. Чи сидіти дома, тоді, як безвірок нищить наш український край і народ, як палить села і міста, як наші матері і сестри забирає у тяжку неволю у полон, чи краще піти і допомогти турків прогнати і дати їм такого прочухана, щоби більше не важилися на нашу славну Україну нападати.

По цій промові козаки всі, як один муж, попідкидували свої шапки у гору, на знак охоти до воєнного походу протів турків.

В цілій Січі запанувало велике одушевлення. Отаман

Сірко назначив похід на другий день досвіта, 21 серпня 1673 року.¹

21

Юрко дістав приказ їхати у похід разом з Запорозжцями, як перекладчик турецької мови, бо старому Артимові було вже тяжко. Від останнього походу на татарське місто Арслан нездужав, подався. Крім цього праця у канцелярії та наука Юрка, втомила його так, що старик випросився і сказав осавулі, що Юрко дасть собі вже сам раду, як талановитий і поворотний хлопець. За півтора року вивчився декілька тисяч турецьких слів, декілька сот турецьких оборотів мови; знає вже гаразд, що з полоненими турками говорити має. Він може цілком Артима заступити, а решту привчиться пізніше, найбільше на розмові з полоненими.

Перед виїздом, Юрко і Артим не спали цілу літню ніч. Артим давав Юркові на дорогу різні інструкції, як поводитись з полоненими, в який спосіб видобувати від них різні потрібні відомості, про збройну силу ворога, яку давати їм їжу, щоби від них видобути правду. На всі питання Артима, Юрко відповідав сміло, відважно, а вкінці і сам почав Артимові ставляти питання, так, що Артим дивувався його второпности і тішився, що на своє місце має такого ученика.

На відголос трубки, Юрко попрощався зі своїм учителем, якого полюбив, як рідного батька, сів на коня і від'їхав з цілим хортицьким товариством, правим берегом Дніпра. Збираючи по дорозі військо з других Січей, дійшли козаки до Чортомлицької Січі, де відпочали декілька днів, відтак подалися на захід долиною річки Підпільної до Базалівської і Підпільної Січі, відтак до Кам'янецької Січі.

Отаман Сірко обчисливши свої сили, переконався, що всіх Запорозжців було 15.000 озброєних голов, що на ті часи становило величезну силу, з якою турки мусіли числитися. Перейшовши Олександрова окопи, отаман Сірко спрямував військо в простій лінії на захід. Перейшовши ріку Бог, щойно

1. Істор. факт.

тоді доміркувались Запорожці, що Сірко прямує на здобуття Очакова, одної з найбільших турецьких твердинь.

По вивідженні Польщі війни, головна сила турків, перекинена на північ через Прут, станула на Дністрі, переправилась вмиль на його лівий берег і заняла околиці Серету. Довідавшись, що Сірко з 15.000 армією прямує на Очаків, щоби загородити туркам відворот, виділили турки одну свою армію і післали її проти Сірка. Однак армія ця застрягла в степах, прибула пізно, бо Сірко з'явився зі своєю легкою кіннотою під Очаковом, здобув місто, пограбив його сильно, забрав велику здобич та вернув домів тоді, як поляки заключили з турками ганебний мир у Бучачі¹.

Напад турків на Очаків, був для Юрка школою турецької мови. В полон до козаків попалося кількадесятя родовитих турків, між ними був один ага. Під сильним конвоєм відставлено полонених турків до Юрка. Він вписав всіх у реєстр, приказав їм дати їсти і почав з ними приязну розмову, прислухаючись пильно до їхнього виговору. Вертаючи додому на Січ розмовляв Юрко з полоненими цілу дорогу, вправляючись тим способом у турецькій мові. Старий Артим кивав із вдовolenня головою, як почув великий поступ у турецькій мові Юрка.

По якомусь часі рішив Артим вислати Юрка в інше місце Січі, де він міг би віддати більші услуги, як на Хортиці, хотів його післати на Микитинську Січ коло Чертомлика, де находилось мито і постійно мешкав січовий перекладач¹ на службі торговельного конзуля між татарами і турками, і всіма кошами Запорожської Січі. В тій цілі порозумівся Артим з отаманом Сірком. Отаман згодився на назначення Юрка перекладачем на січовім миті, однак заявив, що ще сам з Юрком поговорить, бо хоче наочно переконатися про його здібності до ведення конзулярної агентури.

— Я сам колись зайду до вашої канцелярії і сам з Юрком переговорю про все та особисто переконаюсь, що то за один цей ваш, так вихвалюваний, Юрко.

Артим задумався над відповіддю отамана, але нічого не сказав, відійшов до своєї роботи.

1. Істор. факт.

День за днем, тиждень за тижнем минали а отаман не приходив, видно забув, думав собі Артим і занепокоївся трохи, бо на миті не було свого чоловіка. Обов'язки відповідального агента сповняв якийсь нанятий грек, чи вірменин, чоловік не свій, а що кілька днів приходили на Хортицю вісти, що на миті діються надужиття.

Артим зібравши ці вісти, пішов до отамана, але не застав його дома. Якраз отаман вийшов перевірити діло Юрка до генеральної канцелярії, бо до його особи дійшли також вісти про зловживання на миті.

Наступила стріча отамана Сірка з Юрком. Отаман змірив Юрка від ніг до голови, а в розмові з ним, заглянув глибоко Юркові у душу. На цю розмову надійшов Артим.

— Можу вам діду подякувати за це, що так красно привчили цього молодця турецької мови, а при тім не забули привчити його всяких дипломатичних хитрощів... Він якраз годиться на це відповідальне місце. Дайте йому на дорогу інструкції, щоби знав, як себе має поводити.

При тих словах отаман Сірко подаючи Юркові руку, побажав йому, на новім місці праці, гарних успіхів, та відійшов до свого дому.

Юрко зібравши потрібні, до урядового ведення діла речі, в товаристві кількох молодих козаків виїхав ще цього самого дня до Микитинської Січі, що глибоким півостровом врізувалася у Дніпро. На цім півострові було побудоване українське січове мито. Туди вела дорога на Чортомлицьку Січ, і далше в глибину татарських та турецьких країв. Туди переходили всі люди переважно торговці, які з України і Польщі спішили у татарські та турецькі краї і з відтам переходили купці татари та турки у наші краї.

Роботи тут було много від рана до чевора, а найбільше часу забирано видавання пропусків, де точно мусіла бути описана кожна особа, по якому ділу їде і коли повертає. Митна доміка була під охороною цілої Микитинської Січі. Порядку пильнували призначені отаманом козаки, між якими добирав собі Юрко спосібних молодців, які з нараженням життя передирались нераз у глибину татарських і турецьких країв для потрібних Юркові розвідок.

Через три роки перебував Юрко на Микитинській Січі в характері конзуля. Турки по бучацькім мирі усадовились,

надобре, на правобережній Україні¹, і з відси приходили часті непорозуміння з урядом Запорозького Війська, за пограничні землі. Туркам сіллю в оці була незалежна республіка Запорізької Січі. Вони напали на неї і хотіли її цілковито знищити, стерти з лиця землі, пам'ятаючи добре всі давніші напади Запорозців на турецькі посілости ще з часів Сагайдачного. Подібним вдачею до Сагайдачного був тепер отаман Сірко, якого турки дуже боялись і не могли йому ніяк забути останнього нападу на Очаків. Для того рішили знищити Запоріжжя підступом, бо цей сусід був їм дуже невіддільний і через Запорозців вони не могли бути панями правобережної України...

Для того султан задумав тайним нападом обступити Запоріжжя і повбивати всіх Запорозців, щоби ні один живим не вийшов². З тою метою султан Магомед IV вирядив з Царгорода в осени 1676 року п'ятнадцять тисячну армію найкращих яничарів. Військо це посувалось вперед в найбільшій тайні. На приказ султана кримський хан прийшов з підмогою 40.000 війська до Січі на саме Різдво, коли козаки будуть обходити Святий Вечір... Ніч була темна, як перші відділи татарсько-турецького війська підступили під Микитинську Січ і забрали усе в полон. На другий день Різдвяних Свят підступили турки з татарами вночі під Хортицьку січ, де була головна квартира отамана Сірка. За кілька верстов навколо Січі, в темну ніч, стояли вартові запорозці і нічого не сподівались. Турки тихо підкралися, вирізуючи одного вартового за другим, а останнього оставили живим і казали йому провести себе в Січ. Цей повів їх через отворені ворота у саму Січ. Яничари сунули лавою один за другим і так натовпились один попри одного, і так стиснулись, що руки не можна було підняти у гору.³ Хан тимчасом густо обляг зі всіх сторін Січ, щоби і одна жива душа не вийшла. Козаки всі спали. Однак в тім самім часі проснувся зі сну козак Шевчик, і хотів відчинити кватирку у вікні щоби подивитись чи світає, побачив величезний натовп турків. Збудив, потихо, курінного отамана і товариство. Всі

-
1. Історичний факт.
 2. Історичний факт.
 3. Історичний факт.

узяли зброю і почали з рушниць стріляти до турків. По других курінях пробудилося козацтво, почувши стрільбу, почали і собі стріляти з куренів, а, як почало світати, запорожці гукнули: до ручного бою! і вискочивши з куренів, кинулись добивати недобитків. Рано на побоевищі начислено 13.500 убитих турків а 150 взяли козаки в полон, між якими були 4 аги.¹ За них прислав хан великий окуп і їх пустили на волю. У тій битві згинуло 80 запорожців і 50 ранено.²

Хан побачивши таке нещастя, втік зі своїм військом у Крим.

Не подарував цього Сірко татарам, бо на другий рік, літом, перебрався зі своїми запорожцями через Сіваш у Крим, де спльондрував і знищив багато осель і міст, включно до ханської столиці Бакчисераю. Хан Селім-гірей ледви утік у гори.³

Традиція переказує, що перед походом на Січ, султан Магамет IV прислав на Запоріжжя до козаків, щоби йому піддалися, ось якого листа: Я султан Мугамет IV, брат сонця і місяця, внук і намісник Божий, державець царства Македонського, Вавилонського, Єрусалимського, Великого і Малого Єгипту, цар над царями, державець над державцями, оборонець гробу Ісуса Христа, пістун самого Бога, надія і утіха Музулманів, острах і великий оборонець Християн, наказую вам запорожські козаки, з доброї волі піддайтесь мені без суперечки і мене вашими наскоками не берітьсь турбувати.

Щоби на цей лист відповісти, визвав отамана кошовий, Юрка з Микитинської Січі до себе на Хортицьку Січ, щоби він уложив належну на це відповідь. Зійшлася вся козацька старшина на раду, де кожний висказував свій погляд, як належало би відписати.

Деякі козаки висказували дуже влучні, повні гумору вислови, з чого ціла рада час від часу вибухала гомеричним сміхом.

Юрко зібравши ці всі повні гумору козацькі дотепи, уложив ось яку відповідь:

1. Історичний факт.

2. З історичних анналів.

3. З історичних анналів.

Ти, султане, чортів сину, Люципера брате,
Внуку гаспида самого і чорте рогатий!
Такий лицарю, що дідько тебе окаляє
А твоє військо — "теє" тільки пожирає...
Стравнику ти цареградський, когуте македонський
Свине грецька, молдаванська, ковалю вавлонський
Кате Сербів і Богарів, папуго ти кримська
Єгипетський ти свинарю, сово русалимська!
Ти — погана свиняча морда, не підмога
І дурень — ти — а не сторож у нашого Бога
Не годен ти нас хрещених і десь цілувати
А не то, щоб Запоріжжя під собою мати!¹

Цей лист, то було останнє Юркове діло у Січі бо за тиждень по написанні цього листа, турки напавши на Микитинську Січ забрали між іншими і Юрка до неволі.

22

Турки, полонивши козаків на Микитинській Січі, пов'язали всіх парами, повсаджали на ґалери і відіслали козаків, Дніпром, до Очакова. Полонених немилосердно били нагаями, а найбільше Юрка, бо по його одежі і відзнаках на ній, пізнавали, що він якийсь старший. Юрко почав страшно кричати й кликати людей і Бога на поміч, але це, як раз було йому на некористь, бо турки ще більше над ним знущались сторожа турецька ще більше била.

Юрко бачучи, що то не переливки, почав до сторожів говорити по турецьки. Турки остовпіли! Вони відв'язали Юрка від його спільника, і питали чи він турок, чи вірить у Магомета.

Коли Юрко заперечив, умовкли, але вже його не били, і з певного рода пошаною відносились до нього.

Випитувалися, що він на Січі робив, де навчився по турецьки говорити...

Посадивши всіх полонених на ґалеру, пливли цілу ніч. На другий день коло полудня ґалера припливла до Очакова, де

1. Ст. Руданский: Співомовки II. 191.

була велика торгівля невольниками. Полонених козаків висадили всіх на берег і повели до якогось величезного шатра, де вони побачили декілька соток таких, як вони невольників і невольниць, переважно молодих дівчат і парубків. Одні від других були перегороджені дерев'яною решіткою. Були то наші селяни з Поділля і правобережної України, яка по буцацьким мирі попала під володіння турків. Вони страшно нарікали на турецький уряд, що їх немилосердно гнобить і вивозить тисячами у полон. Оповідали нашим козакам, що люди безміри бідують і масами втікають у Слобожанщину, на лівий берег Дніпра. Тут в Очакові зробили головну торговицю. Щоденно прибувають купці з Царгороду, купують невольників і вивозять десь у засвіти. Так гине український народ...

В шатрі була страшна задуха. З народа піт струями лився. Під вечір випустили всіх полонених на велике огорожене подвір'я для проходу. В тім часі подали їм всім поживу. У величезних казанах принесли невольники якусь юшку, по котрій плавали ячмінні крупки. Наші козаки були дуже голодні, бо від вчорашньої вечері нічого не їли. Юркові докучав голод. Нетерпеливо ждав черги, щоби дістатися до юшки. Стоячий перед ним козак домагався, щоби йому ще одну вареху причинили, а сторож, турок, ударив його нагаєм по плечах так сильно, що миска випала на землю. Побачивши таку поведінку з полоненими Юрко, нічого вже не говорив а діставши юшки, віддалився спокійно на призначене місце, випив юшку, а кашу виїв пальцями, бо ложок не давали. Крім тої юшки, діставали полонені по шматкові кукурудзяного хліба. Поївши раз на добу, полонені розходились гуртками, по подвір'ї, сідали на розпалену від горячі землю і придивлялись хвилям Чорного Моря, як одна за другою зближається до берега і гине. Юрко вдивлявся в морську далечинь. Його думки полинули тепер до Кульчиць, до рідних сторін, до своїх найближчих, до батьків, до Андзі. Що вони там тепер роблять, чи живуть спокійно, чи думають, чи забули про нього, ... і схилившись на землю гірко заплакав... — От добився я на Січі... Так роздумуючи над своєю долею, вдивлявся у безнастанно рівномірний хлюпіт морської води, Юрко під впливом цього гомону заснув. Не чув ні хлюпоту морської води, ні розмови своїх товаришів недолі, які кругом

нього сиділи, перешіптувались з собою. Деякі молились, а деякі навіть сміялись, бо не знали, що незабаром розділять їх, і поженуть світами, не знали дальшої своєї судьби.

На ніч загнали невільників знова до шатра а на другий день рано випустили їх на подвір'я, там їм знова дали ту саму поживу, і лишили їх на дворі, бо цього дня прибули купці по невільників. Були це багаті турки гарно повбирані, добре відживлені. Вони ходили межі невільниками і вибирали. Відставлених в'язали по двох за руки і гнали на галери. Переповнені галери спускали з якора на повне море. Юрка, цього дня, ніхто не купив, залишився в Очакові. Число невільників змаліло, цього дня, до половини. Переважно брали дівчат і жінок. Юрко просидів в Очакові близько цілий місяць. За цей час, якось, купці не показувались. В невільничих шатрах стало нудно, невільники ходили без діла від рана до вечора по обгородженій площі, і придивлялись через шпари паркану на вільний Божий світ. Раз незаметно Юрко з товаришем недолі наблизились до паркану та поруч нього проходили з місця на місце, оглядаючи зі всіх сторін огорожу. Паркан був три лікті високий, закінчений гостро затесаними палями. Через палі видно було зовнішній світ. З одної сторони пишались розлогі поля подільської низини, з другої сторони пливли ліниво темні води ріки Бога, а з третьої лагідно хвилювало Чорне Море. У воздуху панувала тишина. Юрко зі своїм товаришем задумались, приглядаючись гостро закінченим стовпам, запримітили, що за стовпами ходять озброєні турецькі жовніри.

— Слаба надія на втечу, — сказав товариш до Юрка.

Юрко лише зітхнув і розказав товаришеві, що за пару днів вивезуть їх турки на іншу торговлицю.

— Звідки ж ти це знаєш?

— Чув, як вартові говорили між собою.

Товариш зблід.

— Треба конче думати про втечу, — казав Юрко.

— Треба, — але як? — питав тихо товариш Юрка.

— Може би вартових перекупити? Я маю трохи дукатів коло себе.

— Добре, але, як до нього заговорити?

— Я знаю турецьку мову.

— Як так — попробуй.

Юрко зблизився кількома кроками до вартового і хотів до нього по турецьки заговорити, але вартовий закричав на нього і вдарив його нагаєм по спині так сильно, що Юрко заридав з болю і упав на землю.

Товариш хотів Юрка піднести, але за свою прислугу дістав також нагаєм по плечах, що аж присів коло Юрка, а вартовий спокійно відійшов, дальше знущатися над другими невольниками.

За пару днів прибули знова купці за невольниками.

Ходили поміж полоненими і вибирали.

За якийсь час розляглась трубка. Все утишилось. Один з вартових ломаною українською мовою закричав:

— Слухайте, г'яври! Достойні і великоможні купці, вірні сини Магомеда, лицарі і приятелі нашого найяснішого цісаря і султана питаються, чи є між вами хто, що вміє по турецьки говорити. В товпі настала тишина. Ніхто не ворохнувся.

Юрко декілька хвилин боровся зі собою — що робити?

По хвилині вдруге роздався голос трубки і вартовий - нова заговорив:

— Хто з вас знає по турецьки говорити, піде на добру службу.

Юрко підняв руку догори.

— Ходи сюди, закричав турок.

Юрко перетиснувся через товпу і станув перед вартовим, який повів його перед якогось грубого, з довгими вусами і підстриженою бородою турка, що зараз заговорив до нього по турецьки:

— Говориш по турецьки?

— Говорю.

— Звідки ти?

— З Галицької землі.

— Де навчився говорити по турецьки?

— У Січі.

— Гм, гм, у Січі — дивне...

— Підеш зі мною.

Юрка відставив вартовий на бік.

Вечером Юрко в товаристві полонених українців і кількох з турецької сторожі найшовся на кораблі і плыв Чорним морем у неznані краї.

Ніч була ясна. Корабель плів повільно серед великої тишини по Чорному Морі. Повний місяць відбивався в прозорій темній воді. Західний вітерець гладив легенько вітрила корабля. Юрко сидів між полоненими у кутику великої галери. Купець звертав на нього час від часу свої чорні очі... Юрко роздумував над своєю сумною судьбою... Перший раз плів по морі. Ця плавба зробила на нього сильне враження! Ним оволодів страх!... Пани і раби повірили своє життя дерев'яній лушпині... Хай би зайшло яке нещастя і пани і раби будуть рівними в обличчі смерти. Безмірна глибінь Чорного моря поглонить усіх, не пощадить ні одних ні других... Так роздумуючи, Юрко витягнув ноги перед себе, плечі опер об стіни галери. Чувся перемученим. Одно-стайний хлюпіт весел, одно-стайний плюск води заспокоював його, а свіже морське повітря наповнювало груди легким віддыхом. Думки Юрка перебігли знову до Кульчиць, почали крутитися коло батьків, коло Андзі. Він тепер жалував, що не шукав можливості дати вістку, зі Січі, про себе додому. Від часу розлуки з Андзю, перший раз закралася тривога, чи не покинула вона його, чи не вийшла заміж за якого шляхтича, а про нього забула. Таж то чотири роки, як він покинув Кульчиці... По році мав повертати... а найшовся де...? В полоні у якогось турка, на середині Чорного моря. Андзі вже 19 літ, певно виросла, розцвіла... З тими думками про рідне село, про Андзю, про батьків, Юрко заснув... Цілу ніч спав. Пробудився щойно тоді, коли сонце було високо над обрієм і побачив себе знову на середині того самого моря, яке жахом перейняло його вчора. Обтерши очі, подивився кругом по галері і побачив, що все спить — пани і невольники... Один лише турок не спав, був на службі вартового, ходив по галері з голою шаблякою між панамі і невольниками.

Відпочивши через ніч, почувався Юрко різким, свіжим, але й дуже голодним. На думку прийшли йому страви, що їх мама вдома варила.

— Гей! гей! — подумав собі Юрко — і зітхнувши глибоко, почув, як воздух зайшов йому до порожніх кишок.

Вартовий наглядав Юрка цілий час. Пізнав, що він

переживає, над чимось роздумує.

Юрко подивився на вартового поглядом благання — і заговорив до нього по турецьки:

— Дай мені хліба.

Турок здивувався дуже, коли почув своє рідне слово в устах гіявра. Зробилось йому жаль його. Побіг пару кроків наперед себе, розв'язав якийсь мішок, виняв з нього великий шматок сухаря і кинув його Юркові.

Юрко вхопив сухар у воздуху, склонив голову з усмішкою вартовому і почав з вовчим апетитом гризти. Погризши кусок сухаря, відозвався знову до вартового:

— Дай мені води приятелю.

Вартовий уволпив його бажання.

Юрко покріпився свіжою водою, опісля помачав у воді сухаря і заїдав дальше.

Полонені товариші Юрка міцно спали. Юрко, покріпившись хлібом, хотів встати і походити собі по галері, однак вартовий загрозив йому, щоби не рушився з місця, бо його вб'є. При тому так сильно крикнув на Юрка, що пани і невільники побудились.

Юрко остовпів..., а не хочачи стягнути на себе нагая, сів спокійно у кутику і ждав кінця подорожі.

На кораблі зробився рух... Невільники з цікавістю дивились, пани ловставали на рівні ноги, думаючи, що на кораблі якийсь бунт. А, коли вартовий вияснив їм причину крику, приступив до Юрка один турок і зв'язав йому руку до ноги ланцюжком, вимірив кілька нагаїв через плечі і погрозивши пальцем, пішов снідати.

До заставленого скатертю стола приніс слуга горщик з якимось напитком, з якого йшла пара, і поставив на столі. До малих горняток наливали якогось чорного, як смола кип'ятку і подавали панам туркам до пиття. По кораблі розійшовся дивний запах того напитку котрий Юрко вперше бачив — і не міг відгадати, що це таке. Турки посідавши до стола, їли сушені фіги, опісля кукурудзяний хліб і закусували родзинками, а час від часу попивали з маленьких горняток цей гарячий чорний плин.

Близько полудня корабель заїхав до пристані Золотий Ріг. Турки висіли на берег і камінними сходами перейшли на прибережну вулицю, давши перед тим розпорядок вартовим,

що мають з невільниками зробити. За яку годину прийшло кількох озброєних турків і приказали невільникам забиратися до роботи. Бідні невільники повставали, а турок, що купив Юрка, відозвався до них по турецьки:

— Від тепер ви остаєтесь власністю пана Кара-Селіма, великого плянтатора тютюну і будете працювати на плянтаціях. Коли будете пильні і роботящі, буде за це пан Кара-Селім давати вам добре їсти, а коли не схочете робити, будемо вас нагаями бити, доки не згинете як пси. Юрко повторив це всім полоненим в українській мові.

Вартові заковали невільникам руки, обступили їх зі всіх боків тай повели через передмістя Царгороду до великої пристані, яка находилась по противній стороні Перу. Там стояли торговельні кораблі, на яких повезли невільників, зняли з них окови і дали їм їсти. Корабель відплив через море Мармара і галипільський пролив до надбережного міста Деде-аґач, де невільників відібрав Кара-Селім. Він оглянув їх від стіп до голови і зараз запитав про Юрка.

Юрко відозвався.

— Ти вмієш говорити по турецьки?

— Так.

— Ти віриш у Магомеда?

— Ні — я християнин.

— Ти будеш посередником між моїми невільниками а моїми наставниками над ними — і всякі прикази наставників будеш переводити на їхню мову, зрозумів?

— Зрозумів.

— Забирайся до роботи. Тепер будете підливати тютюн. Курити вільно кожному, скільки схоче. Наставники покажуть вам лани тютюну на полях за містом. Там покажуть вам всіяке приладдя, покажуть помешкання і навчать усього порядку до цього діла. Повтори це своїм землякам і забирайтесь до роботи.

Юрко сповинв приказ. Кара-Селім відійшов. — Вартовий крикнув тепер по турецьки:

— Ставай в ряд!

Юрко повторив це по українськи.

Невольники рушили в дорогу...

Запорожці розтабурувались майже мильо за містом Деде-аґач в надморськім селі Ху-сум-Кале, положенім в гарній рівнині над берегом Егейського моря. Рівнина ця розтягалась на дві милі в глибину, і на кілька миль вздовж берега. На виднокрузі маячили якісь високі гори, що Юркові нагадували ланцюхи Карпат. Юрко згадав Карпати і уявляв собі, що за цими горами є найдорожче, його рідне, село Кульчиці...

Без упину дивився на ті гори і темно-сині бори.

В Ху-сум-Кале застав Юрко майже сотню полонених. Були то українці, молдавани і кількох поляків. Працювали на плянтаціях тютюну. Над ними стояли вартові турки. Не могли з ними ніяк порозумітися. Юрко працював перекладачем і тому звільнювали його, часом, від ношення води, а вживали до легшої роботи.

Щоденно оголошував Юрко, робітникам, початок і кінець роботи, яке знаряддя з собою брати, як корчі підливати, якою водою, зимною, чи теплішою, де складати начиння, де розвішувати зірвані листки тютюну, як його сушити, котре в тіні, а котре на сонці, як висушене листя складати у палуші. Те саме повторював робітникам, заохочував їх до праці, щоби уникнули побойв.

При такій безупинній роботі сходив йому день за днем, рік за роком. І не оглянувся, як минуло чотири роки турецької неволі.

Одного разу, коли робітники складали до магазинів джагани, лопати, заступи і всяке знаряддя, уживане при вирощуванні тютюну, Юрко кинув оком на книгу, що відчинена лежала на столі і став з неї щось голосно читати.

Побачивши це наставник турок, був приємно здивований і запитав Юрка, де навчився читати по турецьки, бо він, хоч турок, не вміє.

— У Січі я навчився.

— А хто ж тебе там вчив?

— Був учитель — відповів Юрко ляконічно.

— Наш чоловік, українець.

І став дальше голосно читати. Наставник аж цмокав з радости і сказав, що мусить це донести Кара-Селімові.

Минув тиждень. На плянтацію приїхав властитель Кара-Селім.

Він часто допитувався про Юрка, як виконує обов'язки перекладача?

Коли наставник розказав, що він знає по турецьки читати і писати, він аж охнув з радості.

— Коли так, то ми його візьмемо до магазину. Там мені потрібно чесного чоловіка.

І казав прикликати Юрка до своєї канцелярії.

— Що ти робив на Січі?

— Я був перекладачем вашої мови, провадив канцелярію, видавав пропуски за границю, доки ваші війська не забрали мене в полон — і я став твоїм, пане, невольником.

— Так, ти став моїм невольником

— Але я — шляхтич, розумієте? А шляхта ніколи не дасться покорити на невольника. Я вас прошу, дайте знати до моїх батьків до Кульчиць у Галицьку Волость, до Самбірського повіту — мене викуплять.

— Про це вільно тобі старатися — але поки що, ти тепер у моїх руках. Але, що ти шляхтич і чоловік письменний, а при тім трудолюбивий, я тебе хочу вшанувати і дам тобі кращу роботу в моїм магазині.

— А що я там буду робити?

— Будеш відбирати і вписувати у реєстр коробки з тютюном і робити на них турецькі надписи, побіч німецьких, або французьких. Як будеш так добре справуватися, як до тепер — я з тебе зроблю турецького шляхтича, але мусиш повірити в закон Магмеда.

— Ніколи в світі! — сказав гордо Юрко. — Ні один Кульчицький не змінить християнської віри, ні своєї української національності не відречеться! Від такого Кульчицького втікали би всі, як від паршивої вівці.

— Ти видно впертий, але я таких людей люблю і до таких маю довіря. От знаєш що, не сердись, а ставай у магазині до роботи, будьмо приятелями. Роби мені щиро, як до тепер, а я тобі цього не забуду. Як все ітиме добре, я тобі, за твою щирю працю, дам крім їди — нагороду.

— Добре, — сказав Юрко. — Я жадної роботи не соромлюся. Я з такої шляхти, яка каже, що жодна праця не ганьбить, не понижує людини, а підносить її, вивищує! — Але

я не знаю німецької, ні французької мови.

— Ти не потребуєш цього знати. Ти лише там, де німець напише по німецьки, напишеш по турецьки, — зрештою, при німцеві навчишся по німецьки і по французьки.

— А чому не по руськи?

— Бо я з русами не торгую, тільки з німцями. З русами, з Україною, Польщею торгують інші.

— Добре, буду робити — відповів Юрко з певного рода думою шляхтича, так, що турок запримітив це. Мусів його шанувати і цінити...

Від цього дня Юрка звільнили з невільничої компанії, а перевели до магазинів, при яких днем і ніччю стояла варта. Тут віддали йому до його вжитку осібну кімнату, побіч кімнати якогось німця, що занятий був, також у тім магазині, писанням німецьких написів на коробках з тютюном.

Юрко, занявши свою кімнату, заприятелював, поволи, з німцем, він дуже слабо говорив по турецьки. З часом розповів він Юркові, що вже п'ятий рік сидить у турецькій неволі, але не нарікає.

— Обходяться зі мною добре, дають добру їду і платять деякий гріш.

— А я, приятелю, вже вісім літ поза домом. Чотири роки був на Запоріжській Січі, звідти попав у полон до турків і тут вже минуло чотири роки, як коротаю свій вік. Не знаю, коли вернусь додому. Може він мене пустить, як побачить, що я таки щиро працюю.

— Тяжко, — сказав німець. — Кара-Селім дуже користюлюбний чоловік. Невільників використовує страшенно.

— Я це бачу по наших українських козаках, — відповів Юрко. — І мене така доля стрінула би, коли б я не знав турецької мови. Здобувши у них деяке довір'я, стараюсь допомогти моїм братам, впливаю на наставників, щоби мали милосердя над бідними полоненими.

— Наших німців тут також є декількох, але всі на кращих становищах і не дають собою помітати; тримаються хлопці. Один оженився навіть з туркинею і живе гаразд.

— Що ти кажеш?

— Що чуєш!

— Слухай, Гансе, — відозвався Юрко. — Скажи мені, де

він відсилає цей товар?

— Пакує на вози, які відсилає на Ніш, опісля Маріцею та Дунаєм до Пешту, відтак до Відня і бере за це великі гроші... Частину товару забирають Генуенці і Венеціани і морем на кораблях перевозять в Італію, Іспанію, Францію, в його руках велика торгівля тютюном. Він перший багач і міністер фінансів у султана, перший дорадник і права рука падишаха.

— От, яка це "груба риба", — запримітив Юрко. — Але берімся до роботи. Може він нас таки колись помилує і пу-
стить на волю...

Ганс з Юрком заприятелювався дуже. Оба любили працювати і праця осолоджувала їм життя. Юрко придивлявся роботі Ганса, а Ганс, увесь час пояснював Юркові, що найбагатша і найгарніша мова на світі це німецька, а щойно з німецької мови повстали всі інші — і зачав Юрка вчити по німецьки. Юрко придивлявся, як то Ганс пише поодинокі німецькі букви, як він їх виговорює і старався його наслідувати. І так почав вчитися говорити по німецьки. Гансові було приємно, що найшов такого щирого приятеля, з яким годився у поглядах. До року оба говорили як слід по німецьки, а Ганс навчився від Юрка трохи по українськи, хоч казав, що тяжко приходило йому виговорювати деякі шиплящі й шелестівки. Юрко співав, часом, українські пісні. Ганс вслухувався у красу українських пісень.

Що місяця, в суботу, приходив до них Кара-Селім, відбирав від них товар і рахунки. Бувало, що і ранше місяця до них зайде, чи вони роблять, чи не ліниви, так як турки, і дивувався, що цих двох "гіяврів" застає все при роботі.

Переконавшись, що це люди поважні, набрав до них цілковитого довір'я. Підвищив їм заробітню платню, казав давати їм кращих харчів, справив їм добрий одяг, словом, уважав їх за своїх найкращих приятелів.

Часом, у жарті, дорікав німцеві, чому він не вивчив так гарно по турецьки говорити, як Юрко, бо він говорить, як родовитий турок... Коли б Юрко повірив у Магомеда, зробив би велику кар'єру — і я, Кара-Селім, не надумувався б довго віддати йому свою дочку заміж...

Юрко, почувши ці слова, остовпів... Перед очима станула йому зараз Андзя — що дивилась на нього своїми великими синіми очима, в яких блистіли дві сльози. Він бачив очима

своїї душі, що вона розпустила ясні, як лен, коси і виглядала його повороту вже вісім літ.. Вона щоденно виходить на горбок за дворище і надслухує, чи він повертає?...

З другої сторони мигнула перед його очима чорноока туркиня, дочка Кара-Селіма, котрої він не бачив, не знав, але подивившись на великі, чорні очі Кара-Селіма, набрав переконання, що його дочка мусить бути дуже гарна...

Юрко, почувши смілу пропозицію Селіма, зніяковів, спаленів, бо був молодцем чутливого серця...

Він любив Андзю Гординську і вона мала бути його жінкою... Це був його жемчуг віри...

25

Кара-Селім хотів вшанувати своїх обох "гіяврів" — що для нього так щиро працювали. В тій цілі казав собі принести обід до магазину і до цього обіду запросив обох своїх помічників Юрка і Ганса.

— Будемо сьогодні разом обідати.

Німець склонився і подякував за честь. Юрко також подякував, похиливши голову, і став якийсь несмілий.. Пропозиція Селіма не сходила йому із думок — і перед очима ставала то Андзя, то дочка Селіма.

Певно, що Андзя буде його жінкою — але він хотів би конечно, бодай раз, побачити дочку Селіма, таж це нічого не шкодить — якби він на неї подивився.

Будучи стільки літ на Сході, Юрко пізнав чимало звичаїв і обичаїв турецьких, знав, що турецькі жінки закривають лице перед мужчинами, знав також це, що мужчина, турок, ніколи не бачить своєї нареченої перед вінчанням, знав також це, що у виборі мужа рішають батьки, а ніколи діти...

При обіді розказував Селім своїм співробітникам про свої торговельні діла, а найбільше хвалив торгівлю з австрійцями. Розказував, що з такими, як вони не жаль заходити в торгівлю, вони люди чесні, словні, точні — що ніколи не хотів би він торгувати з народами східної Європи. Там, казав Селім, часто розбишаки нападають на каравани, буває, що й ціле майно купця пропаде. Найгірше пускати товар на румунські краї, через Волощину та Молдавію, бо вони товар розкрадуть — так, що до Києва рідко коли каравана доїде,

хіба Чорним морем.

— Хотів я нав'язати торговельні зв'язки з Москвою, але щож — відмовили, вони тютюну не вживають; кажуть, що тютюн виріс на гробі блудної жінки і в їхнім святім письмі нічого не згадується про курення тютюну.

Оба хлопці засміялися з цього.

— За це козаки люблять курити тютюн — відозвався Юрко. — Навіть у пісні про одного гетьмана співають, що: "Проміняв жінку за тютюн тай люльку".

— Як то, як було? — запитав німець. — А може би ти заспівав нам цю пісню, Юрочку?

Юрко повторив.

Селім засміявся і попросив заспівати цю пісню.

Юрко не міг відмовити — а коли заспівав чистим тенором стару козацьку пісню про Сагайдачного, голос його лунав далеко через відчинені вікна і сильним гомоном розносився по полі, на яким працювали полонені козаки. Коли вони почули цю популярну на Україні пісню, стали й собі її потягати чим раз голосніше, вкінці так завзято її співали, що голос їх лунав далеко до Родопських гір. Німець заслухався, а турок аж випустив люльку з рота — так на нього подірала українська пісня про Сагайдачного, якого турки боялися, як огню.

Кара-Селім почастував своїх робітників по обіді солодощами, фіґами, дактилями, побажав їм доброго здоров'я і від'їхав до Царгороду.

Юрко і Ганс пішли до своєї роботи. Складали різні роди тютюнів, пакували їх у скринки, на скринках поміщували написи німецькі і турецькі, опісля вписували коробки у список — потім робітники відносили їх до величавих магазинів, які стояли над берегом моря, відтак кораблями, або возами відходили у світ.

Юрко, прийшовши до своєї роботи — був задуманий. Перед його очима пересувалася все Андзя... — але час до часу з'являлась також чорноока Селімова дочка — котрої він ще не бачив.. Думку про неї відганяв від себе Юрко — але вона, що хвилини вертала і то так вперто, що Юрко затривожено сказав до себе:

— А що то за мара якась?

Німець, почувши це, здивувався дуже і запитав Юрка:

— Що ти, приятелю, кажеш?

— Нічого — я так собі; щось мені на думку прийшло з давних часів.

Однак, мара незнаной Селімової дочки, повертала все перед його очі.

— Що за диво, — подумав собі Юрко з досадою, що якась мара його відчепитися не хоче... Юрко старався її забути — займався своїми рахунками, що хвилини щось голосно до Ганса говорив — але це все не помагало, гарна туркиня з великими очима насувалась йому все на вічі.

Юрко з досади, щоби мару відігнати від себе, зачав голосно співати і то з таким розмахом — щоби мару забути... Німець помагав йому і так сходив час при роботі з дня на день, з тиждня на тиждень, з місяця на місяць.

Одного разу з'явився Кара-Селім несподівано в Ху-сум-Кале, і чимскорше зайшов до магазинів своїх провірників.

— Здорові були, молодці! — привитав їх Кара-Селім.

— Здоров'я бажаємо достойному панові!

— Як іде робота?

— Нічого собі — відповів німець. — Поступаємо все уперед. У нас на час все готове. Ніколи корабель не стояв порожній на морі, а й мажі не ждали з волами ні з ослами.

— Дуже мене це тішить. Ви два мої найліпші робітники, за те я вас дуже люблю й дарую вам обом з мого зарібку по 10 таларів, а від завтрішнього дня я вас обох переводжу до моїх головних канцелярій до Царгороду і сподіюся, що там буду мати з вас більшу користь, як з тих моїх людей, що дотепер моїми ділами там займаються.

— Ваша воля, достойний пане, — сказав Юрко. — І тут і там будемо чесно працювати, бо ми з такого роду, з такого насіння — знаємо, що праця ушляхотнює людину, осолоджує їй життя. Але охотно підемо до Царгороду, бо по правді сказавши, тут трохи нудно.

— В Царгороді я вам дам більше свободи і дещо з платні підвищу. А ці люди, які он там стоять, займуть ваші місця. Прошу віддати їм книги, зложити рахунки.

Залагодивши урядові діла, посідали всі три до спільного обіду, опісля Юрко з Гансом забрали свої невеличкі клуночки, посідали на корабель і відпливли разом зі своїм хлібодавцем до цариці світа, до Царгороду.

Слухайте, люди мої добрі, — сказав Селім до Юрка і Ганса, коли корабель повними вітрилами плыв по Егейському морю. — Ви мої піддані, ви невільники, я можу з вами зробити, що схочу, бо я вас купив собі за гроші, щоби ви на мене працювали. Та поминаючи те, я вас обох дуже люблю і високо ціную, хочай ви люди іншої віри й національності.

— А знаєте, що нас так зблизило? Ось ця ваша щира праця, ваша охота до діла, яке я вам віддав у ваші чесні руки — і не завівся на вас — бо ви, як чесні люди, вив'язались з діла на моє повне вдоволення. Я повіряю вам обом моє діло в Царгороді, там будете моїми помічниками при найбільшій моїй експедиції, яка що місяця відходить у далекий світ.

— Пане наш достойний, — відіззався Ганс — Ми дякуємо вам щиро за ваші слова признання, які ви тепер за нашу працю нам висказали, за те, що ви бачите, в нас, людей рівновартних вам. Хоч ми ваші, як кажете, невільники, і люди не вашої віри, одначе мусите знати, що ми колись були також вільними людьми, у нас є своя батьківщина своя рідня, яку ми оставили поневолі, та рідня тужить за нами, а ми тут караємося у вашій неволі за те, що ми любили свою батьківщину, яку Бог наказав любити й боронити. Коли ви, пане, признаєте в нас достоїнство чоловіка, змилосярдність над нами, пустіть нас на волю, не за дармо, а за окуп, при чім візьмете на увагу нашу дотеперішню щирю працю для вашого добра.

— Люди добрі, — я вас цілком розумію, я не відказую вам і ручу вам, що в короткім часі будете вільні. Від нинішнього дня я буду вас уважати як собі рівних вільних людей. А що воно так є, я дав доказ, що з вами разом обідав, і по нашому законові, достойний турок обідати може лише з вільним і свобідним чоловіком. Щоби моє слово мало у вас ще більшу віру, я запрошую вас обох сьогодні на вечерю до мого дому. Мешкати будете в моїх магазинах — там є для вас відповідні кімнати. Я матиму щоденно з вами багатого справ до полагодження, до замкнення рахунків.

— Щиро дякуємо, — сказав Юрко, — але я хотів би чимскорше дістатися додому до батька. У мене суджена дома, яка на мене жде вже майже десять літ.

— Ха! ха! ха! — засміявся Селім. — Жде на нього десять літ! А якже! Де ж ти бачив, щоби жінка на кого так довго ждала! Ха! ха! ха! А скільки ж літ їй було, як ти її оставив?

— Їй пішло на п'ятнадцятий рік.

— То тепер вже має 25!

— Так, 25-тий рік почала.

— А скільки ж тобі, молодче?

— Мені тридцятка якраз!

— Ще не старий, ще маєш час! "Що відволічеться, не втече".

— Але мені така довга неволя докучила вже.

— Не нарікай, молодий чоловіче, — тобі тут добре, а могло бути гірше — бо міг ти потрапити у гіршу недолю, без права вийти коли небудь на свободу. А я тобі ручаю, що в недовгим часі будеш вільним чоловіком і на гарнім становищі... Побачиш трохи Царгород, великий город, побачиш гарну палату падишаха, якої другої на світі немає...

При цій розмові про красу Царгороду час зійшов нашим подорожним скоро. Вони не спостереглись, як зарисувалися на овиді мінерати Святої Софії — а корабель у коротким часі причалив до обширної пристані Золотий Ріг. Подорожні висіли з корабля і пішли великими сходами на прибережну великого Стамбулу...

Ідучи широкими сходами, пам'ять Юрка настирливо повторювала слова Селіма: "Деж ти бачив, щоб жінка ждала десять літ на судженого... Ха! ха! ха! ха! ха!" — сміявся Селім якось так дивно на кораблі...

27

Кара-Селім попровадив своїх гостей до своїх магазинів, де була його велика центральна канцелярія. Там показав їм кімнати на мешкання.

Наші урядовці-невільники втішились зміною місця побуту. Гамір великого міста зробив на Юрка велике вражіння. Він дотепер такого великого міста не бачив. Рух на вулицях, накликування на різних незрозумілих мовах, гойкання провідників, крики купців, мольби лазарів — все те впливало на нього так, що чув себе оп'янілим...

Оглянувши своє мешкання, Юрко і Ганс поклали свої

клуночки в призначених кімнатах і відійшли з Кара-Селімом оглянути магазини, та придивитись канцелярській роботі. Кара-Селім відкрив їм тепер правду, що дотеперішні його діловоди, то переважно люди, що при всякій спосібності не забували наперед про свої особисті інтереси, а його інтереси стояли у них на другім пляні.

— Я покладаю велику надію на вас, мої дорогі приятелі, що ви й тут будете мені вірно служити, а я обіцяю вам на пророка Магомеда, що я вас пізніше освободжу і постараюся вам на дозвіл у ваші краї, бо через вас я хочу нав'язати торговельні зв'язки з Австрією.

Чи зрозуміли ви мене?

— Так, так.

— Отже бачите, я вірю вам, я хочу з вас поробити чесних купців, бо купецтво це свята річ, — але купецтво чесне, дає чоловікові велике вдоволення, ушляхотнює його, воно зближає всі народи, які, пізнають одне одного, шанують один одного і цінять, залишаються людьми. Найбільшим нещастям для купецтва — то війни. Війна кожному квітучу країну замінить у румовище, війна приносить здичіння, перемінює людей у звірів. Але тепер, слава Аллахові, настане вже довший час спокій, бо наш великий султан не думає вже про війни, про підбої — а хоче спокою, хоче працювати разом з великим диваном над утриваленням спокою у своїй великій, Аллахом йому даній, державі, над убагородненням всього людського роду. над ущасливленням людини. Говорю вам, що надійде час, коли й ви щасливо повернете у свою батьківщину — може дещо й доброго навчитеся у Туреччині, може неоодну гарну річ почувете у нас, та може зміните погляд на нас, що ми не такі варвари — дикуни, як нас у ваших краях представляють. А тепер підемо до мого дому на вечерю, бо ви вже добре зголодніли.

По дорозі показував Кара-Селім своїм приятелям Царгород. Вони їхали гарнішими вулицями города, і так дійшли аж до султана резиденції, перед котрою задержав їх Кара-Селім — і показав їм цю перлину грецької архітектури, де мешкали земські боги — візантійські імператори, а тепер турецькі султани. Кругом тої палати стояли прегарні більші й менші палати турецьких вельможів, банкирів, великих везирів, міністрів, купців тощо. До одного з таких гарних

домів запровадив Кара-Селім своїх гостей.

Відчинивши велику різьблену браму, впровадив Кара-Селім Юрка і Ганса до прегарно мальованих сіней, де було двоє дверей. Кара-Селім пішов наперед і отворив двері на право та впровадив гостей до своїх кімнат — і враз, в тій хвилині, відкрились двері з лівої сторони сіней — і Юрко побачив, що на середині кімнати сиділа на низькій тапчані гарна, чорноока, з розплетеним волоссям дівчина, її чесала невільниця.

— Аллах! Аллах! — крикнула дівця і кинула глибокий зір на Юрка, але невільниця в тій хвилині лишила гребінь у волоссі дівчини та замкнула за собою двері.

Юрко пізнав по лиці і очах цієї дівчини, що це певно дочка Кара-Селіма, що її він свого часу Юркові давав за жінку — але видалась йому много краша, як він собі її уявляв.

Через кілька кімнат, вистелених гарними перськими диванами, перейшов Юрко з Гансом до їдальні Кара-Селіма, де він приймав своїх співробітників.

Господар велів усісти гостям на низьких лавочках, вистелених диванами, а сам, відчинивши бічні двері до другої кімнати, плеснув у долоні. В тій хвилині з'явився євнух, склонився низенько, а тримаючи руки на грудях, сказав:

— Що розкаже достойний господар цього дому?

— Принесеш вечерю для трьох осіб.

Євнух склонився і відійшов.

За хвилину двох євнухів внесло на залю велику срібну тацу на якій лежало кілька шматків хліба, полумисок з жареним баранячим м'ясом і великий срібний дзбанок чорного, а гарячого, як пекло, плину, з якого чудовий аромат розходився по просторій кімнаті. Цю тацу поставлено на низенькій стільчику коло гостей, напроти них усів господар. Він взяв собі шматочок хліба і кусень жареного м'яса в пальці і попросив, щоби гості те саме зробили. За хвилину принесли євнухи другу тацу на якій було повно фіг, родзинків, дактилів, помаранч і поставили цю підставку на другім подібнім стільчику. За третім разом принесли, прекрасної грецької роботи, три срібні дзбанки з водою і три ручники і біля кожного гостя поставили по одному.

Поївши м'яса з хлібом, обмили собі руки у воді і пообтирали рушниками. Опісля їли бакалії, ще раз обмивали

руки водою і обтирали рушниками. На кінці господар налив до прекрасних срібних чашок ароматичного напою...

Була то турецька чорна кава, якої тоді в цілій Європі ніхто не знав...

Юрко випив цей горячий але темний, як ніч напитек, по ньому зробилось якось дивно приємно...

По кожній глотці чорної кави господар закусував, з гістьми, солодкими дактилями... В міру споживання бакалій, кава що раз більше зачала їм смакувати, а господар прихвалював, що це найліпший гатунок кави Мокки, що таку саму п'є турецький султан і найближчі його достойники.

— І ви таку саму будете пити, як ваша служба буде така вірна як досі.

— Інакше не може бути — сказав Ганс.

— Ми будемо ще ліпше сповняти свої обовязки, бо хочемо заслужити вашої ласки, щоби найскорше дістатися на волю, — додав Юрко.

— І це буде у своїм часі, як я вже сказав...

А, як смакує вам турецька їда?

— Дуже добра, — сказали поквалпно оба молодці.

— У вас в Європі не пють кави?

— Ні, — відповіли оба.

— І дактилів не їдять?

— Ні.

— А бараняче мясо їдять?

— Їдять, — відповів Юрко, — але воно у нас інший смак має, — додав Ганс, — і правду сказавши, у вас смачніше.

— Правда, що край, то обичай, але у турків не так погано, як то у вас розказують. А подивіться на ті всі коври, на ті прекрасні килими, які скрізь по моїх кімнатах розстелені, чи варвари зробили би щось подібного?...

— Певно, що ні, — відповів Ганс. — Я бачу, що у вас є своєрідна, оригінальна культура у всім.

— Коли би ви прийняли віру Магомеда, ви зробили би у нас велике щастя!

— Ми цього не зробимо, — сказали оба.

— Кожному мила віра у якій родився.

— У вас лиш одну жінку вільно мати?

— Так, — відповіли поспішно оба.

— Хто знає, чи то не ліпше, як у нас, бо бачите, добре каже якась там пословиця, одна баба з воза, коням легче.

Побесідували дещо про урядові діла, Юрко і Ганс подякували Кара-Семілові за хліб, сіль, і попрощались.

Кара-Селім випровадив їх до тих самих сіней, в яких світилась тепер оливна лампа. Юрко кивнув оком на двері з лівої сторони. Йому здавалось, що двері не були цілком зачинені, що між дверми бачив він велике чорне око, що на нього гляділо...

Це були двері турецького гарему...

28

Торговельні аґенти Кара-Селіма були великі. Він мав через своїх факторів взаємини зі всіма західно-європейськими державами. Нитки всіх його інтересів сходились в Царгороді, де він ними сам кермував. Між своїми, мало мав чесних і прихильних собі людей, бо свої, як представники східних народів не були в згоді зі семою заповіддю Божою і при всіх фінансових справах Кара-Селіма не забували пам'ятати про себе, що Кара-Селіма дуже роздратовувало. Тому, він вишукував собі вірних слуг між невільниками, що попали в полон і з таких інтелігентних людей робив собі вірних урядників і приятелів. Деяких оплачував він дуже високими гонорарами, деяких вдалось йому прихилити до ісламу і ці люди поробили кар'єри. На таких співробітників вибрав він собі нашого Юрка Шелестовича Кульчицького і Ганса рицаря де Штернгольда туринського німця, який попав перед кількома роками в полон до Турків, а дорогою купна дістався в руки Кара-Селіма. З ними то часто Кара-Селім вів оживлену дискусію на тему відносин у західній Європі і в отриманні з цим, про розвій його торгівлі у зв'язку із запотребованням щораз більшої кількості тютюну, що його не могли доставити Америка, бо там не була, управа тої рослини, як слід налагоджена. З того найбільше дотепер користала Туреччина. Почва Туреччини до цього якраз найліпше надавалася, бо родила найгарніші сорти цього наркотику, для того Кара-Селім хотів використати ці сприятливі умовини і постановив заложити кілька нових фабрик, а саме у Будапешті і у Відні.

Доречі у Пешті, що був вже від сто п'ятдесят літ під тур-

ками, таку аґентуру Кара-Селім вже мав, яка приносила йому дуже добрі доходи. Могла вона приносити ще два рази тільки доходів, коли би мав до цього діла здібніших людей, які би, в чесний спосіб, краще діло могли везти. Щоби справу цієї аґентури упорядкити і поставити її на належну височину, постановив вислати туди, як свого мужа довіря німця Ганса, котрий мав би нав'язати відносини, з Віднем і там заложити нову факторю, і післати також Юрка. Однак відразу зі своїми плянами не звирювався нікому, а підчас вечірних балачок з Юрком і Гансом хотів скрізь провирити їх характер і своїми питаннями заглядав часто на дно їхньої душі.

Помимо всього, Юрко не зрікався гадки таки побачити ще раз дочку Кара-Селіма, от хоч би так собі, яка вона. Хотів побалакати з нею по турецьки. Справді він ніби бачив її вже, але щож таке бачення варте...

Хто зна, чи ця особа, котру Юрко бачив, як раз не є дочкою Кара-Селіма, хоч очі такі мала як Кара-Селім, але присягнути на це не міг би — що це його дочка..

Коли лише входив до дому Кара-Селіма і коли виходив з його хати, все кидав оком на двері гарему і все здавалось йому, що двері недочинені, що в тих дверях, за кожним разом, бачив через шпару чорне око, що на нього гляділо. Не говорив він цього нікому, навіть Гансові...

Дивні звичаї у тих турків, думав собі Юрко... Жінкам коран закаує говорити перед вінчанням з мужчиною і вони не можуть бувати в товаристві мужчин. Яка ж це страшна різниця між нами а ними, яка велика несправедливість, що випливає з надмірно розвиненого еґоїзму.

Коли перший раз по вечері вийшли оба з дому Кара-Селіма, запитав Ганс Юрка, як йому сподобалося перше приняття, але Юрко не відповів нічого, а йшов в задумі дальше. Ганс подивився на Юрка і знову в друге запитав про це саме.

Юрко відповів якби спросоння:

— Нічого собі, гарно нас приняв Кара-Селім, — і почав дальше думати про те чорне око, яке бачив у недомкнених дверях гарему.

Прийшовши до хати, поговорили дещо про ділові справи і полягали спати, але Юрка сон не брався. Перед Гансом він вдавав, що спить, а тут роєм обсідали його думки, думав про поворот додому, про Андзю Гординську, про це чорне око,

яке гляділо на нього з дверей гарему. Так роздумуючи, Юрко перевертався з боку на бік десь до півночі, а заснув аж тоді, як Ганс вже добре хропів.

29

Одного разу запросив Кара-Селім обох своїх співробітників до себе на вечерю. Однак Ганс не міг піти, перепросив хазяїна, що мусить залишитись дома, бо чується трохи нездоровий...

— Коли ти не підеш, — сказав Юрко до Ганса, — в приявности Кара-Селіма, — то й мені ніяково самому піти.

— Нічого не шкодить, — відповів Кара-Селім, — коли вже Ганс не може, я маю його за оправданого, бо бачу, що не здужає, але ти Юрку конечно прийди. Я запросив до себе ученого муллу Ібрагіма, щоби не нудитись, побалакаємо дещо про нашу і вашу віру...

Попращались і розійшлись.

Юрко пішов вечером сам... але в домі Кара-Селіма не застав нікого.

Перейшов всі кімнати Кара-Селіма, придивився турецьким кипимам і перським диванам і постоявши хвилю, вернув до тих самих дверей в сінях, якими прийшов і глянув на двері до гарему...

Двері нагло відчинились... З них зайшла чудової вроди дівчина до сіней, в червонім строю з довгими до землі косами.

Юрко побачивши дівчину зніжковів, хотів чимскорше відійти, але дівчина задержала його і певним себе голосом сказала:

— Стій гіявре!... Не втікай!... Не бійся мене! Я про тебе богато доброго чула від мого батька Селіма... він тебе хвалить... величає!...

Це сказавши, вона зачала приближатись до нього так, що Юрко почув тепло її тіла... а вона сміло глянула йому у вічі...

Юрко станув мов онімілий, не сказавши на це ні одного слова...

— Гарний ти, і очі в тебе добрі... мудрі...

Це сказавши, кинулась йому на шию і сказала:

— Не бійся, я тебе дуже люблю... і хочу стати твоєю

жінкою... ти мій любий українче!... — і почала його цілувати в уста, очі, шию!...

Юрко чув, як кров вдарила йому в голову... як билось його серце... Він не стямився, як руки відрухово обняли гнучкий стан туркині, а уста загоріли від поцілунків... Юркові стало страшно горячо, обливався потом, задрожав на цілім тілі...

По хвилі Юрко видивався на дівчину і осмілившись запитав:

— Звідки ти знаєш, що я українець?...

— Знаю від свого батька Кара-Селіма, який багато про тебе нам оповідав і щоденно розказує... Я також українка, бо моя мама була українка... Її турки пірвали на війні і продали батькові... а батько так її полюбив, що взяв її за першу жінку...

— Ти правду кажеш?

Так, вона мене тут в гаремі породила, мене тут тайно охрестила... навчила християнських молитов... і української мови...

— То ти вмієш по українськи говорити?

— Так, і співати умію...

Юрко аж підскочив з радості і запитав:

— А, як ти називаєшся?

— Фатима, а по українськи мама кликала мене Одаркою, як ніхто не чув...

Слухай Дарочко, а деж твоя мама?

Фатима вибухнула плачем таким сильним, що нічого не могла сказати, аж Юркові страшно стало від цього, не знав що робити, чи її утихомиряти, чи втікати.

Дівчина виплакавшись, на другий запит Юрка про маму, відповіла тихим голосом, що мати її умерла при другій дитині... і зачала дальше спазматично плакати.

Юрко стояв, як остовпілий, та побачивши що дівчина дальше плаче, став її утихомирювати, став жалувати і гладити її руками по голові...

— Вмерла перед двома роками і мене лишила тут сиротою в тім пеклі... А батько мій взяв собі іншу з гарему за першу жінку, яка мене не любить... побиває мене... Я хотіла би звідти втечи, з цього пекла, мені тут душно, мені мама наказувала, щоби я старалась втечи там до вас на Україну, де жінки свободні... вибирають собі, після вподоби, мужів... тому

я собі тебе вибрала, я з тобою хочу втікати до твого краю, звідки моя мама походила... Я тебе дуже люблю, бо тебе добре знаю з оповідання батька Селіма, він щоденно про твою чесноту розкажує. Я за тобою щоденно через двері, цього проклятого гарему, заглядаю, щоби тебе побачити, тоді мені зараз легше на серці... Я з тобою хочу втікати до твого краю і до твого Бога буду молитися.

— І ти дійсно знаєш по нашому помолитися...

— Знаю... от послухай... "Отче наш іже еси на небесіх" — і дівчина проказала цілу молитву.

— А от так хреститься у вас: "Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа — амінь"... — це сказавши зробила цілком правильно знак святого хреста і знову обняла його своїми білими руками за шию і почала приговорювати:

— Юрчику мій солоденький... не лишай мене тут нещасну українку, як не хочеш мене за жінку, заведи мене до того села звідки походила моя мама... Я тебе не пущу самого до Відня... я поїду з тобою...

Юрко остовпів на ці слова, по хвилині сказав:

— А якже ти знаєш, що я поїду до Відня...

— Від батька Селіма, він мені це розказував, а твій приятель поїде до Пешту... Я знаючи це, постановила утечи звідси, дігнати тебе в дорозі і втікати з тобою до Відня... Не хочу піти за турка, бо вони мають багато жінок, які дуже не любляться, гризуться, б'ються, а я хочу жити по християнськи з одним мужем, як мені мама радила і вчила... Дятого я рішила звідси втечи з тобою, а, як не хочеш мене за жінку, то покажи мені дорогу до цього села звідки моя мама була...

Юркові на ті щирі слова зробилось горячо, станули сльози в очах, затремтів цілий душею і тілом.

Дівчина закинула йому знову руку на шию. Юрко притиснув її з цілої сили до свого серця, потім став цілувати без кінця і міри... Дівчина закрила очі, затиснула уста, замовкла і як пташка пригорталася до сильного молодця.. В сінях стало тихо мов маком сіяв...

* * *

Фатима вирвалася з рук молодця і одним скоком найшла за дверми гарему, які зачинила за собою...

* * *

Юрко спрямував свої кроки до сінних дверей... взяв за клямку і хотів відчинити, але випередив його Кара-Селім, станувши у дверях з двома якимись, як і він достойниками.

— Перепрошую тебе, мій приятелю, що я не міг прийти на час, але знаєш, дуже важні діла задержали мене на султанській раді... і даруй, що й тепер не можу тобі посвятити ані хвилинки на розмову з тобою, бо маю важні справи до полагодження, якраз з тими панами. Тому не задержую тебе; прощай.

Юрко, як сполошений заяць, одним скоком найшовся на вулиці і так скоро гнав додому, якби за ним хто з батоном летів...

В душі щось його пекло... у серці палило... живчик бив так сильно, мов йому хотів голову розсадити... а Юрко гнав та гнав чим скорше... чим скорше...

Прийшовши до хати застав Ганса вже в ліжку... Поговоривши дещо обоятного про прийняття у Кара-Селіма розібрався наскоро і положився спати... Однак заснути не міг цілу ніч... перед його очима стояла з синіми великими очима Андзя, якій звисали на повіках дві великі, як перли, сльози...

30

Другого дня ходив Юрко як не той, що завжди по своїй канцелярії. Різні думки заплутувалися у голові. Перед очі ставала йому Андзя, а тут відчував горяче тепло солодких поцілунків Одарки-Фатими... Ходив як задурманений... Робота не йшла йому складно... Через кілька днів Кара-Селім не показувався до канцелярії, бо вів якісь важні наради у падишаха і полагоджував якісь організаційні пляни своїх фінансових підприємств, тому Юрка не просив до себе. По кількох днях з'явився в канцелярії і відкрив Гансові і Юркові свої пляни, що Ганса виправить до Пешту, як заступника начальника своєї тютюнової факторії, а за якийсь час Юрко в такім самім характері, а додатково, як перекладчик поїде до Відня... Оба приятелі незвичайно зраділи тою новиною, хотяй

Юрко знав вже щось трохи про це від Фатими, але удав, що нічого не знає... Вечером, перед відїздом Ганса, запросив Селім обох своїх приятелів до себе на вечерю. Перед вечерею підписав з ними обома умову, під якими услів'ями приймає їх обох на нову службу, що вони цілком свободні горожани, і, який процент вони зароблять на торговельних оборотах. Кожний з них дістане до помочі по двох людей, одного турка і одного християнина, а їх, крім начальника, буде доглядати, час від часу, генеральний контрольор з Царгороду. Сам Кара-Селім відвідає своїх вірників, коли схоче.

По вечері оба попрощались з Кара-Селімом. Він відпровадив їх, як звичайно, до сіней. Юрко кивнувши оком на гаремові двері, побачив в них знову те саме чорне око...

На другий день рано Ганс сів на коня і з наладованими возами відїхав старим мурованим римським гостинцем на Ніш до Београду. Тут перевантажив наладоване добро Кара-Селіма на корабель і відїхав Дунаєм до Пешту.

По відїзді Ганса Юрко залишивсь ще тиждень у Царгороді.

В тім часі Кара-Селім працював незвичайно інтенсивно на султанськім дворі, на яким боролися дві могутчі політичні партії. — Одна французька, друга німецька. Французька партія намовляла Туреччину до війни з Австрією, радше з Габсбургами, бо ця династія була вічним суперником Франції за політичну перевагу в Європі. Партія німецька противилася цій політиці, як нереальній для Туреччини, а уважала за відповідне жити в згоді з Габсбургами і доказувала, що для матеріяльних вигод і розвитку держави краще згода з Австрією. Кара-Селім був головою партії угоди з германським світом і спрямовував завзято цю політику, яка коштувала його багато грошей. Він мусів на султанській раді доказувати різними аргументами, що він правий, що його політика принесе більше користи Туреччині, чим приязнь із Францією. Ціпими днями не було його дома, все бував на різних нарадах, або на султанськім дворі, або зі своїми прихильниками, чи у своїх противників, які при помочі французького капіталу еднали собі багато впливових людей.

Бувало, що в його домі відбувались також різні тайні наради визначної турецької аристократії. Тоді Юрко бачив, що

його привабливість там непотрібна, забирався тихцем до хати...

Одного разу справив Кара-Селім у себе велике приняття, якраз тоді, як політику його партії султан прийняв і затвердив, і підписав угоду з Австрією. Кара-Селім тріумфував... Всі кімнати заповнені гістьми... Радості не було кінця... Юрко побачив, що для нього не було чого там сидіти, взяв, мовчки, капелюх і вийшов звичайним входом... Станувши в сінях і кинув оком на двері гарему, побачив в них знане собі чорне око... Вмить відчинились двері і Фатима, як вивірка кинулась йому на шию...

— Мій дорогий Юрчику, я знаю, що ти за кілька днів відідеши до Відня і я прошу тебе на милість Христа, не лишай мене тут в тім пеклі — щоби я тут ціле життя мучилася... Я поїду з тобою і хочу бути твоєю жінкою, такою жінкою, якою була моя мама для свого першого мужа, котрого лишила у твоім краю... вона любила його до самої смерти, а умираючи, жила надією, що на тому світі з ним получиться на віки, в царстві небеснім... Жаль їй було лише мене — і мені приказала, щоби я старалась за всяку ціну втекти і вернути на Україну. Я тебе прошу, візьми мене зі собою, а, як не хочеш мене за жінку, покажи мені дорогу до твого краю... Я з тобою на край світа піду, бо маю до тебе повне довіря, що ти мені кривди не зробиш...

Юрко нічого не відповів, узяв її на руки, притиснув до серця і довго пив солодощі її уст...

По хвилині зітхнувши тихо промовив до неї... Я тебе тут не оставлю, я тебе заберу з собою... Я тепер думаю над тим, в який спосіб я тебе звідси перепроваджу, на брамі день і ніч стоїть вартовий...

— Це вже моя річ, мій дорогенький.

Це сказавши побігла до гарему, принесла шовковий гаманець з дукатами, всунула йому до кармана і сказала:

— За ті гроші купи мені гарне європейське мужеське вбрання, щоби на мене менше-більше було пригоже. Я переберусь за мужчину і перейду звідси тоді, як від мого батька будуть відходити, пізнім вечером, гості. Я стану собі під акацією, увійду між них, як будуть виходити фронтовим входом і з ними разом вийду на вулицю, а ти на мене заждеш на розі вулиці...

При тих словах зчинився рух в кімнатах. Гості стали роз-

ходитись... Юрко миттю віддалився за двері сіней. Фатима замкнула за собою двері гарему...

Кара-Селім пращав своїх гостей, випустив їх фронтовим входом через тарасу і цвітник до брами...

Юрко ждав укритий в тіні розлогої акації, а коли вже всі гості перейшли браму, швидкою ходою йшов за ними і знайшовся на вулиці... Сторож уступив йому місце, а склонившись перед ним, сказав: Доброї ночі бажаю достойному панові...

31

Юрко йшов додому схвильований переживаючи, він не знав, що з ним діється. Образ Андзі стояв йому перед очима. Ті дві великі, як перли сльози, які виступили їй на лице при прощанні, коли він їхав на Січ, палили його в душі, — не давали йому спокою... Совість докоряла, сам себе називав нікчемним, підлим чоловіком!

Доки був на Січі, було все в порядку, був чистий, як ангел, вірний Андзі... А тепер?... Хто він тепер?... Як він стане перед Андзею, в яким світлі себе поставить... Мусить брехати, або визнати їй щиру правду, як то було... Цеж сором...негідне чесного чоловіка... шляхтича... козака... це сором!... В його роді цього не було... його батько, дідо, то чесний патріархальний рід...

— А я, що зробив? Збаламутив дівчину...

— Але ж я її не шукав! Вона сама влізла мені в руки... кинулась на шию...

— Але ж вона бідна... невільниця... хоче бути християнкою... хоче вирватись з цього пекла... якже їй не допомогти!

— Її мати з українського роду... охрестила її, навчила молитов... дала християнське ім'я, цеж мій обов'язок, як християнина рятувати християнську душу і допомогти їй вирватись з цього пекла... Це не було би гідним християнина оставити її в гаремі, не дати їй помічної руки тоді, як вона просить рятунку, а я можу подати їй помічну руку... На це і Андзя не буде гніватися, ні мій батько, ні мати не візьмуть мені цього за зле, ні пан Гординський і ніхто не назве цього зрадою Андзі... ні!... ніколи!

— Але ж вона хоче бути моєю жінкою... сама ж визнала

мені любов... і сама мені освідчилась... А може це лише так... з досади... з розпуки... з цього горя життя у гаремі!

— Господи Боже мій!... що я маю робити, з ким... одружитися...

Ідучи поволі, крок за кроком, доволікся додому. Коли прийшов до канцелярії вже була північ. Сів на лаву і став роздумувати над справою своєю супружжя. По довшім часі прийшов до такого заключення.

— Я їй не обіцяв женитися, але рятувати її мушу... це мій обов'язок... я шляхтич... Кульчицький... шляхтич мусить по шляхоцьки поступати, інакше не варт цього достойного імені. Бог мене покарав би, якби я, як шляхтич, її оставив.

— Але, що я з нею буду робити?... Де її примішу?

З тими думками роздягнувся і поклався спати... Зразу не міг заснути, довго ще роздумував і переживав... Думки про Андзю і Фатиму так мучили його, що заспав аж над раном...

Пробудившись, полежав ще хвилину, думки за думками тиснулися йому до голови...

— "Боже мій, прости мені велике беззаконіє моє, Боже мій научи м'я оправданієм твоїм..."

— За кілька днів маю їхати до Відня... Я маю викрадати з дому свого пана і добродія його рідну дитину, за що така не вдячність!...

— Що я з нею зроблю...

— Стягаю на свою голову смерть!...

* * *

— Ні, я рятувати її мушу...

Так роздумуючи встав, убрався, взявся за роботу... За яку хвилину надійшов до канцелярії Кара-Селім і зачав з боку придивлятися його роботі... Постоявши, прийшов до Юрка, поздоровився з ним і сказав:

— Щоби ти Юрку знав, як я завидую тобі щастя і бачу, що ти щасливий при твоїй праці... Сидиш собі спокійно у своїй канцелярії, робиш своє, весело тобі, любиш роботу, заспиваєш собі, недостатків не відчуваєш, а я дуже нещасливий чоловік... Щоби ти знав, скільки я маю справ, яку не легку політику я мушу вести, щоби моє підприємство жило, кажу

тобі, що не один кинув би це все і сказав би, що воліє шматок пісного хліба і спокій, як купатися у рокошах і журитися ціле життя, ні дня, ні ночі не мати спокійної, а все випереджувати других, у їх гадках, і переконувати сотки таких як я, щоби їх з'єднати для своїх плянів, а з ними разом і падишаха. Кажу тобі і чорт більне не намучиться, як я, Кара-Селім. Завидують мені, що я великий богач, але кажу тобі Юрку, що це багатство боком мені вилазить, скільки я мушу працюватися, накрутити і на що воно остаточно мені здалося. Чи я його з собою на той світ заберу?..

— Щож робити, — сказав Юрко, — всі не можуть бути однаковими, хтось мусить працювати на такім становищі, як ви, а хтось на такім, як я, а кожний з нас має свої журби і клопоти...

— Я думаю, що ти не маєш жадних.

Юрко засміявся і сказав:

— Пане Селім, — ніхто не знає дна душі людської, бо тяжко до неї заглянути і перевірити, що у ній діється і що в ній сидить...

— Це я знаю, Юрку, і можу похвалитися, що я досить пізнався на людях і вмюю їх дібрати собі до своїх інтересів і на тих я ніколи не завівся... — При тих словах глибоко подивився Юркові у вічі, хотів збагнути, що на дні його душі криється. Я можу похвалитися тільки своєю зручною політикою, котрою довів до цього, що падишах тепер постороні Австрії, а це було в моім інтересі, щоби мої торговельні впливи розтягнути на німецький світ, здобути там всі важніші міста для моєї торгівлі. Таким першим моім торговельним пунктом буде Відень, столиця римськоавстрійських імператорів — і я постановив тебе, Юрку, післати до Відня на заступника начальника моєї факторії і zarazом, як перекладчика. Ти повинен там при своїй проворності зробити добрий вклад і для моєї факторії, і для себе... Знаєш чому? Це тому, що з австрійцями можна входити у всілякі інтереси. Це люди чесні, ввічливі і знамениті купці. Коли би я не був турком, то хотів би в першій мірі бути австрійцем.

Селім дав Юркові різні розпорядки щодо опакування товарів і забирання їх з поодиноких факторій, як з Адріанополя, Нішу, Београду, Пешту і весь цей крам кораблями відставляти до віденської факторії, а відтак вивозити у глибину

германського світа...

Тут Селім бесіду нагло перервав і побіг скорою ходою до робітників, які працювали на тютюневих плянтаціях, опісля пішов за ділами у город...

Юрко скористав також з неприявности Кара-Селіма, побіг перед обідом в город, купив мужеський одяг, звинув його в клунок і пішов спокійно на обід.

32

Скінчивши свою вечірню роботу, Юрко забрав з собою клунок з мужеськими вбраннями і чимскорше побіг до дому Кара-Селіма.

Ще ні разу з таким трепетом серця не переступував порогу дому, як сьогодні.

— Господи! Боже мій! Якби так відкрились мої пляни а Кара-Селім дізнався би про це... Що зімною тоді сталось би, подумав собі Юрко... Коли вже був ближче дому Кара Селіма, звільнив кроку, йшов з ноги на ногу, ледво порушався... Перед самим домом кров вдарила йому до голови... Серце било, як молотом так, що кожний його удар Юрко добре відчув... Дрижачою рукою відчинив двері сіней... і глянув на гаремові двері... в яких не застав чорного ока... Юрко при- станув мов остовпілий... і стояв декілька мінут, а серце тов- клось-товклось.

— Щож тут робити... йти до кімнати Кара-Селіма з клун- ком... чи стояти далше і ждати... Вибрав це друге... бо ніхто не завважив, що він надійшов... Стояв терпеливо, як раб перед своїм паном... Час здавався йому віком... Щоби його скоротити, приблизився, на пальцях, осторожно до дверей гарему, приложив вухо... надслухував, але не чув наймен- шого віддиху...

— Здається мені, що я за скоро нині прийшов, пережива- ючи думав. Приложив знову вухо до дверей, почув, що в се- редині гарему хтось відчинив двері і увійшов до кімнати... Юрко, як кіт відскочив від дверей на середину сіней... По- стоявши хвилину, почув легенький шелест шовкової сукні... Юрко вмить підійшов до сінних дверей, вчинив їх з розма- хом... удавав, що щойно входить до сіней і замкнув їх за собою, і в тій хвилині глянув на двері гарему, які якраз відчи-

нились і в обійми кинулась йому Одарка-Фатима.

Пустивши клунок на долівку, вхопив дівчину на руки, притиснув її міцно до своїх грудей і почав пити з її уст нектар солодощів. По хвильці Фатима вирвалася йому з рук, підняла клунок і зникла в гаремі. Вернувшись впала знову в його обійми, при чім сильно поблідла. Обоє зістали в цій нерухомій поставі, нікого не бачили, лиш чули двоє сердець, що у грудях молотом вистукували.

Фатима перша зірвалась, станула на рівні ноги і сказала.

— Юрчику мій найдорожчий. Ти мені приніс одяг... я дуже тішуся... Я переберусь і втечу завтра вечером з цього дому, бо завтра буде повно гостей... Мені тут тісно... я не маю чим дихати!... не зношу такого життя! Я хочу жити таким життям, яким жила моя мама перед тим, заки її зловили, як дикого звіря, до гарему... Де ти на мене завтра будеш ждати і де мене заведеш?...

— Я тобі вчора сказав, що ждати буду на розі рибацької і розїздної вулиці, кількадесять кроків на право... Опісля заведу тебе до такого дому, де ніхто не може догадатись де ти схоронилась...

— А, доречі де?...

— До дому знаомого священика, пароха церкви св. Параскеві...

По тих словах, обоє кинулись палков обійми і знову пили нектар і жар горячих уст, пили його так тихо, поки щось не зашелестіло в кімнаті по правій стороні, до котрої Юрко мав входити на вечерю.

Молоді люди відскочили спереляку, Фатима вбігла до свого гарему, а Юрко відчинив двері до першої кімнати свого хлібодавця, до котрої долітали досить голосні розмови зібраних Кара-Селімових гостей.

Господар представив Юрка гостям в новім характері службовім, як свого найвірнішого приятеля, до котрого мав необмежене довір'я і якого висилає, як перекладача своєї фірми до Відня.

У Кара-Селіма панувала велика радість. Зібрані були приклонниками мирної політики з австрійцями, вони тріюмфували над своїми противниками, сторонниками приязні із Францією. Щоби належно відсвяткувати цю історичну подію тріюмфу мирної політики з австрійським

світом, уложили програму великого балю-радості на другий день.

33

Юркові осталося ще чотири дні до від'їзду до Відня. Роботи у магазинах було багато, він мусів віддати всі магазини і цілу канцелярію, у найбільшій порядку, своєму наслідникові. Щоденно з Кара-Селімом перевіряв рахунки, вивчав позиції. По обіді звичайно відбирав товар, який під його опікою мав їхати за пару днів до Відня. Кара-Селім сам пильнував цього, щоби перед австрійцями повеличатися гарним товаром. Підчас тої роботи шукав можливості, коли би піти до знаомого священика, щоби дав для Фатими приміщення на ті три дні, поки не від'їде до Відня. А що тоді робити, як священик відмовить передержання Фатими?... Де її тоді заховати?... Як втікати з нею до Відня?... Що люди по дорозі скажуть?...

Поцілунки Фатими отворили перед ним незнане до тепер небо розкоші. Його думки від кількох днів були тільки коло неї. Андзя перестала вже дивитись на нього, забув про ці дві великі перлини-сльози, а Фатима була для нього всім... Ці й тому подібні думки переслідували його від рана при роботі. Робив вже мовчки, був сильно потурбований, бо цього дня, вечером, Фатика утікає з дому свого батька, а його добродія, а він ще не має певного для неї приміщення.

Близько полудня Кара-Селім, як звичайно, вийшов з магазинів. Юрко взяв шапку і побіг чимскорше до знаомого священика болгарина, пароха церкви св. Параскевії.

— Слава Ісусу Христу!

— На віки Його Слава! — відповів священик трохи здивовано і запитав Юрка що скаже, чого прийшов.

— Всечесний Отче! Маю до вас велике діло, діло спасення людської душі...

— Слухаю вас радо.

— Я припроваджу до вас, вечером, молоду дівчину напів туркеню, напів християнку, що втече з турецького гарему, а я буду їй при тому помагати.

— Це небезпечне діло для мене священика — знаєте, що турки за це мене повісили би!

— Цього турки не будуть знати. Вона прибуде до вас у мужеськім одягу... Ви скриєте її у себе всього три дні...

— Що ж вона за одна?...

— Дочка бранки християнки з Галицької Волости!

— От як! — здивувався священик.

— Мати охрестила її потайки в гаремі, навчила засад Христової віри, молитов, а вмираючи, сказала їй спастись з гарему...

— В чиім вона гаремі?...

— Кара-Селіма. Це його дочка і християнки бранки.

— Ах! Кара-Селіма! Це дуже впливова особа на султанськім дворі. Це дуже небезпечна справа. Якби до чого прийшло — мене не минула би шибениця!... Дочку такого визначного султанського дорадника перетягати на нашу віру?!...

— Отче! Вона не музулманка... Вона хоче стати правдивою Християнкою... Треба її рятувати...

Священик задумався на хвилину, а потому сказав:

— А щож ви будете з нею робити?

— ?

— Чи може оженилися з нею?

... ..

— Так!... Вона буде моєю жінкою!...

— Тут у Царгороді будете жити?

— Ні. Я за три дні виїжджаю з нею до Відня...

— До Відня? — запитав здивовано священик.

— Так, до Відня.

— А що ж ви будете там робити?

— Я буду займатися там тютюневою торгівлею Кара-Селіма...

— Так! Ага! То значить, угода з австрійцями... Ну, слава Богові Святому, що війни не буде! Може народ прийде до миру... Но, щасть вам Боже! Приводить... Але дуже обережно... А коли ж це буде? Щоби я зарядив, дома, відповідну обережність...

— Сьогодні вечером... прошу на нас ждати... Я постукаю по тихо до цього вікна.. Преподобний отче... я вам це винагороджу...

— Я сподіюся більшої нагороди від Господа Бога. Ваша земська нагорода не має у нас значення — це омана... Нагорода для мене там... — показав священик пальцем на небо...

На другий день рано Юрко сидів сам у своїй канцелярії і полагоджував справи. Приготовляв усе до дороги... Його помічники урядовці дивувались, що не прийшов Кара-Селім...

— Що таке може бути? — відозвався Юрко...

— Нині найважливіша робота — сказав якийсь турок.

— Так, так, відповів Юрко, — час минає, а роботи ще багато.

В той час, як розмовляли, вбіг до канцелярії один урядовець турок з другого відділу і став голосно розказувати, що Кара-Селіма тої ночі постигло велике нещастя...

— Що такого!? Що такого!? — запитали всі.

— Пропала його дочка з гарему, найкраща, як оповідають, дівчина у цілім Царгороді... В місті відбуваються труси по всіх гаремах..., бо підозріння є, що хтось з його противників, підчас вчорашнього балю, який у нього відбувся, викрав її для себе... Кажуть деякі..., що "мачав у тім пальці" також молодий султанович..., наслідник престолоа...

Юрко слухав цих оповідань зі спущеними на стіл очима, не відзиваючись на це ні слова...

За хвилину вбіг другий урядовець і оповідав на цю тему ріжні сплетні, здогади, які по місті ходять — що труси відбуваються дальше, а тепер вже по християнських домах у фанаріотів, та вищого духовенства...

Юрка сильно коло серця запекло, як вчув ті слова... Він не відривав очей зі стола... Чув, як зимний піт виступив йому на чоло... Удавав, що щось завзято пише...

Робота у маґазинах не йшла цього дня так справно, як інколи... Люди зацікавились сензацією..., бігали, то сюди то туди... і приносили що раз інші новини...

Юрко сидів при своєму столику, мов закаменілий... Бачив у своїй уяві вже мотузок на своїй шиї, бачив, як його побитого, покривавленого ведуть під шибеницю...

За хвилину вбіг якийсь робітник до маґазинів і крикнув, що яничарів вислали в околицю Царгорода для перешукання всіх доріг, чи не вивезли її де в світ за очі...

За хвилину вбіг другий робітник і сказав, що її вже найшли в домі якогось священика, чи діякона...

Юрко поблід... Серце зачало йому бити молотом, руки

затряслись при писанні, перо стиснув судорожно у руці..., в очах йому потемніло...

За хвилину вбіг до магазину Кара-Селім, просто до Юркового стола...

Юрко зібрав всі сили, встав, подивився на сльози Кара-Селіма... і довго, мов онімілий, дивився на нього, не сказавши ні слова...

Кара-Селім подав йому руку — сів на лаві... Оба дивились мовчки в очі не сказавши ні слова...

— Бачиш, приятелю мій — яке нещастя мене стрінуло.. Найкращу дитину, яку я люблю над усе в світі, для котрої тайн не мав... забрали мені мої вороги... Ніхто інший..., лише мої політичні противники... Це пімста... за мій тріумф у політиці... Що ж мені з тої політики..., що з користей з неї..., коли не маю тої дитини, для котрої я жив..., для її щастя я працював...

Юрко стояв мов німий... Не вмів нічого сказати...

Смуток душі Кара-Селіма зворушив його до глибини душі..., він хотів впасти йому до ніг... і сказати правду..., що він тим чоловіком..., тим негідником..., який спровадив на його душу такі терпіння... Але якась гордість..., якесь завзяття сиділо на дні його душі, не казало йому йти під шибеницю... Йому здавалось, що всі робітники моргають на нього і шепчуть: Признайся відразу... Але Юрко затаївся і стояв мов закаменілий...

Кара-Селім подивився глибоко Юркові у вічі і вичитав в його душі страшний біль... І по хвилі сказав:

— По твоїх очах бачу, любий приятелю мій, одинокий приятелю..., як глибоко ти зі мною співчуєш..., як відчуваєш моє нещастя..., за що я тобі сердечно дякую, між друже... По лицах всіх моїх приятелів я не вичитав такого співчуття..., як по твоїм шляхотнім лиці... Не даром ти шляхоцького роду! Дякую тобі за це, мій вірний друже... Хай тебе Аллах благословить...

Це сказавши, Кара-Селім відійшов...

Юрко стояв мов закаменілий...

Він бачив перед собою якісь невиразні образи Андзі, пана Гординського, о. Евфимія..., своєї мами..., отамана Мірка..., Артима..., але не знав, чого вони від нього хочать... Він стратив силу в руках, випустив гусяче перо на допівку..., за-

хитався..., стратив рівновагу і впав, як довгий, на землю...

* * *

Присутні в магазині урядовці і робітники кинулись Юрка рятувати...

— Зомлів, зомлів! — закричали по турецьки. — Води! Води! Скоро!

Скропивши бідного г'явра водою, постояли декілька хвилин коло нього, поки не відчинив очей...

Надійшов лікар... Змірив пульс... Махнув рукою..., побурмотів щось під носом і пішов..

Юрка підняли і хотіли положити на лаві, але він зараз прийшов до себе, засміявся і сказав:

— Що то зі мною сталося?... Не знаю, — хтось мене урік, чи що?...

Хтось з гурту зажартував:

— Ви певно пожалували цієї дівчини, що її Кара-Селімові хтось вкрав...

— Певно, що так, — відповів Юрко, силуючись на дотеп. — Жарт жартом... Але тягар нещастя Кара-Селіма я відчув так сильно, що не міг устояти на ногах...

Урядовці порозходились до своїх канцелярій, робітники до роботи — а Юрко сів за свій стіл. Коло полудня пішов на обід, який їв і не їв... Чув, що голодний, а їсти не міг, не мав апетиту... Страва не йшла до рота... Сидів при обіді і думав... Що то буде дальше... Мав охоту піти до священика — але боявся..., не мав відваги... Боявся, що зверне на себе підозріння... Хто знає, що там діється!... Може священик з боязни не переховає її у себе.

Ця думка пекла його страшно...

Не доївши обіду, зірвався від стола і вийшов на вулицю...

До магазинів було ще завчасно...

Почав ходити вулицями і прислухувався, про що люди говорять... Чи не почує якої розмови на цю тему... А може у священика її найшли?... Може його повісили?... Хвилини здавались йому роками... Щось стискало його за серце... Почув докір совісті: на що він зробив таку кривду своєму добродієві?... зробив кривду Андзі..., своїм батькам..., Городинському..., а може й самій Фатимі?...

Під вечір пішов Юрко до дому Кара-Селіма. Ішов поволі, з ноги на ногу... Питався сам себе: йти чи ні?...

— Пощо властиво я там піду — дивитися йому в лице..., дивитися на його муку..., на його біль душі — я не вспомозі...

— Ні, я не піду...

Вернувся і ішов поволі назад...

За хвильку знову вернувся... і сказав собі:

— Треба таки піти, щоби не звернути на себе підозріння...

Скріпив серце... Пішов...

Вчинивши двері до сіней, рука йому задрижала. Глянув оком на двері гарему... Були зачинені... Постояв у сінях... Взяв за клямку від кімнати Кара-Селіма..., Перейшовши першу, другу, третю — всюди пусто... Постояв хвилину... Ніде ні живого духа... Вийшов на фронтову терасу... Пусто... Вернувся — і пішов через браму до міста... Сторож на брамі йому низенько вклонився...

Вийшовши за браму, подивився, чи хто за ним не слідить. Приспішив кроку і пішов в сторону церкви св. Параскевії. Підійшовши під вікно, побачив під тяжкою занавісою маленьку шпарочку, через яку добувалось, на двір, світло... Постукав легко до вікна... По хвилині вчинились двері, на порозі станув знакомий священник і запитав тихо:

— То Юрко?...

— Я, прошу чесного отця.

— Прощу!

Юрко увійшовши в кімнату, здивовано глянув... За столом побачив молоденького діякона... Станув, німо подивився на о. Николая і на цього діякона. Питав очима, що це має значити? Де Фатима?

Священик зробив рівнож дивну міну і нічого зрозумілого Юркові не відповів...

Та мовчанка зробила на Юрка потрясаюче враження, здавалася вона, йому, нестерпима. Різні припущення насувались йому на думку... Моргнув на священника другий раз, щоби пішов з ним до другої кімнати, може там укрилась Фатима...

Молоденький дякон, бачучи Юркове заклопотання, встав із-за стола, засміявся сердечно до нього і взявши його за руку, сказав:

— Юрчику, ти мене не пізнав? Це добрий знак!

Юркові піт на чоло виступив — станув остовпілий, зачав сміятися і плакати з радості...

Монаша ряса сильно змінила постать дівчини, а майстерно приправлені вусики і борідка, зробили її о много старшою і поважнішою. А коли вложила на голову клубук, виглядала як двадцятьвісімлітній монах...

Отець Николай вчив її правд Христової віри, що вона вміє присвоювала собі, а її личко зраджувало, що вона тепер чується щасливою, як правдива християнка... Молитви знала гаразд, з чого о. Николай був дуже вдоволений...

— Що ж я тепер, мої любі, буду тут з вами робити? — запитав о. Николай.

— Поблагословіть нас, як подружжя.

— Добре, але я не певний, чи дійсно мама вас охрестила?

— Так, всечесний отче, мама мене охрестила без свідків, як я вже дорослою була...

— Як жеж вас назвала?

— Одаркою...

— Це добре — але Церква свята мусить це ще від себе поблагословити і записати це у книгах і при свідках...

Це сказавши, виняв з шафи книгу, положив на столі, розложив і зачав щось писати, запитавши при тім Одарку:

— Твій батько називається?

— Я вас прошу, всечесний отче, не писати імени мого батька, лише матері.

— Я бачу, ти хитра! Хай і так буде... Осторожність добра річ... Не зашкодить, а допоможе.

— Твоя мама називалася:

— Текля Гординська...

— Господи! Боже мій! — крикнув голосно Юрко — аж отець Николай здригнувся. — Як називалася, повтори ще раз.

— Текля Гординська, так мені мама казала, була жінкою багатого шляхтича... Її пірвали татари підчас нападу на ваш край і продали до Царгороду Кара-Селімові, бо була дуже гарна...

— Боже великий! Що я чую!... — закликав Юрко. — Звідки вона була родом?

— З села Гордині...

— Т-а-а-к!!... З... Гордині... Таак... З Гордині... — повторював Юрко декілька разів.

— Що мама більше оповідала?... Оповідай скоро...

— Казала, що в дома залишила малу донечку Андзю...

— Боже великий! Який Ти незглиблений у премудрості своїй!! — закликав в екстазі Юрко.

Отець Николай і Одарка не могли зрозуміти Юрка і дивились то на себе, то на нього... Юрко, захопившись за голову, ходив то тут то там по кімнаті і не тямився з радости і надмірного зворушення... А потім, приступивши до Одарки, сказав:

— Ти моя близька краянка, якже я тішуся, що мені Всевишній допоміг сповнити добре діло висвободити тебе з цього пекла, гарему, де подоптана честь, гідність і воля жінки...

Одарка кинулась йому на шию і в щасті цілувала.

— Буде цього, буде! Пестоші залишіть на пізніше, — сказав сміючись о Николай, — а тепер кінчаймо діло.

— Ім'я вашого батька? — запитав о. Николай Юрка.

— Семен Шелестович Кульчицький, — сказав Юрко.

— Ваше ім'я і назвисько?

Юрко розповів про своє життя, як мусів втікати з Кульчиць на Січ, як по турецьки навчився говорити як дістався до Кара-Селіма і, як він його полюбив за чесну працю, а тепер, з караваною, висилає до Відня.

— Коли так, то знаменито стелиться вам дорога, — сказав о. Николай.

— Чому? — запитав Юрко.

Мусите знати, що Турки досить забобонні люди. Вони таки нашого духовенства трохи бояться і поважають його, а де потреба, нераз в дорозі допоможуть... Думаю, що вашу жінку, перебрану за монаха, візьмуть на свої вози і перевезуть. Часто буває, що подорожні каравани самі кличуть йдучого пішки монаха, посадять на віз, обтулять, накармлиють; це у нас загально відома річ. Найкраще буде, як вона прийде під ваші маґазини, як будуть виїжджати і попросить провідника, а цей певно не відмовить. Так перевезуть її до Београду або й

дальше.

Завтра в само полудне прийдіть, Юрку, до церкви. В тій порі звичайно нікого не буває. Я вас поблагословлю на супруже життя при замкнених дверях. Свідками буде моя дружина і тітка.

Юрко подякував за слова потіхи і поради доброму священикові, і незаметно залишив на столі, шовком тканий, гаманець з дукатами, а сам попрощався з Одаркою і вийшов, оглядаючися на всі сторони, чи його хто не слідить...

* * *

В місяць після цієї розмови в домі о. Николая, справляв Юрко своє тихе, повне радості весілля... у Відні...

36

Начальник тютюнової факторії Тімурбур зголосився у голови міста Відня з паперами турецького уряду по протекцію для його персоналу і поміч в заложенні тютюнового магазину.

Австрійці, як висококультурний народ, прийняли турецьких висланників щиро і з отвертими раменами. Помогли влаштуватися всім, вишукували кожному відповідне, до становища, мешкання, так, щоби всім було вигідно і щоби всі були вдоволені, чулися, як в дома.

Юрко, замешкав у Відні, жив з жінкою щасливо. Торговельні діла йшли знаменито. Попит на добрі сорти турецького тютюну був великий. Слава Кара-Селіма, як плянтатора лунала з дня на день. Його тютюн був найкращий. В міру розходу тютюну, Юркові припадали більші доходи, так, що він половину доходів складав. Прикро йому та жінці було за турецькою кавою, якої у Відні не знали. Але з експедицією тютюну зачали присилати трохи кави для турецьких урядників. Тут і там зачали зі смаком пити каву віденці, і то з дня на день щораз більше. Дійшло до цього, що Кара-Селім, разом з тютюном, відсилав до Відня також більші ладунки кави. До року австрійці навчились пити каву, але почали мішати її з молоком, сметанкою, цукром і цей напиток дуже собі хвалили. Юрко взявся до діла і заложив каварню у Відні, на взір подібних каварень у Царгороді. З початку це діло

ішло слабо, однак з часом австрійці зачали привикати. Юрко тішився що раз більшим поведженням.

Щасливе пожиття сприяло йому до здоровля, до дальшоїї праці. До року діждався великої потіхи — вродився йому син Богдан! Щастя у всім йому всміхалось і був би став великим богачем, як би не зміни обставин, бо після двох років політика Туреччини супроти Австрії перемінилась. — Французька партія на дворі султана взяла верх... На чолі уряду падишаха станув великий везир Кара-Мустафа, відвічний ворог Австрії і особистий ворог Кара-Селіма та його політики. Кара-Селім попав в неласку, його вплив на дворі султана змалів до зера. Кара-Селім почав журитися, його торговельні зв'язки з австрійським світом занепадали. Довідався від своїх приклонників, що заноситься на війну з Австрією, що султан хоче у Відні заложити собі другу столицю.

Напруження політичне росло з дня на день... Австрійці почали холодніше відноситися до турецької торговельної факторії у Відні. Однак запаси тютюну брали, як завсідни, а каву зачали пити що раз більше. Деякі запобігливі австрійці придбали більші запаси тютюну і кави і так, що це Юрка дивувало. Від деяких знайомих австрійців довідався, що таки без війни не обійдеться, що Франція страшно підюджує до неї, підплачує турецьких достойників і ворожо виступає проти цісаря Леопольда. Деякі австрійці плакали, бо боялися страшно війни, боялися голоду, боялися різних хворіб... Довідавшись, що Юрко християнин, до того українець, а не турок, полюбили його дуже і звірювалися перед ним з неодною народною тайною на тему війни і радили йому, щоби залишився з ними, щоби не повертав до Туреччини...

Так дійшло до березня 1683 року.

Австрійці через своїх шпигунів довідалися, що Туреччина зачинає, на добре, зброїтися, що з Малої Азії, Анатолії, Сирії, Палестини, Іраку, Єгипту, Вавилонії султан стягає війська біля Адріанополя, Београду...

Літом начальник турецької тютюнової факторії дістав останній транспорт тютюну і кави. За місяць дістав наказ превезти віденську факторію до Пешту.

По від'їзді турецької факторії з Відня, пізнали австрійці,

що війна неминуча.

В місяці травні турецький султан переглянув свої війська під Београдом, які перейшли на угорську територію 300.000 і 300 гармат. Тут віддав султан начальну команду великому везирові Кара-Мустафі, котрому вручив зелену хоругву пророка, а сам залишився в Београді.

Великанська, як на ті часи, турецька армія, увійшовши на угорську низину, получила з союзниками, мадярськими повстанцями...

Текелі, вічний претендент до мадярської корони, з рамени турків управитель Угорщини, зібрав відпоручників 19 мадярських комітетів до місцевостей Талей¹, які заявили проти Габсбургів — а за союзом з турками. Тоді Текелі вповів іменем Угорщини цісареві війну..., а сам поїхав до головної турецької квартири, де його іменомано управителем Угорщини. Він дістав на це королівські знамена, зложив султанові присягу на вірність.² Вслід за тим Кара-Мустафа в липні станув зі своєю величавою армією над рікою Раабом і посувався в напрямі до цісарських посіпостей. Застогнала угорська земля, а з нею і наша закарпатська Україна, з якої стягали немилосердно данину... Від реву волів, від іржання коней не було чути людських голосів. Наш народ втікав, у гори і дебри, а звідси аж за Карпати... Цісарські війська відступили на Мораву і в околиці Відня... Турки, не найшовши ніде опору, посувались що раз даліше на захід...

Юрко роздумував довго, що йому робити... Чи вертати зі своїми службовиками на Угорщину, чи остатись у Відні... З огляду на жінку, вибрав це друге. Не поїхав до Пешту, але залишивсь у Відні... Юрко уложив собі плян такий: якби турки заняли Відень, то він перейшов би з жінкою до Польщі, бо чув, що польський король має прийти Австрії на поміч, про що у Відні голосно говорили...

Матеріяльно був на кілька літ забезпечений, бо й з Туреччини привіз собі гарний гріш, і у Відні, за два роки праці, зложив собі більшу суму... Деякі доходи мав також з

1. Історичне.

2. Історичне.

маленької каварні, до якої австрійці що раз більше привикали, а тепер під час війни його каварня була повна людей... Від свого начальника Тімурбура дістав весь запас кави. Здавшись на волю Божу, рішив лишитися у Відні і ділити судьбу з австрійцями котрих дуже полюбив.

37

Попращавши своїх товаришів на дунайській пристані, вертав Юрко спішно до дому. Ішов скоро вулицями міста, яке жило під знаком великого напруження.

— Боже мій, Боже! — зітхнув Юрко глибоко. — Те, що я в світі перебуду, знаю — а що ще перебуду, що мене жде — це один Бог знає... Давніше я переходив турецьку неволю... але сам один... а сьогодні я живу ще для когось, у мене найдорожча дружина й дитина, надія і потіха моя...

З цими думками приспішав кроку... Щось його гнало додому, до дружини, до дитини...

Прийшовши до хати, був цілком мокрий... Одарка, побачивши його на порозі дому, кинулась йому в обійми.

— Юрчику! Юрчику! Я була така неспокійна, чому тебе так довго в хаті не було? Де ти так довго забарився?..

— Даруй, Одарочко моя найдорожча, я мусів відпровадити своїх людей, з якими, правду сказавши, добре жилось і працювалось... Жаль мені за ними, хоч це були турки, вороги Христа, а тепер цілому християнському мирові війну виповіли... Однак з ними привик я працювати і полюбив їх за їх чесноту. Кажу тобі, що жаль мені за ними... Пощо люди війни придумали, на що одні других убивають... І звірі цього не роблять... Війна, моя люба, це найгірше зло на світі..., це знищення краю, людей і людської праці..Так розговорившись, взяв Богданка на руки, бавився з ним довго, поки дружина не приготвила вечері...

Повечерявши, віддав одинака дружині, а сам пішов подивитися до свого діла, яке йому осталося, до своєї невеличкої турецької каварні, про котру з гордістю перед жінкою згадував.

— Іди, іди, найдорожчий мій скарбе, але довго не барися. Я тепер чогось так боюся сама залишатись з дитиною — тепер такий великий рух, такий неспокій у місті.

Ах, Боже! Де нам перед тою війною заховатись можна?

— Всюди, жінко, небезпечно. Найбезпечніше ще може у великому місті, де багато людей, де один одному допомогти може — а по селах, по хуторах ще гірше... Нападе ворог на хутір, тоді чоловік залежний від його ласки, а, як цей ворог дикун, тоді пропадає дюдина — тай годі!

Це сказавши, побіг Юрко до своєї турецької каварні, в котрій застав повно людей. Всі ждали на Юрка, — а коли він з'явився, настала загальна радість.

— "Гер Кольтшіцки! Гер Кольтшіцки!" — австрійці кликали Юрка і просили, щоби їм оповідав дещо про турків: які вони, чи дуже люті, чи жорстокі для християн? Чи це правда, що вони діти на шаблі надівають? Чи правда, що молоді жінки до гаремів забирають? Чи то правда, що вони стерво їдять?... Подібним питанням не було кінця.

Відповідаючи на всі питання, Юрко дуже змучився, бо в трьох невеличких кімнатах зробилось тісно, не було чим дихати. Все хтось прибував і оповідав щось нового, щось тривожного ... Були такі, що розносили різні сплетні, що турки вже недалеко Відня, що бачили їх у такій то місцевості, що війська мають до двох мільйонів, що по дорозі палять усе, що грабують в немилосердний спосіб, не даючи пощади ні жінкам, ні дітям.

Цього вечора не міг Юрко приготувити вистарчаючої кількості кави, бо так її австрійці полюбили.

На другий день (було це 7 липня) зробився в городі страшений рух, гамір, чути було крики, зойки, стогін. Деякі вулиці були переповнені фірами... Одні їхали в одну, другі в другу сторону... Старими вузькими вулицями не можна було перейти, ані переїхати. Бувало, що із-за тісноти помились осі возів, люди лишали наладоване на возах добро і в найбільшій паніці втікали, а куди, самі не знали...

Юрко вийшов на вулицю і перелякався страшного, розшалілого руху! Не мав відваги відчинити своєї каварні, вернувся з дороги додому... За хвилину вийшов знову на вулицю, щоби довідатися, яка властиво причина цієї паніки... Питав одного, то другого прохожого, але люди не мали навіть часу відповідати, так гнали то тут, то там... Не довідавшись нічого, стояв Юрко довгий час безпорадно коло свого дому. Боявся відійти подальше від жінки і

дитини. Опісля завернув до хати і з вікон дому придивлявся шаленному рухові.

Не видержав довго в дома, вийшов знову на вулицю і пробував довідатись дещо від людей, але довідався тільки: "Ді тіркен бальд коммен, ді тіркен шон фор Він"..."

Пробував другий раз піти до своєї каварні — але завернувся з половини дороги, бо товпа втікачів загородила дорогу... Нарешті стрінув Юрко свого сусіда, городського радного Екмана, який любив заходити до його каварні.

Юрко приступив до нього, як до знаомого чоловіка і запитав про причину цього страшного переляку... австрієць оглянувшись кругом себе, шепнув Юркові до вуха:

— Нещастя, знаєте — "Гер Кольтшіцки", наробив цісар, бо нині, до схід сонця, увесь двір виїхав до Лінцу² — втік! — Тут Екман знову оглянувшись, тягнув даліше: — Коли народ довідався про це, затрівожився дуже — повстала паніка — і дивіться, дивіться, що діється!?...

— Це, знаєте, на мій погляд, дуже негарно зі сторони цісарського двора!... Коли дипломатії не вдалося спинити війни, повинен двір шукати рятунку в озброєнні народа, покликати до зброї всіх спосібних, лишитись, з народом, своєю відвагою і мужеством додавати відваги всім слабодухам, повинен шукати союзників, стояти тут на місці..., бо де гинуть вівці, там і пастир гинути повинен...

Юрко притакував поглядам Екмана.

— "А ви, Гер Кольтшіцки, — не боїтеся турків?"

— Я особисто турків не боюся, але війни боюся...

— Гм..., як то добре, що ви вмієте по турецьки говорити.

— Та, слава Богу, — але це ще не багато значить. Буду боронитися турецькою мовою — якби мене турок хотів убити... Вони дуже люблять, як хто заговорить по турецьки. Турок тоді все віддав би — робиться м'яким, як дитина.

— "Гер Кольтшіцки!" Бороніть і мене, я тут коло вас у сусідстві мешкаю — якби, не дай Боже, яка більша біда нас постигла.. Я чув, що надходять вже війська князя Лютаринського... Ідуть також баварці і саксонці..., а також король

1. Факт.

2. Турки незабаром прийдуть до Відня.

Польщі вже в дорозі зі славними козаками, котрих турки дуже, а дуже бояться... Чи то правда, "Гер Кольтшіцки?"...

— Го, козаки це славне військо!... Я їх знаю... То мої браття, я служив у них на Запоріжжю...

— Так..., то ваші браття... То ви з тих славних козаків... Ах! Як я тішуся вами, "Гер Кольтшіцки!..." Ах, щоб тільки скоро ті ваші славні козаки надійшли!... Граф Штаремберг казав оповістити про це плякатами по мурах міста, щоби люди не боялися... І все було би гаразд, якби цісарський двір не наробив був паніки... Дивіться, дивіться, "Гер Кольтшіцки", що діється... Дивіться, як народ втікає, одні з міста, другі до міста...

Це сказавши, побіг Екман з Юрком на ріг другої вулиці, де побачили море людських голів, як пересувалися то в одну, то в другу сторону міста.

— Глядіть, глядіть, "Гер Кольтшіцки", пани з міста втікають на село, а селяни з підміських сіл, з цілим добутком втікають до города поза його оборонні вали... Дивіть, "Гер Кольтшіцки", що то значить паніка... Тепер бачимо наглядно наслідки нерозважного кроку цісарського двору.

У Відні дійшло до цього, що протягом двох днів 60.000 народа втікло з міста до західних країв, а кільканадцять тисяч сільського населення скрилося у мурах міста. — Щоби здержати паніку, князь Лютаринський на просьбу гр. Штаремберга, казав переїхати через вулиці міста своєї кавалерії зложеної з 10.00 коней.¹ — Віденці побачивши таку силу війська, набрали відваги і більше віри у власні сили... та приступили зараз до формовання оборони. Міщани приготували 2.400 людей, університет узброїв 700 людей. Від тепер стали напливати охотники, за кілька днів надійшло до города 13.800 піхоти й 9 швадронів кірасієрів.. По кількох днях знова, ціла залога у Відні начисляла близько 24.000 людей. З краю й західних провінцій стягнули 200 гармат, їх усталила на свіжо усипаних валах, до них вступу боронили глибокі рови, а за ними густо уставлені палісади. За кілька днів по успокоєнні міста, Юрко відчиняв щоденно, на кілька годин, свою невеличку турецьку каварню, в котрій завжди

1. Історичний факт.

повно людей було... Радний Екман був щоденним його гостем, полюбили, один одного, дуже. Турецька кава ділала якось добре, на людей, додавала відваги, дехто набирав такої бадьорості, що готов був зараз йти бити турків...

Однак ця радість не тривала довго...

Дня 12 липня гості Юрка Кульчицького побачили, ввечері, через вікно його каварні, величезну заграву на сході... Це була зловіща заграва з горючих кругом сіл які спалили турки.¹ Военний командант міста гр. Штаремберг казав спалити всі передмістя, людність переселити до города Відня, казав позамикати брами міста і оголосив стан облоги... Від тепер ніхто не міг спротивитися його приказам! В два дні пізніше побачили, з мурів міста, перші відділи турецької кінноти, а відтак за нею на незорій рівнині почало ставати вороже військо і будувати свої намети. Полотна тих наметів покрили цілу рівнину від Ерцберг великим півкругом аж до Деблінг. Кораблі і баржі з поживою запружили цілий Дунай...

Великий везир Кара-Мустафа заложив свій величезний намет на захід від города в Деблінг. На право від того мали свої намети баша з Ерляв, і Великого Варадину, біля них розложились війська єгипетські і малоазійські, на ліво мав свій намет намісник Мезопотамії і баша Дамаску. Повному замкненню міста з північного сходу перешкаджав Дунай і корпус князя Лютаринського, що стояв на правім березі Дунаю і на моравських полях. На цей корпус став нападати турецький союзник Текелі, який своїми нападами знищив в нелюдський спосіб урожайну частину Морави. Однак в короткім часі Карло князь Лютаринський його прогнав і під Братиславою цілковито розбив. Опісля вернув на своє місце і ждав тут на союзні австроугорські війська та на польського короля, що через Опаву і Оломунець спішив зі славними козаками на поміч християнській культурі¹

Тим часом для Відня настали найсумніші часи. Турки день і ніч стріляли на місто з тяжких гармат, кидаючи на міські мури і вали незмірену силу заліза. В останніх днях липня Кара-Мустафа підсунув найкращі свої війська ближче

1. Істор. факт.

города проти двох башт Бургбастай і Левельбайстай, град куль і бомб, які падали на місто, робив в середині велике знищення. Обляжені Віденці боронилися завзято, ворогам, які посувалися під мури міста робили великі шкоди. Всякі знищення яких доконували турки в мурах і валах, направляли віденці ночами...

38

В місті, тимчасом, діялось що раз гірше. Юрко мусів замкнути свою каварню, бо военний губернатор міста ґр. Штаремберг, наказав всякі нічні сходи. Всі купці мусіли позамикати склепи, вечорами погасити світла, всі здорові мусіли піти до оборони города. Одні сипали вали, другі ночами направляли розбиті мури і палісади, а найсильніші зі зброєю в руці, мусіли ставити опір ворогові. Найстрашніше було те, що днями і ночами падали кулі і бомби на місто, убивали людей, розбивали дома, запалювали їх і не раз в полум'ї гинули нещасні мешканці Відня. Ніхто не був певний життя. З часом, з надмірного натовпу людей, появились заразливі хвороби: холера і чорна віспа, від яких гинули, без рятунку, тисячі людей. Юрко почав також бідувати, хотяй грошей мав досить.

Перед перенесенням турецького тютюневого магазину не думав, про забезпечення свого дому в поживу, бо не уявляв, що прийде до облоги города, а потім було вже пізно... Він старався найбільше здобути кави, щоби поширити свою каварню. Тепер пізнав, що то значить военна облога у великім городі. На Січі війна цілком інакше виглядала, хліба було всюди доволі — а тут, у Відні, мусів сходити цілі квартали вулиць, щоби дістати шматок хліба або картопель, а на початку серпня і цього бракувало, так, що Юрко попадав у розпуку — що він зробить з жінкою і дитиною — яка плакала і просила молока і хліба... Зачали жити, переважно, чорною кавою... Турки тимчасом підходили до города щораз ближче — вкінці здобули дві великі башти Бургбастай і Левельбастай — при чім военного комаданта ґр. Штаремберга ранили. Він один не падав духом. Вночі обходив всі вали і позиції, дививсь чи оборонці города сповняють свої

обов'язки, а днем сидів переважно на вежі св. Степана і вдивлявся в непроглядну рівнину, що на ній розложилися турецькі війська. Часами в погідні і ясні дні добачити можна було на овиді союзні війська, які під проводом князя Льотаринського збиралися на підмогу обляженим Віденцям — і ждали на польського короля Собеського — що, як союзник цесаря і римського папи, обіцяв сам прибути на поміч під Відень.

Положення Відня було що дня більше розпучливе... Гр. Штаремберг обляжений зі всіх сторін турками не міг ніяк получитися зі світом, щоби довідатися коли ця обіцяна поміч прийде... Знав, що Карло князь Льотаринський стоїть зі своєю кіннотою на північний схід від Відня, по лівім березі Дунаю — і жде на польського короля... Але чи прибули другі німецькі союзники, які обіцялись, не мав про це поняття. Часами лише в ясний, теплий день, міг дещо з вежі св. Степана запримітити, що на краю обрїю в напрямі на Тульн відбуваються якісь рухи, але хто ці рухи виконує, не знав...

А у Відні було щараз гірше, їсти для залоги і мешканців не вистарчало більше, як на два тижні по зменшених приділах... Хворих і ранених прибувало з дня на день, коло котрих найбільше ходив єписком Кольонич родом з Закарпаття. Гр. Штаремберг, хоч дуже змучений, невиспаний, майже хворий, роздумував над тим, якби то получитися з князем Льотаринським, щоби від нього дістати вістку, коли треба сподіватися помочі.

Враз прошила блискавична думка його, не вдалося б знайти у Відні чоловіка, що вміє по турецьки говорити, щоби перекрався через турецькі обози до союзного війська...

Ця гадка подобалася дуже бурмістрові Лібенбергові. Він почав перепитувати за чоловіком, що знає турецьку мову. Три дні минуло без успіху... На четвертий день почув про те радний міста Екман і зараз повідомив бурмістра Лібенберга про Юрка, свого сусіда... Бурмістр з Екманом пішли зараз до Юрка мешкання, однак в хаті його не найшли, бо команда міста, Юрка, як молодого, здорового і сильного чоловіка призначила до направлювання, ночами, валів. Жінка і дитина жили в біді, бо в хаті не було хліба... Бурмістр кинувся зараз до гр. Штаремберга, щоби приказати харчівні города видати трохи харчів для родини чоловіка, від якого команда города

забажає неаби якої прислуги. Над ранком Юрко прийшов дуже змучений додому і положився спати. Жінка не згадувала йому про цих незвичайних гостей щоби муж наперед переспався і відпочав. — Хоч турецькі кулі падали на місто що раз більше, розбивали і запалювали дома, убивали людей, але перемучений Юрко спав не пробужаючись майже до самого полудня, хоч делегати гр. Штаремберга прийшли другий раз до Юркової хати і допитувались, чемненько, чи Юрко встав, чи ще спить.

Коли Юрко пробудився, оповіла йому Одарка, що Екман, з якимсь паном, був у них вдома, а довідавшись, що вони бідують, казав прислати їм трохи харчів...

Юрко засміявся голосно і сказав:

— Певно хотять, щоби я їх по-турецьки вчив. — Як дадуть нам добре їсти, тоді поможу їм. — Відпочивши хвилину в дома на розмові з дитиною — вийшов Юрко на вулицю, щоб довідатись, що чувати.

Якраз під домом чекали на нього оба пани. Привитавшись Екман представив Юркові бурмістра Відня. Юрко здивувався, що така честь його стрінула, що бурмістр города Відня, перший представляється йому і зачинає в дуже темному навітленні розказувати про положення нещасного города...

В часі розмови розказав бурмістр, що спасення города залежить виключно від зовнішньої помочі, що союзники не мають поняття, як ми тут бідуємо, бо якби знали, не галяли би дорогого часу, а зібрали сили і негайно прийшли з поміччю...

— Нам конечно потрібний чоловік, який умів би по турецьки говорити і піднявся б місії переходу турецьких обозів, з вісткою від гр. Штаремберга до начального вождя кн. Лютаринського. За таким чоловіком шукаємо від кількох днів по Відні і тяжко його найти; сказав до Юрка бурмістр Лінберг...

Юрко подивився у вічі бурмістрові і мовчав... Екман зиркнув допитливо на Юрка і промовив:

— "Гер Кольчіцки!" — я знаю, що ви красно говорите по турецьки — ви тільки літ були в Туреччині і ваша достойна дружина туркиня — чи не взяли б ви на себе завдання переходу турецьких обозів з вісткою до князя Лютаринського?..

Почувши це Юрко зморщив брови і задумавшись глибоко, по хвилі сказав:

— Ні мої панове! ця місія страшна для мене... Я чоловік жонатий, у мене син одинак, я можу згинутися, що тоді з моєю сім'єю буде?

— "Gnadiger Herr Koltschicky" — я маю поручення від графа Штаремберга запросити Вас до нього на розмову... Не відкажіть цього графові... Він вас дуже просить, хоче сам граф Штаремберг з вами поговорити. Юрко зніяковів і пристанув, опісля сказав: Мої панове у мене жінка і дитина!

"Herr Koltschicky!" Ваша дитина і жена на Божій і нашій опіці... Ми дитину вашу перевеземо у найбезпечніше місце коло квартири графа Штаремберга, але нині і там небезпечно, нині ми всі на ласці Божій... Один Господь може вашу дитину урятувати і певно Його всевидюче око стереже вашу дитину.

Юрко успокоївся, йшли далі серед страшного реву гармат і граду турецьких куль... Зайшли перед квартиру графа Штаремберга.

Юрко не дався далі просити, вступив сміло на сходи величавої кам'яниці команданта нещасливого города.

Граф Штаремберг від кількох годин ждав на Юрка, про котрого много йому вже розказували...

Граф прийняв Юрка з незвичайною вічливістю і сердечністю, як правдиві аристократи уміють, зачарував Юрка німбом своєї величі, так, що Юрко не міг відмовитися від місії, яку на нього накладали...

Штаремберг говорив, що Юрка само Провидіння Боже спровадило до Відня на цей страшний час, і вложило на нього обов'язок рятувати християнство, перед варварами.

Юрко осмілившись до графа сказав відважно:

— Це дуже гарно, я це все розумію, але, як це буде — я оставлю жінку і дитину, а сам піду на таке небезпечне діло — —!

— Нехай мене зовлять, і повісять, хто тоді заопікується моєю дружиною і дитиною?

— Найясніший пан Цісар! І увесь віденський народ! Ви

1. Ласкавий Пане Кульчицький

"Herr Koltschnicky" не знає ще віденців! — Віденці дуже вдячний народ... А граф Штаремберг проголосить вас, як великого героя першої нагороди найяснішому цісареві. Ви зробите велику прислугу для Відня, ви своїм чином охороните цісарську резиденцію і ціле австрійське цісарство! Ви урятуєте цісарський престол, вам цісар Леопольд цього не забуде! Ви будете першою особою, першим гостем в цісарськiм бурґу.

— Я вас розумію, але я не маю права осиротити найдорожчу дружину і дитину таким небезпечним ділом, переходом всіх турецьких обозів тристатисячної армії. — Це — світлий графе — дуже ризикове і небезпечне.

— "Herr Koltschicky!" ви правду говорите — але ризиківні діла зробити може тільки чоловік великого духа! За вашу прислугу буде ваше ім'я записане золотими буквами в історії міста Відня і в історії цілого християнства! І колись нащадки ваші і цілий рід "Koltschicky" величатимуться вашим геройським ділом і з уст до уст, з найбільшою честю переказувати будуть про геройське діло спасення Відня через Юрка Франца "Koltschicky" своїм дітям і внукам...

Юрко вислухавши цієї промови, так захопився маєстатичною поставою і блеском лица цього чоловіка, що зм'як як віск, закрити лице рукою, щоби закрити зворушення, а зітхнувши глибоко, сказав:

— Що буде з моєю жінкою і дитиною, як мене турки повісять?...

— Твоя дитина буде моєю дитиною, а я її найліпшим батьком, а пані віденки будуть його виховувати і оповідати про геройське діло його безсмертного батька, що з нараженням власного хиття освободив Відень від турків! А дружина ваша дістане цісарську пенсію, за те ручаю я граф Штаремберг!

По цих словах граф плеснув у долоні і в тій хвилині увійшов до його кабінету прислужник і приніс Юркові гарний турецький стрій; широкі зелені шаравари, пістоль і червону фезу.

Коли побачив це Юрко, стало йому якось смішно — зареготав і сказав:

— Добре, піду... у двійку... Я маю тут приятеля Серба Михайловича, що також говорить добре по-турецькому —

підемо в двійку.¹

— А хто він є? спитав гр. Штаремберг.

— Бідний чоловік, слуга, помагає мені у моїй каварні.

— Добре, буде вам приємніше, сказав граф.

Юрко в товаристві графа Штаремберга, бурмістра Лібенберга і свого друга Екмана пішли на вежу св. Степана, де граф показав Юркові ціле довкілля Відня. Юрко зжахнувся, побачивши таку величезну силу турків, стільки тисяч наметів, стільки тисяч коней, верхоблюдів, нечисленні стада овець, а на кінці обрїю, поза синім Дунаєм, якісь високі тополі, а за ними мають бути німецькі та союзні війська...

Граф Штаремберг показував Юркові, куди вони повинні піти, по яких знаках орієнтуватися, щоби натрапити там, за Дунаєм, князя Льотаринського... Головним знаком для вас повинні бути ці тополі, які бачите на лівому березі Дунаю... на них мусите завжди звертати увагу...

39

Бурмістр Лібенберг, з радником Екманом і Юрком зийшли. під вечір, з квартири гр. Штаремберга на вулиці Відня. Юрко ішов дуже задуманий, не відповів навіть на питання, тих, що зним ішли. Може бути, що не чув, бо як раз шаліла страшна турецька канонада... Юрко станув... заломив руки і страшним поглядом дивився на своїх товаришів. Вони оба остовпіли...

— Боже мій! Боже! що я тепер своїй жінці скажу!.. до чого я піднявся... Вона цього не пережить!.. Вона збожеволіє!.. Боже рятуй мене! Боже великий рятуй мою жінку і дитину.. Боже! не дай нам згинути!

Оба товариші не переривали Юркові вияву розпуки стояли остовпілі... За хвилину, як Юрко успокоївся, відозвався бурмістр до нього...

— Слушайте "Herr Koltschicky", Ми є мужчини, ми тепер жовніри, ми оборонці християнської віри перед страшними варварами! Ви є лицар, ви піднялися з огляду на знання

1. Історичний факт.

турецької мови, великого лицарського діла. Я ручаю вам, що не один з нас, якби знав турецьку мову, взяв би на себе те діло, будь що будь, небезпечно... Але жінки не потребують всього знати, до яких діл їхні мужі, як лицарі готуються.

Для того ви не можете цього сказати жінці. Ви її скажете, що Вас, бо знаєте турецьку мову, призначив граф Штарембург до своєї канцелярії на кілька днів, до відчитування турецьких письм, від пійманих турецьких шпигунів... дальше, що будете сидіти в канцелярії графа Штаремберга, там будете спати і ночувати, а жінці і дитині пішлемо харч... Юркові ця гадка сподобалася... він успокоївся — зачав її передумувати, і так в мовчанні дійшли поволи на прощу св. Степана. Гарматній гук устав... а з церкви св. Степана доходив до них могутній спів, званої кожному християнської мельодії: ... "Від повітрія, глада, огня і війни... сохрани нас Господи!"

Наші приятелі зворушені до глибини душі величчю цієї пісні приблизились до церкви і станули у відчинених дверях, крізь них побачили, щільно наповнену народом церкву, переважно старцями, жінками і дітьми, які з глибини наболілої душі співали зі священником: "Від повітрія, глада, огня і війни, сохрани нас Господи!" На дворі стемніло. Церква була ярко освітлена, запах воску ділав лагідно на нерви, успокоював. Весь народ на колінах, діти з піднесеними до гори рукми благали Всевишнього: "Від повітрія, глада, огня і війни, сохрани нас Господи!"... Старенький з сивою бородою священник, убраний в білі ризи благословив Найсвятішими Дарами народ, — а народ безупину повторяв: "Від повітрія, глада, огня і війни, сохрани нас Господи!"...

Юркові закрутились сльози в очах... Уклякнув і сказав до себе: — Я мушу цей народ рятувати, мені жаль тих дітей... я піду, а Ти Боже будь милостивий мені грішному, прийми мою душу до Царства небесного, як я згину!... Священик в тій хвилині ще раз поблагословив народ і Юрка на дорогу... а народ дальше співав: "Від повітрія, глада, огня і війни сохрани нас Господи!..."

По скінченім богослуженні народ зачав поволи розходитись, а три приятелі, пішли до жінки Юрка сказати їй що муж з найвищого приказу графа Штаремберга відходить на ніч і кілька днів до канцелярії головного коменданта для від-

читування турецьких шпигунських письм.

Одарку застали на сходах, бо якраз верталися з дитиною з церкви св. Степана до дому...

Одарка зраділа, що Юрко не піде до окопів... а до канцелярії команданта города... Юрко попрощався з жінкою і дитиною і пішов з товаришами до квартири графа Штаремберга...

Відходячи, притиснув жінку і дитину до грудей, пив довго солод з її уст. Богданове лице обмив гарячими слізьми, здивлявся в них, здержуючи сльози.

Одарка завважила незвичайно-дивне зворушення душі свого спасителя з турецького гарему — але тішилася тим, що муж не відходить до окопів...

40

Бурмістр Лібенберг звинув письмо графа Штаремберга в тоненьку трубку. Виглядала як гусяче перо і зашив його у полу Юркового турецького кафтана під обшивку. Це місце пооглядали всі і признали, що в разі ревізії, ніхто не догадається, бо папір не видавав ніякого шелесту, а обшивка не різниться нічим в тім місці, як в кожному іншим. Для себе Юрко дістав підроблений турецький паспорт, що він купець з Београду, доставця армії... Призначений Штарембергом офіцер випровадив обох героїв, вечером, за брами міста, опісля пішов з ними поза палісади і там дивився в нічну пітьму за ними, як відходили. За кілька хвилин втратив їх цілком з очей... Ніч була темна, "хоч око виколи"... Небо заслонилося чорними хмарами... На дворі вив переразливий вітер... а майбутній спаситель Відня і цілого християнства, Юрко Франц Кульчицький, ішов зі своїм слугою, наражаючи своє життя — лишивши свою рідню на поталу судьби... Ішов в темноті ночі — пхаючись у саме горло грізного ворога... Був це страшний ворог, узброєний у 300 гармат, які несли кругом смерть і спустошення... Напроти Юрка стояла 300.000 добра і сильна армія, озброєна в кінджали, мечі, шаблі, стрільби, гаківниці, гармати, які сіяли всюди смерть і знищення. А він сам один, зі своїм вірним слугою, ішов, цій величній армії, пошкодити — перехитрити її, знівечити пляни всіх начальних військ, і самого верховного команданта Кара-Мустафу —

перед лицем котрого дрижала Европа.

Юрко ішов чимраз осторожніше, чимраз тихше, надслухував пильно голоси, які до нього долітали з турецьких обозів... Тут і там побачив, як блимали турецькі огні і як біля них пересувалися тіні жовнірів... Світла з розпалених огнів дозволили Юркові завважити куди, в темноті, прямувати — і цей блеск огнів засланяв їх від турків... Юрко вибирав "золоту середину" між двома вогнищами і тихо-тихесенько посувавлись оба наперед — і так станули у простій лінії між двома огнищами.

Тут побачили виразніше постаті турецьких жовнірів, які сиділи при вогнях — грілися. Оба приятелі присіли на землі, і привидлялись чи між одним а другим огнищем не побачить вартових...

— Є — вартові — прошепотів Юрко до Михайловича. — Оба товариші поклалися на землю...

В тій позиції полежали кілька хвилин... а розплющивши широко очі, вдивлялися в темну віддаль, щоби краще розпізнати зауважені постаті...

Щоби зменшити шелест, почали сунутися на череві між двома пунктами світел...

З турецьких обозів долітали вже виразніші голоси жовнірів... Приятелі сунулися щораз дальше, наперед, серединою між двома огнищами і вкінці лишили за собою вартових, які висунені найдальше від турецьких обозів, були на службі.

Тепер положилися на землю, відпочали трохи — бо руки і ноги добре зболіли.

Юрко оглянувся кругом себе... За собою побачив, легенько зарисовані від світла, тіні вартових, а перед собою тіні сірих турецьких шатер, перед якими кипіло ще життя!.. Оба сунулись на череві дальше... Змучившись, почали рачкувати, до другої лінії вартових, котрі сиділи або стояли при огнищах.

— Тепер трудніша буде справа, шепнув Юрко Михайловичеві...

Висилював зір, як міг найбільше, щоби в темноті схопити віддалення від вартових, сунулись поволі наперід. Побачили, що в однім місці кинули ріща до огня і огонь сильніше сплахнув і освітив більшу полосу... Оба схилились до землі

та побачили виразніше, другий ряд вартових, що сиділи озброєні на землі. Завважили також, що за другою позицією вартових паслися коні, біля них тут і там крутилися жовніри. За кіньми побачив Юрко незлічиме число турецьких обозів, шатер, наметів, возів...

Щоби лиш долізити до коней, я там вже свій чоловік — шепнув Юрко Михайловичеві.

Почали сунутись даліше... Але, по хвилині руки і ноги зболіли, взялись на інший спосіб. Почали перевертатись з боку на бік, однак і це їх перемучило.

Відпочавши хвилину, почали до блимаючих огників прижмурювати, то витріщувати очі, щоби побачити вартових. Тим разом будь що бачити неспроможні були... Темнота ставала що раз більша, а вогники що раз менші.

Юрко зітхнув глибоко, задумався, насторожив слух чи чого не почує, але даремно.

Сунулись даліше... чим раз осторожніше, насто-роживши уші, чи не почують бодай віддху вартового...

В тім дався чути голос вартового, віддаленого може чотири кроки від Юрка:

— Тут якийсь рух чути — якби хтось ліз до нас!

— Хто би там ліз, тихо будь, відповів другий вартовий по турецьки свому товаришеві, і в тій хвилі роздався сильний гук гармат, які почали звичайну нічну канонаду на город Відень...

Юрко побачив при світлі огня, як всі вартові стояли, а теж частинно й лежали на землі... Тоді встали оба на рівні ноги, й пішли просто в тім напрямі, де паслися коні... Ішли яку міну-ту без перешкоди, опісля станув Юрко ногою на якогось, лежачого на землі, жовніра, й заточившись мало не впав...

Жовнір крикнув: Хто там мені по ногах топче, чого волочишся маро якась!..

— Тихо будь, тихо, чого кричиш, сказав гнівно Юрко по турецьки і пішов даліше, ступаючи осторожно, щоби знову на кого не вліз.

Таким робом за пару хвиль були оба приятелі при конях... Побачивши коней, дух вступив в них, перестали боятися, сміло приступили до коней, кожний зловив коня за узду і попровадив за собою, йдучи просто на шатра.

Перед шатрами тут і там блимали ще огники, тут і там

деякий жовнір вийшов на двір, а в самих шатрах сном справдливим спали спрацьовані жовніри.

Юрко провадив коня сміло наперід, дивився де найбільше простору між палатками, щоби найлегше коня перепровадити можна було. Прямували з кіньми на захід, де їм здавався найближчий свобідний простір, в тім, оточили їх вартові і спинили словами:

— Де ви тепер коні ведете?..

— За шатра, бо тут нема що пасти... жаль, щоби кінь голодував...

— От, який господар, відповів вартовий, і пустив їх дальше... Перепхавшись з конем на широку дорогу між двома рядами шатер, всіли оба на коні і пігнали на північ...

Деякі вартові уступали їм з дорогри, думали, що це якийсь старшина патрулює. Прибули на це місце, де кінчалися шатра. Тут натрапили знова на вартових, які зі заду турецьких військ були на службі. Вартові обступили їх кругом. На дворі зачало вже сіріти...

Якийсь старший вартовий придивившись добре Юркові спитав його.

— Гов! стій! де ти їдеш?..

— Хочу трохи коня попасти, бо тут ліпша трава...

— Лише за далеко не зайти — щоби не попасти у полон до гіяврів...

— Що ти кажеш! — до гіяврів?

— О, так, до гіяврів!

— Ідь найдальше 200-300 кроків, до останньої нашої стежі — і уважай — бо не повернеш!

— Добре, добре, сказав Юрко і поїхав дальше.

На дворі почало вже розвиднюватись, як цю розмову почув зі свого намету якийсь Ага.

Вийшов на двір, подивився на обох їздців і запитався:

— Що ви за одні?

— Я купець з Београду, доставця до армії, а це мій помічник.

— А чого ви ту в тім місці шукаєте?

— Я доставляю до армії ярину.

— Ага — ану, покажи письмо.

Юрко виняв і показав.

— Ага прочитав письмо, покитвав головою і запитав

дальше:

— А де ж ви тут шукаєте ярин?

— Це вже мій секрет — я пронюхав, що тут за тими лозами має бути гарний яринний город, вибрався так досвіта, щоби на час дещо роздобути.

— Добрі з вас господарі, але ви, бачу змерзли.

— Трохи перемерзли, от, як на війні.

— Ходіть трохи до мого намету, погрітися.

Юрка облив зимний піт — подумав собі про Одарку, Богданка, зітхнув до Бога, пригадав собі суплікації в церкві св. Степана, як старенький священник благословив народ словами: "Спаси Господи люди Твоя" ... Юрко зітхнув по тиху ще раз: Боже! будь милостивий мені грішному — зліз з коня і сміло з Михайловичем пішов за Агою до намету...

Ага просив їх сідати. Виняв з мішка декілька цукрованих сухарів, трохи дактилів, налив дві чашки чорної горячої кави¹ і подав купцям...

— Аллах! Аллах! сказав Юрко, хай буде йому вічна слава і дяка, хай благословить наше начальство, за це, що знають оцінити нашу чесну працю!...

Юрко і Михайлович добре зголодніли, зачали тріпати чимскорше сухарі, фіґи, дактилі.

Ага побачивши, що в них неабиякий апетит, виняв ще коробку з фіґами і напхав їм до кишені:

— А це вам на дорогу, бо хто знає коли вернетесь, тільки уважайте, бо там недалеко гіяври.

Юрко подякував за гостину, якої не сподівався так рано дістати, сів на коня і свиснув з Михайловичем у лози...

41

Між лозами їхати було тяжко. Кінь пхав голову в гушавину, зажмурюючи очі... Юрко не знав куди їхати, в котру сторону, бо де оком глянеш всюди лози тай лози... Від турецького обозу був вже великий шмат дороги, а перед собою нічого лише лози... Не знав навіть добре докільля Відня і в тих лозах ніколи не бував... Спинив коня і станув на

1. Істор. факт.

нім, щоби роздивитись і зміркувати куди йому прямувати...

Сонце почало вже заглядати на землю, перші лучі освітили вже срібнолентий Дунай, що від соняшного проміння убрався в золоту одіж... Срібні філі Дунаю переплітались з золотими проміннями сонця і котились наперед, всміхаючись до каленберської гори, то до вежі св. Степана — звідти посилати вістку союзникам, щоби скоро спішили на рятунок нещасній столиці.

Юрко стоячи на коні шукав довго очима високих топіль, про які йому говорили на вежі св. Степана, що за тими тополями повинні бути німецькі війська.

Якже іншим здавався йому цей краєвид тепер, а, як іншим з вежі св. Степана...

— Що тут робити — подумав Юрко — стоячи на коні, де саме тепер їхати, коли крім необнятої оком рівнини нічого не видно, сказав до Михайловича.

— Якби чоловік не знав, що в тім місці мусить бути Дунай, то ми цілком пропали би — сказав Михайлович до Юрка.

— Правду кажеш товаришу, треба їхати дальше. Це сказавши сів Юрко на коня і поїхали просто себе...

Після недовгого часу кінь Юрка почав западатися в болото. Юрко зліз з коня і став виводити його на твердий ґрунт. Злізли оба з коней, сіли на землі, а коней пустили на траву...

Посидівши хвильку, зірвався Юрко на рівні ноги, бо до очей почав заглядати сон.

Виліз знову на коня і почав вдивлятися в довкілля, чи не побачить тих топіль, що мали бути його дороговказом.

Придивившись добре, запримітив на обрїю трохи вищі дерева як другі, але не був певний, чи то ті самі тополі, про які говорили на вежі св. Степана. Посідавши на коні поїхали оба дальше в тім самім напрямі. За кілька хвилин їзди, побачили перед собою у віддалі якусь турецьку кінницю. Пізнали що змилили дорогу... Зараз завернули на право і на перестріл зачали втікати лозами і лозами і гнали що сили наперед... доки не станули над берегом синього Дунаю... Тут відітхнули, роздивились по довкіллі, пізнали за Дунаєм, по лівім боці, великі тополі... Пустились берегом Дунаю, хотіли підїхати до цих топіль, але небаром побачили на противнім

березі двох австрійських жовнірів, які пізнавши в них турків, змірялись до них стріляти...

Побачивши це Юрко, крикнув до них по німецьки:

— Стей! не стріляй!

— Ми не турки! Ми християни! — підніс руки до гори і зачав хреститися.

Німці побачивши це, станули мов остовпілі — не знали що робити... Але таки два рази вистрілили.¹

Коли Юрко не перестав хреститися і говорити, що він хрисіянин і що має діло до князя Льотаринського, австрійці перестали стріляти, спустили тоді пором і перевезли обох на лівий беріг Дунаю, там віддали їх в руки громадської старшини. Юрко сказавши хто вони і яке їх післанництво запитав:

— Як називається це село?

— Штаммесдорф.

— Тут на тім місці мусите запалити вечером великий вогонь, щоби граф Штаремберг міг по огні пізнати, що ми оба щасливо перейшли турецький обоз. З вежі св. Степана будуть за огнем глядіти..²

Мешканці Штаммерсдорфу знесли на берег Дунаю велику купу всякого ріща і розпалили сильний огонь, який удержували до пізної ночі для знаку віденцям, що їхні хоробрі висланники щасливо дістались на лівий берег Дунаю.

42

Австрійська військова варта відправила обох "турків" до обозів князя Карла Льоратинського, які стояли у віддалені кілька миль між рікою Моравою а Дунаєм, а то в селах Ангерн і Штільфрід.³

Обох "турків" впровадив до квартири князя Карла дижурний офіцер в товаристві цього жовніра, який Юрка доставив.

— Що ти за один, — запитав князь Юрка?

1. Факт.

2. Факт.

3. Факт.

— Я післанень команданта Відня, графа Штаремберга...

— Дай доказ цього, що правду говориш.

Юрко оглянувся на всі сторони і хотів щось говорити, але зам'явся і ждав...

— Можеш сміло говорити... Те, що скажеш зістане тайною між нами...

— Я маю письмо від графа Штаремберга, до начального вождя світлого князя Карпа Льотаринського.

— Віддай це письмо.

— Юрко підніс полу свого турецького кафтана і попросив гострого ножика, відпоров зашитий рубець, витягнув в трубочку завинене письмо, котре виглядало, як гусяче перо і подав князеві.

Князь, розвернувши обережно письмо, подивився на характер і на підпис покивав головою і сказав:

— Так, це від графа Штаремберга, і подав своєму секретареві, щоби голосно відчитав. Секретар взяв до рук письмо і став читати:

Милостивий князю, великий наш приятелю! З Божої волі Відень тримається надлюдськими жертвами всіх його жителів. Однак нас дуже мало проти сили так численного ворога. Щоденно люди гинуть на окопах зі зброєю в руці, або по шпиталях, бо в городі появилася страшна хвороба, якої лікарі ще не пізнали... Ліків брак, пожива виходить, в місті почався голод. Я не в силі вдержати міста довше як два тижні, потім мушу піддатися. Як Відень впаде, турків ніхто вже не вдержить. Ми цілком відтяти від світа, не знаємо що у Вас діється? Чи прийшли з поміччю союзники? Чи йде на поміч польський король і козацьке військо? На Бога, закликаю Вас дорогий наш приятелю не гайте більше часу, так не гайте часу,¹ бо згинемо. — Граф Штаремберг

Зібрана воєнна рада оніміла... Ніхто не мав відваги забирати голосу, всі з подивом дивились на Юрка та на Михайловича.

— Як ви перейшли до нас великі герої наші? — запитав ласкаво князь.

— Як бачите, світлий князю, через турецькі обози, —

1. Істор. факт.

сказав Юрко.

— І ти не боявся?

— Ні — бо я вмію по турецьки говорити.

— А! а! так! А щож ти за один, турок може?

— Ні, ваша світлосте.

— А щож, німець, франк, італіянець?

— Ні, — ні одне, ні друге.

— А хтож такий по народности, бо й по німецьки добре говориш?

— Я — українець.

Німці всі видивились — не розуміли цього слова.

— Ну, — я козак з Запорозької Січі, — а радше із Галицької Волости.

— Ага! — Це український козак.

— Так! Так! Це очайдушний український козак. Ми знаємо, що з королем Собіським іде 20.000 козаків із Січі. Польська шляхта відмовилась помагати своєму королеві.

Так! Так! Я знаю, що 20.000 хоробрих козаків ідуть нам на поміч... заговорили всі офіцери нараз дізнавшись хто такий Юрко.

— Ви із Січі, хоробрий український козак, ми впишемо ваше лицарське ім'я в нашу хроніку.

— Ваше ім'я? — запитав князь ласкаво.

— Юрко, Франко Кульчицький.

— Гарно.* — і австрійці записали Юрка і його товариша у своїх хроніках, їх велике геройське діло, якого доказали переходом турецьких обозів.

— Може ви голодні, — запитали декілька офіцерів?

— І змучені, і голодні, — відповів Юрко.

В тій хвилині приніс офіцер пляшку австрійського вина, щоби вперед розігріти шлунок. Опісля дали їм шматок булки з маслом, відтак зварили винної зупи і приказали полонитись в сусідній кімнаті, щоби відпочали, а опісля щоби розказали їм про свою переправу через турецький обоз...

Чарка горячого вина покріпила Юрка дуже, але викликала сонність. По тяжкій нічній переправі і по цілоденній їзді вони оба твердо заспали, а пробудившись, розказав Юрко австрійцям свою цілу Одиссею, чим австрійці знаменито бавилися і з великим заінтересованням слухали і обіцяли це вписати у свої хроніки.

Повечерявши, Юрко хотів забиратися в дорогу до Відня, але офіцери сказали, що його сьогодні не впустять, що за таке геройське діло належить їм відпочинок.

Юрко не противився...

Оставши в квартирі князя Карла розказував Юрко даліше, зібраним коло нього офіцерам, про недолі і нужду міста Відня і його мешканців. Офіцери слухали з увагою цього оповідання і сказали, що доля Відня лежить всім на серці. Австрійські війська вже зібрані ждуть лише на польського короля і на козацькі війська, які найліпше знають як з турками воювати...

— Як всі козаки такі хоробрі, як ви, "Herr Koltschicky," так ми турків не боїмося. Відень мусить бути вільний!

— Просимо сказати у Відні всім, що їхня доля болить нас усіх дуже... Король Собеський тепер доходить зі своїм військом, йдуть і козаки до Голомуца, за тиждень будуть вже з нами. Князь Карло виїде стрічати їх до Оберголлабрун...

Юрко переночував з товаришем у головній квартирі князя Карла...

На другий день рано перед сніданням князь Карло в присутності всіх офіцерів свого штабу, іменував Юрка, як письменного чоловіка, володіючого чотирма мовами і, як бувшого консульярного урядника у Січі офіцером своєї армії, за його геройський подвиг і запросив його до свого столу на снідання разом з офіцерами штабу.

Після снідання князь Карло зладив відповідь на письмо гр. Штаремберга, яке Юркові зашили в це саме місце, а по обіді Юрко в товаристві тих самих жовнірів і одного офіцера відіхав тою самою дорогою, якою прибув.

Перед вечером Юрко попрощався з офіцером на лівім березі Дунаю, а жовніри перевезли його тим самим промом на правий беріг Дунаю. Як на дворі потемніло Юрко прибув з Михайловичем на тих самих конях під турецької обози. Однак, щоби не натрапити на цього Агу, пішли трохи більше на захід. Підступивши під обози позлізали з коней, вели їх за повіді, співали собі оба турецьких пісеньок, але турки не звертали на них ніякої уваги, бо зачав кропити дощ. Оставивши коні на пасовиську, ішли наперід, передумуючи, як то даліше перебратись до Відня... На їх щастя, дощ падав щораз більшими струями, так, що світла цілком погасли. Настала така темря-

ва, що власної руки побачити не було можна. Турецькі вартові понакривались плахтами, закутались у свої кафтани, а решта повтікала до шатер, бо дощ лив без упину щораз більше і більше...

Юрко і Михайлович держали перед собою свої шабляки, вимахували ними час від часу чи кого не торкнуть, щоби тим способом переконатись, як далеко в глибину розставлені варті і як далеко їм ще до мурів Відня.

Тримаючи в одній руці шабляки, другою стирив Юрко воду з лица, бо дощ вдаряв їх сильно у вічі, — ішли наші герої жвавіше цим разом. Раз таки вдарив Юрко, злегка, якогось вартового своєю шаблякою, який зі злістю крикнув:

— А хто там волочиться?

— То — я — Юсуф.

— Що ти ту шукаєш?

Свої торбинки з грішми... В цю мить збіглись, мимо дощу, вартові і обступили Юрка кругом.

— Ого! — подумав Юрко, — пропало все, — зітхнув до Бога і сказав: Боже буди милостивий мені грішному!...

— Якої торбинки, — запитав вартовий, — а щож ти за один...

— Я купець з Београду, я поставця до армії, я тут в тім місці загубив гроші...

— Покажи письмо, що ти такий...

Я письмо не таким показував як ти... і тобі не покажу, бо замочиться мені на дощі...

— Ходи зі мною до команданта, до шатра..

— Добре, але не тепер... — сказав Юрко — я з цього місця не рушуся, бо я тут загубив гроші, я буду тут стояти до білої днини щоби їх знайти, і мушу їх знайти... а ти вартовий, стій тут коло мене, буде нам приємніше мокнути на дощі разом...

Вартові замовкли, стояли при Юрку якийсь час, опісля стали поволі розходитись, віддалялись дальше, загорнувши лице у якусь верету перед дощем.

Юрко з Михайловичем, нахилившись до землі, удавали що руками і ногами шукають загубленої торбинки з грішми, це побачивши вартові, лишили їх в спокою.

Юрко догадавшись, що це остання лінія вартових, сховав шабляку і оба почали йти зразу поволі, опісля щораз смілі-

ше, а незабаром розпізнавали слабо зарисовані, на овиді, силуети віденських мурів, вежі св. Степана та других будівель, бо на дворі зачало вже світати... Тому, що друг лив цілу ніч струями, а Юрко і Михайлович страшно перемокли і втомилися, так що далі йти не могли, рішили трохи відпочити між розваленими домами на передмістю між Росав а Альсерштрассе. Зближаючись до тих домів побачили, що за ними йшли знову якісь два турки.

Щоби не попасти у їх руки, скрилися у розвалинах якогось дому, влізли аж до пивниці, замкнули за собою двері.

За кілька мінут почули, що хтось відчиняє пивничні двері... Почувши це Кульчицький крикнув голосно по турецьки:

— Хто там! Ходи сюди! Я тобі покажу! Але незнакомі турки не мали відваги увійти до середини і віддалились.¹

Відпочивши кілька хвилин, не чулися безпечними в пивниці, вийшли на світ, а криючися хильцем поміж розваленими домами, зближались до палісад города, де давали знаки вартовим, щоби до них не стріляли.

Перейшовши палісади і браму Шоттентор і серед великого захоплення народу увійшли великі герої до міста дня 17 серпня 1683 року.²

43

"Koltschickyj ist gekommen! Koltschickyj its gekommen! Wo ist der Koltschickyj? Was erzählt er?"³ — лунало по цінім місті. Люди бігли, як шалені з місця на місце. Всі хотіли побачити Кульчицького, кожний хотів з його уст почути про справу спасення Відня... Одні бігли під магістрат, другі окружили канцелярію бурмістра Лібенберга, інші бігли на вулицю, де мешкав Юрко, а найбільше народу ждало біля головної квартири графа Штаремберга. Героями дня були також ці щасливі, що бачили Кульчицького, що вели його з брами

1. Історичний факт.

2. Іст. факт.

3. Кульчицький повернув! Кульчицький повернув! Що він розкажує?

Шоттентор через місто до графа Штаремберга. Того офіцера і тих двох жовнірів, що ішли з Кульчицьким до графа Штаремберга, окружила товпа старих і молодих і не давала їм вулицею перейти. Вони вже сотний раз розказували кожному з окрема про що Кульчицький говорив, як він переходив через турецькі обози, як дуже небезпечно було, хто його спиняв, хто то був цей Ага, які ще мав в дорозі пригоди, які вісти приніс Штарембергові, де мав зашиті листи, чи боявся турків, як то його зупиняли вартові, що він їм казав, і сотки подібних питань задавали тим, що вели Кульчицького через місто. Деякі почувши дещо про Кульчицького в мить розбігалися по городі і наскоро розказували іншим, менше щасливим, що не чули ще про поворот Кульчицького, розуміється в десятеро добавляючи. В цей спосіб ширилися дивні і суперечні вісти. Щоби заспокоїти уми, казав граф Штаремберг оповістити по мурах города, що в поміч городові ідуть союзні війська, що король Собеський спішить з великою армією та січові козаки доходять вже до Голомуца, а князь Льотаринський жде на них на моравських полях, що ті вісти приніс козак Кульчицький замешкалий у Відні.

Прочитавши звідомлення гр. Штаремберга люди безмежно раділи!

З великого зворушення плакали, падали собі в обійми, тішились, що їхній нужді прийде незабаром кінець... Цей день був днем великого свята, а вечером з вежі св. Степана вилітали ракети, щоби тим способом дати знати кн. Льотаринському, що Кульчицький вернув щасливо до Відня.

Граф Штаремберг побачивши Юрка перемоклого до нитки й вимазаного болотом, в його турецьким строю, зжахнувся і на перекір вродженому спокоеві, підбіг до нього, а розпростерши руки притиснув його до серця і крикнув з радості:

— "Mein theuerster ukrainischer Kosake! wie soll ich dir danken! du bist unser grosser Held."¹

Юрко був дуже змучений, перемоклий, почав трястися з перестуди і не міг нічого говорити крім кількох слів, які ска-

1. Мій вірний український козаке, як маю тобі дякувати?! Ти є наш великий герой.

зав до Штеремберга:

— Тут є зашите письмо до вас, пане графе, а взявши полу свого кафтана у руки, показав місце де зашили письмо, в кінці додав: — Але, чи це письмо не перемочене, не ручаю.

Граф Штаремберг, побачивши що Кульчицький трясеться зі зимна, казав його зараз переодягнути в чисту білизну. Адютанти випоролі з кафтана письмо, до якого вовна не допустила води.

Як адютант читав письмо гр. Штарембергові, що хвилини розяснювалось його обличчя. Він уважав це якоюсь особливою ласкою Божою, що Відневі прислав цього козака, щоби спас місто у найтяжчій годині... Дивне, що ця честь спасителя Відня не припала ні австрійцеві ні жадній іншій нації, але українському, із Січі, козакові.

Коли Юрко переодягнувся у свою одержу, його запросили до снідання. Тут мусів розказати з найбільшими подробицями до яких тільки австрійці привикли, про свій перехід туди і назад та про приняття у князя Лютаринського. Вкінці мусів розказати деякі свої зауваги про турецьку армію.

При пращанні з Юрком гр. Штаремберг розпростер руки, притиснув Юрка до серця і сказав:

— Дорогий приятелю! За твій геройський подвиг, я не є встані тобі заплатити! Всі скарби світа замалі, щоби нагородити тебе за величне діло, яке ти для Відня, для римсько-австрійської імперії зробив! Як Всевишний pomoже нам побідити страшного ворога, а верне імператор, я про твої заслуги не забуду йому розказати. Я тепер пускаю тебе до рідні, але на твої услуги числю дальше, бо це ще не є кінець.

Попращавшись з графом і його оточенням, вийшов Юрко скорше, щоби побачитись з жінкою і дитиною...

Товпа народа, яка ждала під палатою гр. Штаремберга, побачивши, що Юрко виходить обступила його кругом і зачала кричати: "Hoch braver Bruderherz!! Hoch Georg Koltshichku, Hoch! unser braver Kosake! Hoch unser Bruderherz!"¹

Опісля підняли його на руки і так несли додому. По

1. Хаи живе наш побратим Юрко Кульчицький. Хаи живе незастрашимий Козак".

дорозі товпа людей збільшувалась, а як прийшла на вулицю, де мешкав Юрко, не могла ніяк поміститися. "Hoch Herr Kolttschicky! Hoch unser Bruderherz! Hoch braver ukrainischer Kosake! Hoch unser Bruderherz!"¹ — постійно повторяли.

Юрко просив щоб пустили його з рук, бо цього не любить, але вдячні Віденці ані чути про це не хотіли і з трудом перепихались до Юркової хати лунали оклики "hoch unser Bruderherz!"

Юркова дружина, почувши крики під вікнами, прибігла до вікна подивитись, що там такого діється. Припускала все можливе, але щоби в честь її мужа товпа вносила оклики і тримала його, як якого героя на руках, цього не сподівалася ніколи.

Чим він так прислужився, що його так, як монарха, як побідоносного вождя величають! Однак нічого не могла зрозуміти, бачила лише на свої очі, що Юрка несуть на руках і кричать: "Гох"

44

Турки запримітивши якусь велику радість у місті, а вечером на вежі св. Степана ракети, зачали сильно стріляти на город і кидати бомби... Такої пекольної канонади віденці ще не чули, яку розпочали турки цього вечера, коли побачили австрійські ракети. Шалена канонада тривала майже цілу ніч. У Відні тої ночі ніхто не спав.

Бувало, що бомби запалювали і розвалювали дома, калічили людей, а многих убивали.

За пару днів після повороту Юрка, команда просила його, щоби відкрив свою каварню, бо переконались, що кава трохи побуджує людей до діла, робить їх смілими і відважними...

За пару днів турки через своїх шпигунів довідались, що ці купці з Београду, з якими Аґа розмавляв і гостив їх у своїм наметі, не були купцями, а австрійськими шпигунами, тому наказали вартовим велику обережність. Вони докладно

1. Хай живе хоробрий український Козак.

дізнались, хто був тим купцем і який мав стрій, аж до подробиць, що розказав у Відні один дезиртир з турецького війська серб, який перебіг до Відня.¹

Відчинивши каварню, Юрко не міг достарчити кави, ні посуду... Від рана до вечера віденці товпились в каварні, вже не так за кавою, як за тим, щоби побачити Юрка — цього сміливого, великого героя і дещо з ним поговорити. Австрійки захоплені були його красою, його смаглявим лицем, блискучими чорними очима, його високим ростом, його правдивою героїською поставою...

— "Das ist ein Held, Das ist ein Held"² — говорили собі під носом Австрійки. — він є гарний мужчина...

Турки довідавшись про це, що Юркові вдався перехід, сприсяглись, що по здобутті Відня, мусять його живим у руки дістати, на що визначили високу нагороду для того, хто Юрка приведе живого перед Кара-Мустафу!

Тимчасом почали бомбардувати город, а підземними мінами висаджували будинки у воздух...

У Відні настала страшна паніка... Деякі доми завалились, привалюючи румовищами людей. Страшна канонада перелякала віденців так, що кожний кидав каварню і спішив до дому, до своїх найближчих, а не один вертаючи до хати не застав нікого, ні свого дому, ні рідні між живими!

Того вечера Юрко зачинивши каварню, біг скоро до дому, бо чув від людей, що на його вулиці бомбами завалені дві камениці...

— Господи Боже! — крикнув Юрко з переляку, приспішив кроку, летів чим скорше, бо ізза дахів першої вулиці побачив полум'я на даху свого дому...

— Господи! Рятуй! Господи помилуй! — крикнув Юрко і біг чимскорше вдивляючись в полум'я, що вносилося щораз вище у гору, а відгук гармат чимраз більше розлягався по вулицях нещасного города...

— Господи рятуй! Господи помилуй! — говорив Юрко до себе, — чи то кінець світа, чи що такого, і біг щораз швидше і швидше.

1. Історичний факт.

2. Він є наш герой, наш богатир.

Відпочивши хвилину, біг дальше і дальше, аж вкінці станув на скрутї вулиці і тут побачив страшний вид! Камяниця в якій мешкав розвалена і ціла в полум'ї.

* * *

Юрко станув мов онімілий... Спочатку не вірив собі, поступив кілька кроків ближче, придивився... ця, чи не ця, камяниця горить що в ній він живе?...

— Таки ця!... — і приступив до гурту людей, які стояли недалеко цього страшного видовища і крикнув голосно:

— Люди! Чи не бачили ви де моєї жінки і дитини?...

Люди оглянулись... і подивились в його блудні очі... здвигли раменами... а не пізнавши його, нічого не відповіли... німо вдивлялись в страшне нещастя...

— Люди! де моя жінка і дитина!!!...??

— Люди!... — крикнув Юрко з надмірного болю... і впав на землю!...

* * *

Огонь змагався щораз вище, полум'я бухало щораз сильніше... Турецькі гармати кидали щораз більші маси заліза на нещасний город...

* * *

Кілька чоловіків кинулося Юркові на рятунок... Та нагло впало турецьке стрільно недалеко від них і вся товпа кинулась в ростиц...

* * *

Бігли і топтали того, котрого перед кількома днями несли на руках.. як найбільшого героя Відня...

* * *

Опустіла вулиця... вогонь лизав останки мурів, а Юрко лежав потоптаний на дорозі...

* * *

Турецькі гармати гуділи над ним і кошмарно приколисували...

* * *

Король Собеський посувався зі своїм військом дуже поволі, бо ждав на козаків.

В Тарновіці, дня 22 серпня показував король свою армію присланому від цісаря Леопольда генералові Карафа, скриваючи при тім свою нужденну піхоту і незначну артилерію, в якій було 28 армат, але з них тільки 6 було придатних до вжитку в полі. Генерал Карафа просив короля, щоби литовське військо, яке любило грабувати не йшло через Шлеськ, а через Угорщину, щой зробили.¹

Карафа просив короля, щоби прискорив похід, бо австрійським генералам не залежить вже на численності війська, а на особі короля і козаків, які будуть пострахом для турків.

Король уступаючи просьбі Карафи взяв з собою сина Якова і 4000 крилатої гусарії і рушив у похід. В Голомуці повідомлено короля, що надходять козаки...

Король був зворушений з радости, бо любив козаків: разом з ними ціле життя воював, а без них не хотів йти під Відень. В Голомуці дав війську довший відпочинок, дожидаючи козаків. Часто висилав, на зустріч козаків, розвідку, і зденеровано викрикував: О! Менцінський, Менцінський!²

Нарешті з'явились козаки під проводом полковника Апостола в силі 150 люда.³

— Господи Боже! — крикнув король, побачивши знакогого козацького полковника Апостола, — а деж решта?!

— Не хотіли піти Ваше Величество! Хоч за особою Вашого Величества, козаки в огонь пішли би!

— Як то? Не хотіли піти? — запитав король.

— Не вірять в обітницю Союму, сказали на козацькій раді на Запоріжжі, що не раз на обітницях завелися.

— — Як же то було на тій раді, — запитав зденерований король?

— Була рада на Запоріжжі, — говорив полковник дальше. — частина козаків хотіла вже піти на слово Вашої Королів-

1. Історичний факт.

2. Історичний факт.

3. Історичний факт.

ської Милости і на обіцянку Менцінського, але більшість зажадала автономії трьох воєвідств і двох університетів, інакше не хотіли на чужині проливати крові.

— Тоді я, побачивши, що з цього нічого не буде, зібрав тих 150 люда, які без ніякої заплати лише зі зрозуміння і пошани до Вас Найясніший королю прийшли, — сказав полковник Апостол.

Собеському станули сльози в очах, відвернувся, обтер хустиною лице, а відтак запитав:

— А деж Менцінський?

— У Львові, Найясніший Пане, Збирає козаків і дрібну загонову шляхту на Підкарпатті, за гроші прислані римським папою, через Найяснішу Королеву...¹

Ах! Боже мій, Боже! Коли він надійде?

Коли ж він тих козаків і цю шляхту збере?

— Я думаю, що він звинеться скоро і не піде кругом на Шлеск, а через карпатське провалля і тут на Моравах стрінемось разом...

— Дай Боже! — сказав король, — для мене це страшно немила річ з огляду на союзника цісаря... він так уповає на запорожців...

— Знаю, якщо Менцінський козаків не приведе не маю що під Віднем робити. А тут посол за послом від цісаря, просить, щоби не гаяти часу...

Король уложив собі в Голомуці такий плян: виправив в авангарді воєводу Сінявського і полковника Апостола із запорожцями, яких зміцнив своїми прибічними козаками, а сам залишився ще декілька днів в Голомуці, ждав на Менцінського...

Третого дня, довідавшись, що Менцінський таки з козаками йде і, що при ньому є його особистий прятель, львівський єпископ Шумлянський, що своїми палкими промовами уміє одушевити козаків, рушив король з Голомуца на полудне і дня 30 серпня станув кватирою в Оберголлябрун,² де на короля ждав Карло князь Лютаринський, його бувший суперник і претендент до польської корони.³

1. Історичний факт.

2. Іст. факт.

3. Іст. факт.

Поміж ними, як між людьми ідейним і чесними, зав'язались відразу дружні відносини, які не послабли через цілий час війни...

Король поважав воєнні здібності князя і з увагою відносився до його порад.¹

Тут з'явився граф фон Вальдек, що проходив франконським контингентом і сказав королеві, що для його війська ставлять міст на Дунаю. Тут представився королеві саксонський курфюрст а також прилучився до нього гетьман Яблонівський з решткою польського війська, з якого по дорозі, розбіглося багато шляхтичів і пахолків з кавалерії; це короля дуже заболіло. На другий день прилучився до них баварський курфюрст. Король Собеський прийняв головне начальство над сполученою армією...

Від князя Карла, довідався король про шалену відвагу якогось українського козака з Січі, Юрка Кульчицького, що він переодягнувся у турецькій стрій і перейшов турецькі обози, які оточили Відень і приніс князеві письмо від графа Штаремберга, команданта Відня...

— Чи це можливе, князю, — запитав здивовано король?!

— Так, це правда, ваше величство! — і показав королеві письмо, яке Юрко приніс...

Король прочитавши письмо, здивувався дуже і запитав князя:

— Як він називається?...

— Юрій Франц "Кольшицьки".

— "Кольшицьки?" — відповів, призадумавшись, король, якби шукав чогось у пам'яті.

— Ага! Кульчицький певно, то вже знаю, то дрібна шляхта зпід Самбора, то хоробрі люди, много їх мені під Комарном та під Журавном, помагало, а навіть під Хотином було досить Кульчицьких... Це видно... якийсь відважний, очайдушний козак, як що він важився через турецькі обози переходити...

— Він вмів по турецьки говорити, як родовитий турок, — сказав князь...

— А де ж він цього навчився... — запитав король цікаво?

1. Історичний факт.

— На Запоріжжі, — сказав князь, — у Січі...

Князь розказав королеві цілу одисею Юрка, як його засудили на баніцію, як він втік на Січ, там воєнну школу покінчив і вчився турецької мови, відтак попав у полон до Туреччини і став перекладачем, і, як із-за знання турецької мови перенесли його до Відня до факторії якогось турка. Потім залишився, як горожанин Відня, відкрив собі першу турецьку каварню і героїзмом своїм та відвагою зробив прислугу для Відня, для Австрії.

Король із зацікавленням слухав цього незвичайного оповідання, якого ще у своїому житті не чув, вкінці сказав:

— Дуже мене це тішить, що такий найшовся чоловік-герой. Хотів би я конечно його побачити...

— А не відомо вам князю, чи він вернувся?

— Напевно вернув, бо граф Штаремберг дав нам знати ракетами з вежі св. Степана.

— Цікаві речі чую, вони мені настроїй цілковито поправили. Як нам Господь дозволить побідити ворога, мушу я того Кульчицького у Відні пізнати, мусить він мені приготувати турецької кави у своїй каварні, а потім заберемо його до дому.

— Його здається віденці не пустять. Його жде велика нагорода від імператора, цеж перший герой Відня!

— Побачимо, — сказав король, — чи затужить він за домом, за батьками, чи лишиться у вас.

46

Під час тої розмови короля з князем Карлом Льотаринським, приступив до них воевода Яблоновський і тихо сказав королеві, що шляхтич Гіжа якого король перед місяцем вислав до Любовлі з тайним письмом до Текелія, щоби його відтягнути від союзу з турками, — навіть не бачився з Текелієм, а на власну руку зібрав шайку розбішаків і грабує Угорщину.¹ Ця вістка дуже вразила короля. Король скривив лице, витер піт хустиною, і запитав Яблоновського, що чувати з Менцінським...

1. Історичний факт.

— Не знаю Ваше Величство — ніякої чутки нема...

Король не показував по собі журби і старався змінити тему, про героїське діло Кульчицького.

Король зачав оповідати, яке то дивне враження робила, на мешканцях Морави, його обдерта піхота, котра любить зодягатись доперва в одяг свого ворога на побоєвищу, але цю розмову перебив австрійський генерал граф фон Вальдек, котрий сказав:

— Ваше величство, прибув якийсь офіцер від команданта козаків Менцінського, що привів в тій хвилі 20.000 козаків, і жде Ваших приказів...

— Так, знаю — сказав король.... Мій золотий Менцінський! І зрадів, якби наново на світ народився... Тепер я вже не боюсь турків, милостивий князю... Підемо подивимось на козаків — попросив король німецького вожда.

— Ідемо всі, даю приказ всім военначальникам, сказав князь Карло до дижурного офіцера.

За пару мінут вся головна австрійська команда разом з королем Соб'єським посідала на коні і подалася на ліве крило військ графа Вальдека, де Менцінський станув зі своїми козаками...

— Хто то є цей Менцінський? — запитав короля князь Карло.

— Це мій Валленштайн, — сказав з певною гордістю король... лиш з такими аспіраціями, засміявся король. Це син українського священика з Карпатських гір, людина незвичайно спритна і проворна, він живе у мирі із дрібною українською шляхтою і козаками, при тім дуже хоробрий вояк...

— Тішуся дуже — сказав князь Карло, і бачу, що між козаками є дуже багато спосібних людей; ось Кульчицький, Апостол, Менцінський...

— Ваша світлосте — відповів король. — З козаками можна цілий світ здобути... Це незвичайно карний жовнір, слухає сліпо приказів, в огонь за вами пішов би, він завзятий у боях з турками і татарами, він виріс на коні, степовим вітром прикривався, витривалий на холод і голод.

— Позавидувати можна Вашому Величству, що маєте на поміч таке військо — сказав князь Карло.

Почали наближуватися до козаків... На переді стояв

полковник Менцінський, оточений скромним своїм штабом, зложений з кількох підполковників і кількох молодших офіцерів. При ньому був владика Шумлянський, львівський єпископ.

Менцінський побачивши короля на чолі величавого збору польських і австрійських генералів, у котрих було багато фанфаронади в їхнім смішнім одязі, упудрованих перуках і косах, підїхав на коні до короля і склав йому звіт.

Король поцілував сердечно Менцінського і привитався з його полковниками, та своїм сердечним приятелем, владикою Шумлянським. Представив австрійській головній команді владика Шумлянського і козацьку старшину — почім 20.000 козацька армія передефілювала перед австрійськими генералами, князями і курфїрстами. Вони всі вдивлялися в здорові і на сонці обгорілі лица синів степу і не могли нахвалитися, що то за карний жовнір і яка у нього залїзна дисциплїна.

— Так добре я давно не почувався — сказав король до князя Карла — бо я ще ні разу такою великою армією не командував.¹

Так Ваше Величество — відповів князь Карло — тепер не маємо страху.

Під час дефіляди король придивлявся уважно лицам жовнірів і промовив до Менцінського:

Звідки ти полковнику набрав стїльки козацького війська? Ти, мабуть, всю самбірську шляхту перемінив у козаків?

— Це мій секрет — Ваше Величество — сказав сміючись Менцінський.

— Подивляю твій сприт, — сказав король. — Якби наші соймові крикуни мали такий розум, не було би в Европі турецького нещастя.

47

Военна рада під проводом короля Собеського відбулася дня 1 вересня 1683 року в Тульн і тягнулася дві доби...

Австрійські генерали, принци і курфїрсти прислухо-

1. Факт.

увалися уважно до виводів Собеського і подивляли його оригінальну тактику супроти турків...

З Тульна вирушили союзники 9 дня вересня, в напрям до Відня, двома дорогами.

Війська Собеського йшли правою вигіднішою дорогою, австрійці лівою, й не стрівши ніде неприятеля прибули 11 вересня до підніжжя гори Каленберг, милою від Відня. Тут зараз виставили гармати на горі і розвели огонь, щоби дати знати про свій прихід. Штаремберг заговорив канонадою на турецькі табори.¹

На основі плану, уложеного на военній раді, Карло князь Лютаринський проводив цілим лівим крилом. Війська Собеського станули під командою Яблоновського на правім крилі. Розтягнулись вони півмісяцем від Каленберга, щоби татарам не дати зайти в зад. Ліве крило зложено з австрійців, саксонців, баварів і відділу князя Любомірського під начальством князя Карла заняли Каленберг і оперлись майже об Дунай.

В центрі при підніжжі Каленберга розложились франконці під проводом графа фон Вальдека. Тут король Собеський був начальним вождем. Війська були уставлені у три лінії, за третою лінією були резерви.

Із світанком, в неділю раненько, 12 дня вересня почали турки з великою силою атакувати ліве крило. Саксонці відперли їх, зігнали з гори і заняли її з австрійцями.

У Відні тоді цілий день молилися і постили... В кожній церкві лунав могучий голос старців, жінок і дітей: "Від повітря, глада, огня і війни, сохрани нас, Господи!"

В тій битві польські хоругви кн. Любомірського понесли великі втрати. Одначе, турки не ступали дальше, тому саксонці і австрійці пішли гайлігенштадським провалом і дійшли до Деблінга, де великий везир Кара-Мустафа мав свої намети. Побачивши це везир, післав проти них свою кінноту, яких 30.000 чоловік...

Коли на лівім крилі шаліла битва близько 8 годин рано король Собеський з князями і генералами був у церкві, на горі Леопольда, Службу Божу правив єзуїт Марко Авіано.¹

1. Історичний факт.

О 10 год. граф Вальдек зрівнявся з лівим крилом. Турки зібрали знову свої сили і повели шалений наступ на польських гузарів — але ті відперли їх і турки понесли великі втрати. Король післав своїм на поміч австрійські баталіони, які відкрили огонь на червоне шатро великого везира, котрого завзято боронила численна турецька кавалерія. Король Собеський дав князеві Карлові знати, щоби прислав підкріплення. Наказав своїм крилатим гузарам зійти в долину і повів їх до наступу. Перша шкадрона крилатих гузарів під командою брата польської королеви гр. де Маліні ударила на турецьку кінноту — котра подалась взад і зачала ломити турецькі ряди, щоби їх цілковито розбити, король кинув на них козацьку кінноту...

Полковник Апостол скомандував свої полки на "позір"! а схиливши голову перед владикою сказав: "Владику благословіть!" За приміром свого вождя козаки прийняли благословення і з тисячів здорових грудей заспівали: "Під Твою милість прибігаєм Богородице Діво" і кинулись на ворога...

Наслідки козацького удару були страшні... Турки зачали відступати на цілій лінії... настала загальна паніка... Козаки гнали за втікаючими турками далеко поза Відень... Везир надармо силувався вдержати своїх і благов кримського хана, щоби піддержав його, але перший приготувався до втечі, бо награвлені багатства під сильною охороною вислав давно наперед...¹ По втечі турків король завернув просто до шатра великого везира (як писав до жінки) шукати за грішми,² але гроші везир казав наперед вивезти, або розграбіла їх обозова чернь, як писав король до жени.³ В тім самім часі князь Карло цілковито побідив турків на лівім крилі своїх військ.

Потім поїхали ми, писав король до своєї дружини до міста на "Те Деум". Там увесь народ цілував мені руки, ноги, одежу. Пообідавши у команданта вступив я до першої, у

1. Історичний факт.

2. Елекційні королі старалися забезпечити своїй родині грішми добробут.

3. Історичний факт.

Відні, турецької каварні, яку заложив чоловік з під Самбора Кульчицький. Це незвичайно хоробра і розумна людина, яка бачила багато світа, та навчилася по турецьки говорити. Кульчицький віддав, під час облоги Відня, цісарській столиці і цілому християнству велику прислугу. Він в турецьким убранні перекрався через турецькі табори з листами від гр. Штаремберга до князя Кароля Льотаринського. Ця людина принесла велику честь своїм геройським ділом.

В дальших листах король писав до жінки: Я, зі Січі козаками, три милі за Віднем недалеко Братіслави... Вся моя старшина розхворілася на дизентерію і пропасницю... дорога завалена трупами, не могу з козаками, які тримаються знаменито, вийти раз з того смороду від трупів... Як дальше вести війну — не знаю... бо цісарські і австрійські війська ще не рушилися з Відня... там радять без нас... Якби я знав, що я тут більше непотрібний, пішов би я кудинебудь урвати дещо на власну руку.¹

Дальше король писав: Князь Карло буває у мене днем і ніччю... На Угорщині найшли ми досить паші для коней і поживи для війська, але що з того, коли половина війська хворіє на дизентерію і угорську пропасницю... Слабість ця зачинає добиратися тепер і до козаків — котрі тепер не хочуть повинуватися польським гетьманам. Козацькі полковники Ворона і Семений просяться додому, а полковника Гоголя з невідомої причини убили.¹

Козаки гнали турків аж на Угорщину. По дорозі мусіли самі на власних плечах видержувати різні бої. Вони понесли великі втрати, засланяючи собою союзні війська, які задержувались за довго при багатій турецькій добичі... Про козаків ніхто не журився. Вони мусіли про все самі промишляти, тоді, як союзні війська залишились позаду і обловлювались воєнною добичею.

Козаки побачивши, що їх покривдили, а всякі скарги до короля нічого не помагали — бо і свої короля не слухали, рішили помогти Собеському ще до побіди під Парканами, а потім вернути додому.

1. Історичний факт.

Побіда під Парканами, яку здобув Собеський, після невдалої, перед кількома днями, битви, піднесла козацьку зброю високо, — але, зате козакам ніхто і спасибі не сказав. Тоді козацький полковник Апостол сказав до одного австрійського команданта пам'ятні слова: "Der Mohr hat seine getan, der Mohr kann gehen."²

Козаки побачивши, що після кожної перемоги всі полководці думають лише про себе, а українська гостинність тут цілком не знана, намовляли своїх вождів, щоби тут на чужині більше не гаяти часу, бо зима за плечима... постановили вернути додому.

Зібрали воєнну раду, на якій всі промовці були за поворотом додому.

Побачивши таку однодушність, найстарший віком Полковник Апостол промовив до зібраного війська коротко:
Братя!

Досить пролили ми нашої крові за чужу справу — за що нам ніякої дяки немає. Нас кличе рідна Україна! вертаймо під стяги гетьмана!

Хай живе гетьман! Хай живе вільна Україна! залунало з тисячів грудей.

Військо уставилось чвірками. Полковник Апостол скомандував: В похід! — а козацьке військо затягнувши стародавню пісню: "Пречистая Діво Мати українського краю", рушило через Карпати додому.

48

Юрко зі щирим своїм приятелем Екманом стояли цілу ніч прибиті невисказаним горем, біля горючих своїх домів... Кругом них шалів вогонь, за валами гуділи гармати, на город летіли кулі, розривались бомби, а розлючений вогонь взносився що раз вище в гору — завзявся знищити все.

2. Мурин своє зробив, може відійти...

Оба приятелі стояли безпорадно... Їх не обходив тепер цілий світ. Вони дивились на цього ворога, що у свої пекольні обійми узяв їх найдорожчих.

Вони нерухомо вдивлялись у горіючі бальки, тріскаючі стіни, падаючі комини, у це пекло знищення, перед котрим тоді підчас війни не було жадного рятунку.

В пізну ніч умовкли гармати, над раном почав погасати огонь... Небо занеслося тяжкими олов'яними хмарами. Незабаром почав падати грубими каплями дощ — зразу рідкий, відтак густіший, потім лило, мов з цебра... "Herr Koltschicky! Herr Koltschicky!" — Ходім схоронитися. Я запросив би вас до себе, але в мене нема хати, а у вас є каварня — сказав Екман до Юрка...

— Ходім — сказав Юрко тихим голосом... ходім пане Екман до каварні...

Пішли...

Михайлович був вже на ногах... запалив у печі, наставив каву...

Юрко сів за столом і з жалю почав страшно плакати.

Жалівся, чому його Господь, в такий страшний спосіб, покарав, забрав йому дитину і жінку... Чому їм судилась така страшна смерть... в пекельному вогні, придавлені румовищем кам'яниці, за що така кара невинних душ. Екман сів собі біля Юрка, опер голову на руки і судорожно затискав губи, аж каплі крові на них виступали.

Михайлович дивився німо на обох панів, котрих дуже любив — в кінці сказав: Божа воля! Бог дав! Бог взяв! Без Божої волі і волос чоловікові з голови не упаде...! Поборіт розпуку і беріться до роботи, от бачите, люди входять до каварні...

Юрко встав, витер заплакані очі і почав стрічати гостей, вони гляділи на його у сльозах червоні очі, на його забруджену одержу...

За яку годину прибуло гостей доволі. В каварні зробилось гамірно, всі дорікали на свою нещасну долю, всі допитувались, коли вже обіцяна поміч надійде, розказували про всі нещастя, яке тої ночі навістило город... чиї кам'яниці повалені, як люди погинули.

Коло полудня вбїг до каварні бурмістр Лібенберг і запи-

тав голосно: "Wo ist der Herr Koltschicky?"¹

Зібрані, відступивши з увагою показали на Юрка.

— Мені донесли, що вас стрінуло страшне нещастя, ви втратили тої ночі жінку і дитину. Увесь ваш маєток пропав.

Юрко притакнув німо, а на віях задержалися дві великі сльози.

— Не попадайте в розпуку, вас Господь не покине, вас імператор нагородить, вас місто Відень нагородить, бо ви між нами перший горожанин. Будьте мужні, як на українського козака пристало, ви не раз смерти в очі гляділи. — Доношу вам, милу нам всім, вістку, що король Собеский з двадцять тисяч козаками перейшов вчора Дунай коло Тульна, а сьогодні наближується до Відня.

Юрко зітхнув глибоко — та, з обайдужінням, відповів:

— Тішуся, що козаки й тут не жаліють своєї крові. А чи коли їм хто допоможе — здається, що такого не буде...

— Я сподіюся, — сказав бурмістр Лібенберг, — що може завтра розпічнеться рішача битва і маю повну надію, що при допомозі ваших геройських військ, Відень буде свобідний. — "Herr Koltschicky", ви будете перший в черзі до нагороди, а тимчасом ця міська кам'яниця, що в ній міститься ваша каварня, буде від нині вашою власністю, щоби ви мали де голову склонити...

Це сказавши, виняв з торбинки якесь письмо, віддав Юркові до рук і пішов...

* * *

На третій день по віденській побіді з'явився в Юрковій каварні офіцер від гр. Штаремберга, а передавши йому поздоровлення від гр. Штаремберга запитав, що він бажає із воєнної добичі, залишеної у величезній кількості кругом Відня?

Юрко, подумавши хвилину, відповів скромно:

— Я на воєнну добичу не ласий... і ніколи не був на неї ласий... Але я чув, що там турки залишили великанські запаси кави. Коли це тут нікому непотрібне, я прийму, щоби не змарнувався дар Божий...

1. Де є пан Кульчицький?

Граф Штаремберг здивувався скромністю Юрка і якось дивно здвигнув раменами...

На другий день на 100 фірах привезли Юркові всю каву і зложили в обширних магазинах його величавої кам'яниці, яку йому вдячні віденці подарували.

* * *

Коли відгомін воєнних подій пересунувся на схід, а життя у Відні уложилося в природне русло, цісар Леопольд з трюмфом побідника вернувся до Відня, і замешкав зі своїм двором.

Відень з дня на день поволі приходив до нормального життя. Після благодарних богослужень, наступили відзначення заслужених при обороні міста. На першому місці був Юрко Франц Кульчицький.

Цісар Леопольд відзначив Юрка найвищим тоді ордером. По богослуженні у церкві св. Степана, зійшлись у царськiм замку найвищі державні достойники і там серед величезного здвигу народа припняли йому ордер. Цісар визначив йому досмертну пенсію і потвердив даровану містом кам'яницю, на заведення першої турецької каварні.

Юрко значно розширив свою каварню, яка приносила йому великі доходи. За його приміром пішли другі віденці і позакладали нові каварні, бо одна для так великого міста, для царської столиці, показала за тісною. На пам'ятку заложення першої каварні, у Відні, Юрком, пішло в звичай, що в кожній віденській каварні висить до нині портрет Юрка, а одну з вулиць у Відні названо вулицею Кульчицького.

Кава стала улюбленим напитком віденців і потім розійшлось по цілій Європі.

49

Пильнуючи своєї каварні, Юрко протягом кількох літ доробився великого маєтку. Закупив за ощаджені гроші нову гарну кам'яницю.

Правою рукою Юрка був його слуга і найліпший друг — Юрко Михайлович, благочестивий Серб. Він при Юрку доробився своєї власної каварні.

Приятелі Юркові не давали йому спокою, намавляли його оженись...

— Шкода вас, — "Herr Koltschicky" — говорив до нього старий друг Екман. — Ви 33-літній мужчина, пристойний, свіжий на лиці як рожа, ви повинні одружитись. Нашо вам, самому, чього маєтку? Кому його оставите? Для кого рацуете?

— За вас, "Herr Koltschicky", піде ще молода, 15-літня дівчина, ви вродливий, гарний красавець... Не знати по вас цілком, що ви стільки горя на світі зазнали...

— І я це кажу, — заговорив Юрко Михайлович, що недавно одружився з гарною сербкою. — Шкода ваших літ, пане Кульчицький. Тепер воєн не буде. Турок далеко за Дунаєм. Београд, око Сербів, в руках нашого цісаря.. Чому один, як палець, сидите на тих скарбах? Чи не ліпше одружитись, завести хозяйство, буде з чого жити, буде також що діточкам лишити — а тоді, побачите, охота до дальшої праці у вас збільшиться.

Юрко слухав тої принуки мовчки, час від часу кивав головою на знак, що вповні поділяє думки своїх вірних приятелів.

Коли друзі відкрили йому свої пляни, а саме: Юрко Михайлович зачав промовляти, щоби брав сестру його жінки, гарну сербинку, а Екман хотів його зблизити до своєї красної кузиночки, Юрко подякував за ввічливість і відповів:

— Дорогі мої вірні приятелі. Я знаю, що кожний з вас рад би мені неба прихилити, за що я вам обом щиро дякую. Я не можу вашим родичкам нічого закинути, знаю їх, обі чесні дівчата, але, знаєте, мені так жаль першої своєї жінки, що я, як лише оженюся, тоді лише з її сестрою... Бо найпершим моїм обов'язком є це, щоби подружитись з дівчиною того самого народа, з якого я вийшов.

— Ваша перша жінка була туркиня, якщо не помиляюсь, — сказав Михайлович.

— Ні, вона була українка — з тих самих сторін родом, звідки і я... Лише через нещастя в турецькій гаремі родилась...

* * *

ЕПІЛЬОГ.

Юрко здав свою каварню на своїх вірних друзів Михайловича й Екмана і відїхав до своїх рідних Кульчиць...

Дванацять літ не був вдома. Виїхав молодцем, а вернув доспілим мужчиною, в австрійським одязі, маючи 33 роки.

Батько його не впізнав, а мати пізнала сина і крикнула із щастя й утіхи:

— Юрчику мій золотенький! Синку мій найдорожчий! — І кинулась йому на шию...

Юрко довідався від батьків, що Андзя ждала на нього десять літ і опісля вийшла заміж за шляхтича Ступницького. Але щасливого життя не було.. Він вибрався на війну під Відень під проводом полковника Менцінського і там згинув. — Тепер трапляються їй другі женихи, але вона не хоче виходити, бо з небіщиком не була щаслива — мав завадіяцьку натуру...

Вістка про поворот Юрка рознеслася скорим відгомном по цілій Самбірщині. Всі шляхоцькі присілки заговорили про нього... Всі давні товариші, у подіях відплати на Конанінських спішили з усіх присілків побачити Юрка, ним нашітисся, розвеселитись, всі хотіли почути його могутнє слово, котрим всіх приковував до своєї особи...

* * *

Слава про подвиг під Віднем Кульчицького, була усій шляхті znana. Сам король Собеський і його придворні розказували про геройське діло свого земляка, котрий і Січ і український нарід прославив.

Слава про подвиг цього Кульчицького дійшла і до Кульчиць.

Чув про те також батько Юрка, чув і о. Евфимій, але не знали котрий то з Кульчицьких був таким героєм.

Здогади падали на різні особи...

Чи то один з Кульчицьких вийшов у світ? Чи один пішов світами у чужі краї?

Але ніхто не смів думати, що тим героєм є якраз Юрко — тимбільше, що Юрко пішов на Січ... Де Січ — а де Відень?!...

Для того всі мовчали. Тільки тепер довідались, хто був їхній Юрко!

* * *

Юрко розказав батькам про своє 12-літнє скитання по світі — а, як згадав, що матір'ю його жінки була мама Андзі — батьки його охнули з подиву!!...

— Ах, Господи! Які ж великі, які незрозумілі Твої діла?! — сказав старий о. Евфимій. — Господи милосерний, прийми до царства небесного душу цієї великої праведниці!...

По кількох днях вибрався Юрко до Гордині до п. Івана Федьковича Гординського — вибрався у відвідини до Андзі...

Юрко, відчинивши двері до світлиці, сказав:

Мир домові цьому! Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки! — відповів пан Гординський — і вдивився глибоко в Юрка. Вкінці відозвався:

— Як би я не чув, що ти приїхав, був би я тебе ніколи не пізнав — у тім австрійським одягові!.. Змужнів, мужчина тугий з тебе — та нівроку — 12 літ минуло!...

— А деж Андзя? — запитав Юрко.

— Зараз прийде, пішла переодягнутись.

Небаром появилась в дверях розкішна жінка, з буйним, як пен, волоссям і вдумливо подивилася на гостя, якби бачила, у своїй пам'яті, давного молоденького Юрка і крикнула:

— То ти — Юрчику?

— То ти — Андзю?

І кинулись одне одному в обійми...

* * *

На другий день прибули до Гордині всі товариші Юркові на гарно вистроєних конях.

Прибули всі Кульчицькі, всі Гординські, Білинські, Гордиські, Ортинські, Монастирські, Баранецькі, Луцькі, Ступницькі, Сілецькі, Винницькі, Погорецькі, Матківські, прибули з дальших сторін Лїнинські, Турянські, Терлецькі, Чайківські, прибули з гір Ільницькі, Височанські, Комарницькі — і голосними окликами заявили, що приїхали на Юркове весілля...

Попривозили з собою весільні колачі, короваї, книші... Дехто привіз барилку з медом, дехто з вином — і голосно заявили, що довше на весілля ждати не будуть. Спровадили музику і розпочали танці...

Того самого вечора відбулося вінчання Юрка з Андзею. О. Евфимій у "своїй річі" до новоженців звернув увагу на їх обов'язки супроти Бога, Церкви і свого народу, і зі сльозами в очах просив їх щоб в далекій чужині не забувати на свою Церкву і свій народ, а судьбою їх все турбувались і помагали. Весільні забави відбувалися на перемену в Гордині і Кульчицях, серед великої радості повних два тижні...

Шляхта вносила оклики і пила на здоров'я і в честь молодих, та за здоров'я родичів, о. Евфимія, за здоров'я цілої української шляхти, і нововибраного Гетьмана Мазепи та його сильної монаршої влади, за ддоров'я цілого українського народу...

По весіллі, Юрка товариші відправили молоду пару на гарно пристроєних конях через карпатські гори аж до Відня...

Віденці величаво принімали молоду пару, в товаристві прегарної козацької бандерії, та вносили оклики: "Hoch unser lieber Bruderherz! Hoch seine Gemahlin! Hoch ukrainische Kosaken" — і впровадили всіх до Юрка каварні і там у великій радості закінчилося Юркове весілля!...

* * * КІНЕЦЬ * * *

Писано в Самборі — Кульчицях, в зимі, в 250-ті роковини облоги Відня.

І. Ф.

1. Хай живе наш побратим серця! Хай живе його дружина! Хай живуть козаки!

ПРОСИМО ВИПРАВИТИ

Написане:

має бути

сторона:

10. морква	морва
20. че	не
25. збанок	дзбанок
27. милосерний	милосердний
39. неприязни	неприязні
51. Юзем	Юзем
60. нище	нижче
60. Ладровичі	Радловичі
73. люххдей	людей
86. боровій	бобровій
87. концелпріях	канцелярлях
102. нова	знова
115. неоодну	неодну
118. легче	легше
118. не могли	не могла
128. постороні	по стороні
129. мужеськими вбраннями	мужеським вбранням
134. отамана Мірка	отамана Сірка
136. різні	різні
143. міліонів	мільйонів
144. завернувся	завернув
144. пояснення позначені неправильно, там де є 1	має бути 2
145. 10.00	10.00 0 коней
153. руки	руками
156. уші	вуха
163. знаяють	знають
181. поборіт	поборіть
184. чього	цього
184. рацюєте	працюєте
184. не знати	не пізнати

В англійському поясненні про книжку і автора мусимо додати: контрибютет

написане: Cossacks liberated Vienna

має бути: Cossacks contributed to liberate Vienna